<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER</u>: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

[૨૦૧૫] ૭ એસ.સી.આર. ૨૯૧

એમ.પી. સ્ટીલ કોર્પોરેશન[1]

વિ.

કેન્દ્રીય ઉત્પાદન શુલ્કના આયુક્ત

(નાગરિક અપીલ ક્રમાંક ૪૩૬૭ સન ૨૦૦૪)

એપ્રિલ ૨૩, ૨૦૧૫ અને એપ્રિલ ૨૪, ૨૦૧૫

[એ.કે. સિકરી અને આર. એફ. નરીમન, ન્યાયાધીશો]

મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ – કલમ ૧૪ – તેની લાગુ પડતાશ અને વ્યાપ – ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષની કાર્યવાહી અંગે – ઠરાવાયું: કલમ ૧૪ અદાલત

1 ચુકાદા તા. ૨૩–૪–૧૫નો ફકરો ૫૩, ત્યારપછીના તા. ૨૪–૪–૧૫ના આદેશ સાથે વાંચવો.

સમક્ષ દાખલ કરાયેલા દાવા, અપીલો અને અરજીઓ પર લાગુ પડે છે, અને અર્ધ–ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ નહીં – તેમ છતાં, જ્યાં કલમ ૧૪ સીધી રીતે લાગુ પડતી ન હોય ત્યાં પણ કલમ ૧૪ જે સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે, એટલે કે ન્યાયના હિતને પ્રોત્સાહન આપતા સિદ્ધાંતો, તોય લાગુ પડશે – તેથી, કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત સદ્‌ભાવપૂર્વક અને યોગ્ય તત્પરતા સાથે ચલાવવામાં આવેલી કાર્યવાહીના અનુસરણમાં વ્યતીત થયેલ સમયને બાકાત રાખવા માટે લાગુ પડશે – વિશિષ્ટ કાર્યવાહી સ્થાપિત કરવામાં આવે તે પહેલાં પણ, તેવી કાર્યવાહીના અનુસરણ માટે લેવામાં આવેલા પગલાંમાં ગયેલો સમય પણ બાકાત રાખવો જોઈએ – વર્તમાન કેસમાં, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ હેઠળ જોગવાઈ કરાયેલ મર્યાદા સ્વયંપૂર્ણ સંહિતા ન હોઈ, કલમ ૧૪માં અંતર્ભૂત સિદ્ધાંતો લાગુ પડશે – કેસની હકીકતોમાં, અપીલકર્તાએ ખોટા મંચ સમક્ષ ઉપાય અનુસરવામાં વિતાવેલો સમય બાકાત રાખવો જોઈએ – મુદ્દો કમિશનર (અપીલો) સમક્ષ પરત મોકલવામાં આવ્યો – કસ્ટમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૨ – કલમ ૧૨૮.

કસ્ટમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૨ – કલમ ૧૨૮ – હેઠળ મર્યાદા અવધિ – વર્તમાન કેસની હકીકતોમાં ૨૦૦૧ પૂર્વેના સુધારા મુજબની કે ૨૦૦૧ પછીના સુધારા મુજબની, કઈ લાગુ પડે – નિર્ધારિત થયું: મર્યાદાની અવધિઓ પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપની હોય છે અને સામાન્ય રીતે તેમનો પૂર્વલક્ષી અમલ થાય – કેસની હકીકતોમાં, સુધારા પહેલાંની કલમ ૧૨૮ હેઠળ નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિ લાગુ પડશે.

અપીલ મંજૂર કરતાં, અદાલતે

ઠેરવ્યુ: ૧. વિલંબ માફી માટેની અરજીમાં અપીલકર્તાએ એવો કથન કર્યો છે કે તેઓ અન્ય અપિલીય મંચ સમક્ષ ઉપાય અનુસરી રહ્યા હતા, જેને બાકાત રાખવો જોઇએ; એટલું અપીલકર્તા માટે આ દલીલ કરવા પૂરતું છે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ અથવા તેના હેઠળ નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો વર્તમાન કેસના તથ્યો પર લાગુ પડશે. [પરા ૭] [૩૦૬–બી; ૩૦૭–બી]

૨. કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગના કેસમાં ઉલ્લેખિત શરતો ૧ થી ૪ હકીકતમાં અપીલકર્તા દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. અગાઉની તેમજ અનુવર્તી બન્ને કાર્યવાહી એક જ પક્ષકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી નાગરિક કાર્યવાહી છે. અગાઉની કાર્યવાહી યોગ્ય સતર્કતા અને સદ્‌ભાવનાથી ચલાવવામાં આવી હતી. અગાઉના વિવાદપ્રકરણમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો તા. ૧૨.૩.૨૦૦૩ નો અગાઉનો આદેશ પોતે જ દર્શાવે છે કે જેના વિરુદ્ધ અપીલ કરવામાં આવી હતી તે સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો આદેશ હતો કે કલેક્ટરનો આદેશ, તે બાબતે કંઈક ગૂંચવણ હતી. અપીલકર્તાએ સદ્‌ભાવપૂર્વક એવું માન્યું હતું કે જે આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ કરવામાં આવી હતી તે કલેક્ટરનો આદેશ હતો અને તેથી સીઇજીએટી સમક્ષ અપીલ જાળવવા યોગ્ય ગણાતી. તેથી, હકીકતોના આધારે ન તો કોઈ બેદરકારી, ચૂક કે નિષ્ક્રિયતા હતી અને ન તો અપીલકર્તાએ ભૂલ થઈ હોવાનું ઢોંગ કરીને વિભાગને હેરાન કરવા માટે કાર્યવાહી વિલંબિત કરી હતી. શરત (૩)

પણ સીધી રીતે પૂર્ણ થઈ હતી — આ અદાલતે તા. ૧૨.૩.૨૦૦૩ ના આદેશ દ્વારા સીઈજીએટીનો આદેશ અધિકારક્ષેત્ર વિનાનો હોવાનું કારણ દર્શાવી રદ કર્યો હતો. અગાઉની કાર્યવાહી અને અનુવર્તી કાર્યવાહી વિવાદાસ્પદ સમાન મુદ્દા સાથે સંબંધિત છે, તે નિર્વિવાદ છે અને તેથી શરત ૪ પણ પૂર્ણ થાય છે. [પરા ૭] [૩૦૬–સી–એચ]

૩. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩નું અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની અનુસૂચિમાં સમાવાયેલ મર્યાદાનો પ્રતિબંધ દાવાઓ, અપીલો અને અરજીઓ પર લાગુ પડે છે. "દાવો" ને કલમ ૨(૧)માં એવી રીતે વ્યાખ્યાચિત કરવામાં આવ્યો છે કે તેમાં અપીલ અથવા અરજીનો સમાવેશ થતો નથી. "અદાલત" શબ્દની અધિનિયમ હેઠળ વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી. તેમ છતાં, તે મર્યાદા અધિનિયમની કલમો ૪, ૫, ૧૩, ૧૭(૨), ૨૧ જેવી તેની અનેક જોગવાઈઓમાં પ્રગટ થાય છે. મર્યાદા અધિનિયમની જોગવાઈઓનું સાદા વાંચન કરતાં સ્પષ્ટ બને છે કે દાવાઓ, અપીલો અને અરજીઓનો વિચાર માત્ર ત્યારે જ કરવો રહેલો છે (મર્યાદાના દૃષ્ટિકોણથી) જ્યારે તે અદાલતોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય અને અર્ધ–ન્યાયિક સત્તામંડળો સમક્ષ નહીં. [ફકરા ૮ અને ૧૬] [૩૦૭–સી–ડી; ૩૧૧–એચ; ૩૧૨–એ]

ભારત બેંક લિ. વિ. ભારત બેંક લિ.ના કર્મચારીઓ. ૧૯૫૦ એસ.સી.આર. ૪૫૯; અથાણી નગરપાલિકા પરિષદ વિ. મજૂર અદાલતના પીઠાસીન અધિકારી (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૮૭૩: ૧૯૭૦ (૧) એસ.સી.આર. ૫૧; નિત્યાનંદ, એમ. જોષી અને અન્ય વિ. જીવન વીમા નિગમ

અને અન્ય (૧૯૬૯) ૨ એસ.સી.સી. ૧૯૯: ૧૯૭૦ (૧) એસ.સી.આર. ૩૯૬ – અવલંબિત.

કૂપર વિ. વિલ્સન – ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૪. બંધારણીય યોજનાના અંતર્ગત, ન્યાયતંત્રનો ઉલ્લેખ ભાગ ૫ ના પ્રકરણ ૪ અને ભાગ ૬ ના પ્રકરણ ૫ માં કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે બંધારણ "અદાલત" એવો શબ્દપ્રયોગ કરે છે, ત્યારે તે આ અદાલતી પ્રણાલીને સંદર્ભિત કરે છે. તેના વિપરીત, અદાલતી પ્રણાલી અર્ધ–ન્યાયિક સંસ્થાઓની એવી પ્રણાલી છે જેને ટ્રિબ્યુનલ્સ કહેવાય છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૧૩૬ અને ૨૨૭ માં 'અદાલતો' નો ઉલ્લેખ 'ટ્રિબ્યુનલ્સ' થી ભિન્ન તરીકે કરવામાં આવ્યો છે. [પરા ૧૮] [૩૧૨–એચ; ૩૧૩–એ–બી]

કેરળ રાજ્ય વીજળી બોર્ડ વિ. ટી.પી. કુન્હાલિયમ્મા, (૧૯૭૬) ૪ એસ.સી.સી. ૬૩૪: ૧૯૭૭ (૧) એસ.સી.આર. ૯૯૬; અથાણી મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ કેસ (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૮૭૩: (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.આર. ૫૧; કમિશનર ઑફ સેલ્સ ટેક્સ, યુ.પી., લખનૌ વિ. પાર્સન ટૂલ્સ એન્ડ પ્લાન્ટ્સ, કાનપુર (૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨; સ્પેશિયલ ડ્યૂટી (લેન્ડ એક્વિઝિશન) વિ. શાહ મણિલાલ ચંદુલાલ (૧૯૯૬) ૯ એસ.સી.સી. ૪૧૪: ૧૯૯૬ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬૬; કોન્સોલિડેટેડ એન્જિ. એન્ટરપ્રાઈઝિસ વિ. પ્રિન્સિપલ સેક્રી., ઈરિગેશન ડિપાર્ટમેન્ટ, (૨૦૦૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧૬૯: ૨૦૦૮ (૫) એસ.સી.આર. ૧૧૦૮ – આધાર રાખવામાં આવ્યો.

સી.એસ.ટી. વિ. મદન લાલ દાસ એન્ડ સન્સ ૧૯૭૬ (૪) એસ.સી.સી. ૪૬૪: ૧૯૭૭ (૧) એસ.સી.આર. ૬૮૩ – અજ્ઞાનવશ નિર્ધારિત થયેલ હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું.

મુક્કી ગોપાલન વિ. ચેપ્પિલાત પુથાનપુરયિલ અબૂબક્કર (૧૯૯૫) ૫ એસસીસી ૫: ૧૯૯૫ (૨) સપ્લ. એસસીઆર ૧ – અંશતઃ નામંજૂર કરાયેલ.

શક્તિ ટ્યુબ્સ લિ. વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર (૨૦૦૯) ૧ એસીસી ૭૮૬ – લાગુ પડતો નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.

ઓમ પ્રકાશ વિ. અશ્વની કુમાર બાસ્સી (૨૦૧૦) ૯ એસ.સી.સી. ૧૮૩; પી. સારથી વિ. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૦૦) ૫ એસ.સી.સી. ૩૫૫: ૨૦૦૦ (૧) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૦૨ – સંદર્ભિત.

૪.૧ તેમ છતાં, જ્યાં કલમ ૧૪ લાગુ પડતી ન હોય, ત્યાં પણ ન્યાયના હિતને આગળ ધપાવતા હોવાને કારણે, જે સિદ્ધાંતો પર કલમ ૧૪ આધારિત છે તે સિદ્ધાંતો તેમ છતાં લાગુ પડશે. [ફકરો ૩૧] [૩૩૧–ઈ]

ભુદાન સિંહ અને અન્ય વિ. નબી બક્ષ અને અન્ય (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.આર. ૧૦; જે. કુમારદાસન નાયર વિ. ઈરી સોહન (૨૦૦૯) ૧૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫: ૨૦૦૯ (૩) એસ.સી.આર. ૨૩૮ – આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૪.૨ મર્યાદા અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓ ન્યાયના હેતુને આગળ ધપાવવાના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે. કલમ ૬ (કાનૂની અસમર્થતા) તેવી જ

એક જોગવાઈ છે. એવી ધારણા પર કે આપેલ કેસના તથ્યો પર કલમ ૬ લાગુ પડતી નથી, એવું કહી શકાય નહીં કે જેના આધાર પર તે નિર્ભર છે તે સિદ્ધાંતોનો કોઈ ઉપયોગ નથી. આ કલમ ફરીથી એ હકીકત તરફ સંકેત કરે છે કે જ્યાં આવું કરવા માટે સ્પષ્ટ કેસ સ્થાપિત થાય ત્યાં અદાલતો હંમેશાં ન્યાયના હેતુને આગળ ધપાવવાના પક્ષમાં ઝુકે છે. [પરિચ્છેદ ૩૩] [૩૩૪–જી; ૩૩૫–એચ; ૩૩૬–એ, બી]

૪.૩ કલમ ૧૨૮ પોતે સ્વતંત્ર રીતે સંપૂર્ણ સંહિતા નથી, જે અનિવાર્ય રીતે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ના પ્રયોગને બાકાત કરે. કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૧૪માં અંતર્વિષ્ટ સિદ્ધાંતોના બાકાતકરણનો નિષ્કર્ષ કાઢવો અતિશય કઠોર ગણાશે અને તે ન્યાયના હિતને આગળ વધારશે નહીં. કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત, જે ન્યાયના હિતને આગળ વધારવા પર આધારિત સિદ્ધાંત છે, તે સદ્ભાવપૂર્વક અને યથોચિત કાળજી સાથે ચલાવવામાં આવેલી એવી કાર્યવાહી ચલાવવામાં ગયેલો સમય બાકાત કરવા નિશ્ચિતપણે લાગુ પડશે, જે અંતે કેસના ગુણદોષ અંગે કોઈ નિર્ણય વિના સમાપ્ત થાય છે. [પરિચ્છેદ ૩૪ અને ૩૫] [૩૩૬–સી; ૩૩૭–એ; ૩૩૮–એ]

રેનબેક્સી લેબોરેટરીઝ લિ. વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૧) ૧૦ એસસીસી ૨૯૨: ૨૦૧૧ (૧૩) એસસીઆર ૧; શ્રી બાલાજી નગર રેસિડેન્શિયલ એસોસિએશન વિ. સ્ટેટ ઑફ તમિલનાડુ (૨૦૧૫) ૩ એસસીસી ૩૫૩ – લાગુ પડતો નથી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

૫. કલમ ૧૪ નો હેતુ એવો છે કે, જો તેની શરતો અન્યથા પૂર્ણ થતી હોય, તો વાદી/અરજદારને તે જ સ્થિતિમાં મૂકવો જોઈએ જેમાં તે નિષ્ફળ નિવડેલી કાર્યવાહી શરૂ કર્યાના સમયે હતો. જે જરૂરી છે તે બેદરકારી અથવા નિષ્ક્રિયતાનો અભાવ છે. જ્યાં સુધી વાદી અથવા અરજદાર સદ્ધભાવપૂર્વક કોઈ કાનૂની ઉપાયનો અનુસરણ કરે છે અને તે ઉપાય અંતે નિષ્ફળ નીવડે છે, ત્યાં સુધી, જો આવી અપીલીય કાર્યવાહી અધિકારક્ષેત્ર વિના સ્થાપિત કરાયેલ મૂળ કાર્યવાહીમાંથી થયેલા આદેશ વિરુદ્ધ હોય અથવા જેમાં કેસના ગુણદોષના આધારે આદેશ થયો ન હોય, તો દાવા માટેના કારણની તારીખથી શરૂ થતો એવો સમય બાકાત રાખવાનો રહે છે. મૂળ કાર્યવાહી નિષ્ફળ નિવડે ત્યારે તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અપીલીય અથવા પુનર્વિચારણીય કાર્યવાહી સ્થાપિત થાય ત્યાં સુધી દાવા માટેના કારણથી ગણાતો સમયગાળો પણ આ કલમ હેઠળ બાકાત રાખવા પાત્ર છે. કોઈપણ નિષ્ફળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવે તે પહેલાંનો સમયગાળો બાકાત રાખી શકાતો નથી, કારણ કે કલમ ૧૪ કોઈ વિવાદકારને આ કલમમાં જે કલ્પાયેલું છે તેનાથી વધારે લાભ મેળવવાની સગવડ આપતી નથી — અર્થાત્ વિવાદકારને એવી જ સ્થિતિમાં મૂકવી કે જાણે નિષ્ફળ કાર્યવાહી ક્યારેય થઈ જ ન હોય. [પરિછેદ ૪૧ અને ૪૩] [૩૪૨–જી–એચ; ૩૪૩–એ; ૩૪૬–ઈ–એફ]

યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. વેસ્ટ કોસ્ટ પેપર મિલ્સ લિ. (૨૦૦૪) ૩ એસસીસી ૪૫૮: ૨૦૦૪ (૨) એસસીઆર ૬૪૨; ઈન્ડિયા ઈલેક્ટ્રિક વર્ક્સ લિ. વિ. જેમ્સ માંટોશ (૧૯૭૧) ૧ એસસીસી ૨૪ – ૫૨ આધાર રાખવામાં આવ્યો.

તિરુમારેડ્ડી રાજારાવ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એ.પી. ૩૮૮; મ્સ્ટ. દુલિચાબાઈ અને અન્ય વિ. વિલાયતાલી અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એમ.પી. ૨૭૧ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૬. વર્તમાન મામલામાં, નિષ્ફળ ગયેલી અપીલ માર્ચ–એપ્રિલ, ૧૯૯૨માં પસાર થયેલા આદેશો વિરુદ્ધ દાખલ કરવામાં આવી હતી. વર્તમાન અપીલ કલમ ૧૨૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવી હતી, અને આ કલમ આજદિન સુધી અધિનિયમમાં યથાવત્ છે. સન ૨૦૦૧માં થયેલા તેના સુધારા પહેલાં, તેમાં અપીલ દાખલ કરી શકાય તેવી મહત્તમ ૧૮૦ દિવસની મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી હતી. ૩.૪.૧૯૯૨થી, પૂર્વ–સુધારિત કલમ ૧૨૮ હેઠળ સમયગાળો શરૂ થયો, જ્યારે અપીલકર્તાને કસ્ટમ્સના સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો એવો આદેશ પ્રાપ્ત થયો જેમાં તેને ૨૫.૩.૧૯૯૨ના રોજ કસ્ટમ્સના કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશ અંગે જાણ કરવામાં આવી હતી. તે સમયે અમલમાં રહેલી કલમ ૧૨૮ મુજબ, કસ્ટમ્સના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા નિર્ણય અથવા આદેશથી વ્યથિત વ્યક્તિ, આવા નિર્ણય અથવા આદેશની તેને થયેલી જાણની તારીખથી ત્રણ મહિનાની અંદર કલેક્ટર (અપીલ) સમક્ષ અપીલ કરી શકતી હતી. વિભાગે સન ૨૦૦૦ દરમિયાન ક્યારેક, સીઈજીએટી દ્વારા ૨૩.૬.૧૯૯૮ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી હતી, અને તે અપીલનો નિર્ણય આ અદાલતે તેમના પક્ષે ફક્ત ૧૨.૩.૨૦૦૩ના રોજ આપ્યો હતો, જેના દ્વારા સીઈજીએટીનો આદેશ આ આધાર પર રદ કરવામાં આવ્યો કે સીઈજીએટી પાસે

એવી અપીલ સ્વીકારવાની અધિકારિતા નહોતી. ૧૨.૩.૨૦૦૩થી ૨૩.૫.૨૦૦૩ સુધીનો, જે તારીખે વર્તમાન અપીલ કમિશનર (અપીલ) સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવી હતી, લીધોલો સમય, ૩.૪.૧૯૯૨ અને ૨૨.૬.૧૯૯૨ વચ્ચે લીધેલા સમય સાથે ઉમેરવામાં આવે ત્યારે, પૂર્વ–સુધારિત કલમ ૧૨૮ દ્વારા નિર્ધારિત ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર આવે છે. વર્તમાન મામલામાં પડકારવામાં આવેલો આદેશ સન ૨૦૦૧ પહેલાં, એટલે કે કલમ ૧૨૮ના સુધારા પહેલાં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત આદેશની તારીખથી ૧૮૦ દિવસની અંદર અપીલ કરવાનો અધિકાર (જેમાં ૯૦ દિવસનો વૈકલ્પિક સમયગાળો પણ સમાવેશ થાય છે) એવો અધિકાર હતો જે અપીલકર્તામાં નિહિત થયો હતો. ૧૯૯૨થી લઈને ૨૦૦૩ સુધીની નિષ્ફળ ગયેલી અપીલના કારણે એક છાયા રહેલી હતી. જ્યારે આ સ્પષ્ટ થયું કે ૧૯૯૨માં દાખલ કરાયેલ કાર્યવાહી ખોટા મંચ સમક્ષની કાર્યવાહી હતી, ત્યારે આ છાયા દૂર થઈ. ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર અપીલ કરવાનો નિહિત અધિકાર ત્યારેય સમાપ્ત થયો નહોતો. આ છાયા દૂર થયા પછી, યોગ્ય અપીલ દાખલ કરી શકાય તેવી કેટલીક અવશેષ અવધિ હજી બાકી રહી હતી. સન ૨૦૦૧માં કરવામાં આવેલા સુધારા છતાં, આ અવધિ ૧૮૦ દિવસની મર્યાદાની અંદર જ ગણાશે; અન્યથા, સન ૨૦૦૧ બાદ કલમ ૧૨૮ દ્વારા નક્કી કરાયેલ ટૂંકી મર્યાદા–અવધિને ધ્યાનમાં લેતા, અપીલ કરવાનો અધિકાર જ લુપ્ત થઈ જાય. [પરા ૫૨] [૩૫૨–એચ; ૩૫૩–એ–એચ; ૩૫૪–એ]

ન્યૂ ઈન્ડિયા ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. શાંતિ મિશ્રા (૧૯૭૫) ૨ એસસીસી ૮૪૦: ૧૯૭૬ (૨) એસસીઆર ૨૬૬; વિનોદ ગુરુદાસ રાયકર વિ. નેશનલ ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. (૧૯૯૧) ૪ એસસીસી ૩૩૩: ૧૯૯૧ (૩) એસસીઆર ૯૧૨; યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા વિ. હરનામ સિંહ (૧૯૯૩) ૨ એસસીસી ૧૬૨: ૧૯૯૩ (૧) એસસીઆર ૮૬૨; ન્યૂ ઈન્ડિયા ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. સ્મ્ટ. શાંતિ મિશ્રા (૧૯૭૫) ૨ એસસીસી ૮૪૦: (૧૯૭૬) ૨ એસસીઆર ૨૬૬; થિરુમલાઈ કેમિકલ્સ લિ. વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૧) ૬ એસસીસી ૭૩૯: ૨૦૧૧ (૪) એસસીઆર ૮૩૮ – ભિન્ન ઠરાવવામાં આવેલ.

તિરુમારેડ્ડી રાજારાવ તથા અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય તથા અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એ.પી. ૩૮૮; મ્સ્ટ. દુલિયાબાઈ તથા અન્ય વિ. વિલાયતઅલી તથા અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એમ.પી. ૨૭૧ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

<u>કેસ લૉ સંદર્ભ:</u>

૧૯૫૦ એસસીઆર ૪૫૯ ફકરા ૧૭નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૭૦ (૧) એસસીઆર ૫૧ ફકરા ૧૯નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૭૦ (૧) એસસીઆર ૩૯૬ ફકરા ૧૯નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૭૭ (૧) એસસીઆર ૯૯૬ ફકરા ૨૦નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

(૧૯૭૫) ૪ એસસીસી ૨૨ ફકરા ૨૧નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૭૭ (૧) એસસીઆર ૬૮૩ ફકરા ૨૨નો પેર–ઈન–ક્યુરિયમ (અજાણતામાં લેવાયેલ નિર્ણય) ઠેરવવામાં આવ્યો.

૧૯૯૬ (૨) એસસીઆર ૩૬૬ ફકરા ૨૪નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૯૫ (૨) સપ્લી. એસસીઆર ૧ ફકરા ૨૫નો અંશતઃ રદ્દ કરવામાં આવ્યો (પાર્શિયલી ઓવરરૂલ્ડ).

(૨૦૧૦) ૯ એસસીસી ૧૮૩ ફકરા ૨૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૮ (૫) એસસીઆર ૧૧૦૮ ફકરા ૨૬નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૨૦૦૦ (૧) સપ્લી. એસસીઆર ૪૦૨ ફકરા ૩૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

(૨૦૦૯) ૧ એસસીસી ૭૮૬ ફકરા ૩૧નો અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવ્યો (લાગુ પડતો નથી).

(૧૯૭૦) ૨ એસસીઆર ૧૦ ફકરા ૩૧નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૨૦૦૯ (૩) એસસીઆર ૨૩૮ ફકરા ૩૨નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૨૦૧૧ (૧૩) એસસીઆર ૧ ફકરા ૩૬નો અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવ્યો (લાગુ પડતો નથી).

(૨૦૧૫) ૩ એસસીસી ૩૫૩ ફકરા ૩૭નો અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવ્યો (લાગુ પડતો નથી).

એઆઈઆર ૧૯૬૫ એ.પી. ૩૮૮ ફકરા ૩૯નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

એઆઈઆર ૧૯૫૯ એમપી ૨૭૧ ફકરા ૪૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૪ (૨) એસસીઆર ૬૪૨ ફકરા ૪૨નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

(૧૯૭૧) ૧ એસસીસી ૨૪ ફકરા ૪૨નો આધાર લેવામાં આવ્યો.

૧૯૭૬ (૨) એસસીઆર ૨૬૬ ફકરા ૪૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૧ (૩) એસસીઆર ૯૧૨ ફકરા ૪૭નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૩ (૧) એસસીઆર ૮૬૨ ફકરા ૪૭નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૧૧ (૪) એસસીઆર ૮૩૮ ફકરા ૫૦નો તફાવત દર્શાવવામાં આવ્યો (ડિસ્ટિંગ્વિશ્ડ).

એમ.પી. સ્ટીલ કોર્પ. વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ ૨૯૯

દિવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર: દિવાની અપીલ ક્રમાંક ૪૩૬૭ સન ૨૦૦૪.

કસ્ટમ્સ, એક્સાઇઝ અને સેવા કર અપીલીય ન્યાયાધિકરણ, ડબ્લ્યુઝેડબી, મુંબઈ દ્વારા અપીલ ક્રમાંક સી/૧૦૫/૦૪ માં તા.

૨૫.૦૨.૨૦૦૪ના ચુકાદા અને આદેશ ક્રમાંક સી–૨/૮૬૬ ડબ્લ્યુઝેડબી/૨૦૦૪ માંથી.

કે. વી. વિશ્વનાથન, બી. રઘુનાથ, ગૌતમ ભાદ્ધાજ, અભિષેક કૌશિક, મેહુલ એમ. ગુપ્તા, અદીબા મુજાહિદ, એસ. આર. સેટિયા અપીલકર્તા તરફથી.

પ્રતિવાદી તરફથી એ. કે. સાંઘી, સુનિતા રાણી સિંહ, ઋતેશ કુમાર, બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ.

અદાલતનો ચુકાદો **આર. એફ. નરીમન, ન્યાયમૂર્તિ** આવ્યો હતો.

૧. વર્તમાન અપીલ ઊભી થવા પામેલા હકીકતો નીચે મુજબ છે. અપીલકર્તા અલંગ શિપ બ્રેકિંગ યાર્ડ ખાતે જહાજ તોડવાની પ્રવૃત્તિમાં સંકળાયેલ છે. અપીલકર્તાએ એમ.વી. ઓલિન્ડા નામનું એક વહાણ તે જહાજને તોડવાના હેતુસર આયાત કર્યું હતું અને તે વહાણ ૭.૨.૧૯૯૨ના રોજ આયાત કરવામાં આવ્યું ત્યારે બિલ ઑફ એન્ટ્રી નોંધાવ્યું હતું. જણાવેલ બિલ ઑફ એન્ટ્રીમાં તેણે જાહેર કર્યું હતું કે તે વહાણનું લાઇટ ડિસ્પ્લેસમેન્ટ ટનેજ ૭૦૦૯ મેટ્રિક ટન હતું. ૧૯.૨.૧૯૯૨ના રોજ અપીલકર્તાને કસ્ટમ્સ અને કેન્દ્રીય આબકારીના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, અલંગ દ્વારા જાણ કરવામાં આવી હતી કે જહાજનું લાઇટ ડિસ્પ્લેસમેન્ટ ટનેજ વાસ્તવમાં ૮૫૭૦ ટન છે અને તે ટનેજના આધારે કસ્ટમ્સ શુલ્ક વસૂલવાનું હતું. ૩.૩.૧૯૯૨ના રોજ અપીલકર્તાએ ૭૦૦૯ મેટ્રિક ટનના આધારે કસ્ટમ્સ શુલ્કની ચુકવણી કરીને વહાણ છોડાવ્યું અને ૧૫૬૧ મેટ્રિક ટન ઉપરના કસ્ટમ્સ શુલ્કના તફાવતરૂપે રૂ. ૧૯,૯૦,૨૭૫/– માટે બેંક ગેરંટી

આપી હતી. ૨૫.૩.૧૯૯૨ના રોજ કસ્ટમ્સ કલેક્ટર, રાજકોટે સહાયક કલેક્ટર, ભાવનગરને અપીલકર્તા દ્વારા આપવામાં આવેલી બેંક ગેરંટી રોકડમાં પરિવર્તિત કરવા નિર્દેશ કર્યો હતો. ૨.૪.૧૯૯૨ના રોજ કસ્ટમ્સ અને કેન્દ્રીય આબકારીના સુપરિન્ટેન્ડન્ટે ઉપરોક્ત મુજબ કલેક્ટરના નિર્ણયની જાણ કરતાં અપીલકર્તાને પત્ર મોકલ્યો હતો. બેંક ગેરંટી ૩.૪.૧૯૯૨ના રોજ યોગ્ય રીતે રોકડમાં પરિવર્તિત કરવામાં આવી હતી. બેંક ગેરંટી રોકડમાં પરિવર્તિત કરવાની વિભાગની જણાવેલ ગેરકાયદેસર કાર્યવાહી વિરુદ્ધ વિરોધ નોંધાવ્યા બાદ, અપીલકર્તાએ સુપરિન્ટેન્ડન્ટના તા. ૨.૪.૧૯૯૨ના પત્ર અને કલેક્ટરના તા. ૨૫.૩.૧૯૯૨ના આદેશ વિરુદ્ધ સીઈજીએટી સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી. ૨૩.૬.૧૯૯૮ના રોજ અપીલીય અધિકરણે અપીલ મંજૂર કરી અને તા. ૨૫.૩.૧૯૯૨ના કલેક્ટરના આદેશને રદ કર્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦માં વિભાગે આ અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી. ૧૨.૩.૨૦૦૩ના રોજ આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ કરતાં અપીલ મંજૂર કરી હતી:

> "આ અપીલ મુંબઈ સ્થિત કસ્ટમ્સ, આબકારી અને ગોલ્ડ (કન્ટ્રોલ) અપીલીય અધિકરણ, પશ્ચિમ પ્રાદેશિક ખંડપીઠ દ્વારા તા. ૨૩.૬.૧૯૯૮ના રોજ આપવામાં આવેલ ચુકાદા વિરુદ્ધ છે.
>
> સંક્ષેપમાં દર્શાવેલ હકીકતો એવી છે કે પ્રતિવાદીએ એમ.વી. ઓલિન્ડા નામના જહાજ, જે તેમણે તોડવાના હેતુસર આયાત કર્યું હતું, તે અંગે બિલ ઑફ એન્ટ્રી દાખલ કર્યું હતું. પ્રતિવાદીએ લાઇટ ડિસ્પ્લેસમેન્ટ ટનેજ (એલ.ડી.ટી.) ૭૦૦૯ મેટ્રિક ટન દર્શાવ્યું

હતું. આ જાહેરાત કસ્ટમ્સ અને કેન્દ્રીય આબકારીના સુપરિન્ટેન્ડન્ટે સ્વીકારી નહોતી. તેથી પ્રતિવાદીએ સહાયક કલેક્ટરનો સંપર્ક કર્યો. પ્રશ્ન એવો હતો કે એલ.ડી.ટી.ની ગણતરી કેવી રીતે કરવી. એવું જણાય છે કે આ મુદ્દા અંગે સહાયક કલેક્ટર અને કલેક્ટર વચ્ચે કોઈક આંતરિક પત્રવ્યવહાર થયો હતો. એલ.ડી.ટી.ની ગણતરી કેવી રીતે કરવી તે અંગે કલેક્ટરે નીતિગત નિર્ણય કર્યો હતો. કલેક્ટરે પોતાના તા. ૨૫.૩.૧૯૯૨ના પત્ર દ્વારા આ નિર્ણયની જાણ સહાયક કલેક્ટરને કરી હતી. તેના અનુસંધાને કસ્ટમ્સ અને કેન્દ્રીય આબકારીના સુપરિન્ટેન્ડન્ટે એમ.વી. "ઓલિન્ડા" વહાણ સંબંધે તા. ૨ એપ્રિલ, ૧૯૯૨નો આદેશ પસાર કર્યો હતો. નિશ્ચિતપણે તા. ૨ એપ્રિલ, ૧૯૯૨નો આદેશ કલેક્ટરના નિર્ણય પર આધારિત છે. તેમ છતાં, તે આદેશ કસ્ટમ્સ અને કેન્દ્રીય આબકારીના સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો જ આદેશ રહે છે.

પ્રતિવાદીએ સીધી જ સીઈજીએટી સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી. સીઈજીએટીએ આ અપીલનો નિકાલ આક્ષેપિત આદેશ દ્વારા કર્યો છે. સીઈજીએટીએ આ દલીલ નામંજૂર કરી હતી કે અપીલ તેમની સમક્ષ ચલાવાપાત્ર નહોતી, આ આધારે કે સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો આદેશ કલેક્ટર (અપીલ્સ) દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશની જાણ

કરતા વધુ કંઈ નથી. સીઈજીએટીએ એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે અપીલ હકીકતમાં કલેક્ટરના આદેશ વિરુદ્ધ હતી.

અમારા મત મુજબ, સીઈજીએટીનું તર્ક ટકી શકે તેમ નથી. કલેક્ટરે જે નિર્ણય લીધો હતો તે તેમણે કલેક્ટર (અપીલ્સ) તરીકેની સત્તામાં લીધો નહોતો. વધુમાં, જે આદેશથી પ્રતિવાદી વ્યથિત છે તે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ છે. તે આદેશ વિરુદ્ધની અપીલ કલમ ૧૨૮ હેઠળ કમિશનર (અપીલ્સ) સમક્ષ દાખલ કરવી આવશ્યક છે. કલમ ૧૨૯–એના પ્રભાવથી, સીઈજીએટીને આવી અપીલ સ્વીકારવાનો અધિકારક્ષેત્ર નથી.

સ્પષ્ટ છે કે આક્ષેપિત આદેશ કોઈપણ અધિકારક્ષેત્ર વિના પસાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, તે ટકી શકે તેમ નથી. તેથી, અમે તે આદેશ રદ કરીએ છીએ. અનુસંધાને અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ રહેશે નહીં.

અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે અમે મામલાના ગુણદોષમાં ગયેલા નથી અને જો કાયદા મુજબ પ્રતિવાદી તે કરવા હકદાર હોય, તો તેઓને જે ઉપાય લેવા માટે કાનૂની સલાહ આપવામાં આવે તે ઉપાય અપનાવવા માટે ખુલ્લું રહેશે."

૨. આ ચુકાદા પછી, ૨૩.૫.૨૦૦૩ના રોજ, અપીલકર્તાએ ૨.૪.૧૯૯૨ના રોજ કસ્ટમ્સના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશ વિરુદ્ધ કમિશનર (અપીલ્સ) સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી. ૪.૮.૨૦૦૩ના રોજ, અપીલ દાખલ કરવામાં થયેલા વિલંબને માફ કરવા માટે નીચેના શબ્દોમાં અરજી કરવામાં આવી હતી:

> "સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાની પ્રમાણિત સાચી નકલ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી ૬૦ દિવસની અંદર અમે કસ્ટમ્સના સુપરીન્ટેન્ડન્ટના આદેશ વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરી હતી. અમારી વિનમ્ર રજૂઆત એવી છે કે, સર્વોચ્ચ અદાલતનો ચુકાદો પ્રાપ્ત થયા બાદ યોગ્ય મંચ સમક્ષ યોગ્ય તત્પરતા સાથે અમારી દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હોવાથી, અપીલ દાખલ કરવામાં કોઈ વિલંબ થયો નથી. હવે આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે અન્ય અપીલીય મંચ સમક્ષ ઉપચાર મેળવવા માટે કરવામાં આવેલ અનુસરણમાં લાગેલો સમય અપીલ દાખલ કરવાની અવધિની ગણતરીના હેતુસર બાકાત રાખવાનો રહે છે. (યુનિયન કાર્બાઇડ ઈન્ડિયા લિમિટેડ વિ. સી.સી. ૧૯૯૮ (૭૭) ઇ.સી.આર. ૩૭૬, કર્ણાટક મિનરલ્સ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપની લિમિટેડ વિ. સી.સી.ઇ. ૧૯૯૮ (૧૦૧) ઇ.એલ.ટી. ૬૨૭)."

૩. ૨૭.૧૦.૨૦૦૩ના તારીખિત આદેશ દ્વારા, કસ્ટમ્સ કમિશનર (અપીલ) એ વિલંબના આધારે અપીલ ફગાવી દીધી હતી અને જણાવ્યું હતું કે અપીલ કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮માં નિર્ધારિત ૬૦ દિવસ તથા વધારાના ૩૦ દિવસની અવધિ કરતાં ઘણો વધુ વિલંબ બાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ આદેશ વિરુદ્ધ, સેસટેટે અપીલકર્તાની અપીલ એ કહીને ફગાવી દીધી હતી કે કમિશનર (અપીલ) પાસે કલમ ૧૨૮માં નિર્દિષ્ટ અવધિથી વધુનો વિલંબ માફ કરવાની કોઈ સત્તા નહોતી.

૪. અપીલકર્તા તરફથી હાજર રહેલા વિદ્ધાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિશ્વનાથને અમારી સમક્ષ દલીલ કરી હતી કે ૨૫.૩.૧૯૯૨ થી શરૂ કરીને ૧૨.૩.૨૦૦૩ સુધીનો સંપૂર્ણ સમયગાળો મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ લાગુ કરીને બાકાત રાખવો જોઈએ. તેમના મુજબ, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ નો ઉપયોગ કલેક્ટર (અપીલ) સમક્ષ દાખલ થતી અપીલ માટે અનુમતિપ્રાપ્ત ૯૦ દિવસની અવધિમાંથી આ સમયગાળાને બાકાત રાખવા માટે થશે, કારણ કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨૯(૨) મુજબ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ વિશેષ અથવા સ્થાનિક અધિનિયમો હેઠળ સ્થાપિત થયેલ ન્યાયાધિકરણો પર પણ લાગુ પડશે. તેમના અનુસાર, જે સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન તેમણે યોગ્ય કાળજી સાથે સી.ઈ.જૌ.એ.ટી. સમક્ષ દાખલ કરાયેલ નિષ્ફળ અપીલનું અનુસરણ કર્યું હતું, તે બાકાત રાખવો જોઈએ, જેમાં ૨૨.૬.૧૯૯૨ પહેલાંનો સમયગાળો પણ સમાવેશ પામશે, જ્યારે આ નિંષ્ફળ અપીલ દાખલ કરવામા

આવી હતી. વૈકલ્પિક રજૂઆત રૂપે, આ ધારણા પર કે કલમ ૧૪ માત્ર અદાલતો પર લાગુ પડે છે અને ન્યાયાધિકરણો પર નહીં, તેમણે રજૂ કર્યું કે ત્યારબાદ કલમ ૧૪ નો સિદ્ધાંત લાગુ પડશે. તેમના મુજબ, વર્ષ ૨૦૦૧ માં થયેલા સુધારા પહેલાંની કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડશે અને તે મુજબ તેમને ૯૦ દિવસનો સમયગાળો તથા વધુ ૯૦ દિવસનો વિસ્તૃત સમયગાળો ઉપલબ્ધ થશે, જેના અંદર વર્તમાન અપીલ દાખલ કરી શકાત. આવી સ્થિતિમાં, કલમ ૧૪ લાગુ કરતાં, ભલે ૩.૪.૧૯૯૨ થી ૨૨.૬.૧૯૯૨ અને ૧૨.૩.૨૦૦૩ થી ૨૩.૫.૨૦૦૩ સુધીના સમયગાળાને ગણતરીમાં લેવામાં આવે, તો પણ અપીલમાં જરા પણ વિલંબ ગણાશે નહીં, કારણ કે તે જૂની કલમ ૧૨૮ હેઠળ અપીલ દાખલ કરવા માટે અપાયેલા ૧૮૦ દિવસથી ઓછો સમય થાય છે. ઉપરોક્ત તમામ પ્રસ્તાવોનું સમર્થન કરવા માટે તેમણે અનેક નિર્ણયોના ઉલ્લેખ કર્યા, જેમનો અમે આ ચુકાદાના પ્રવાહમાં વિચાર કરીશું.

૫. વિભાગ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એ.કે. સાંઘીએ દલીલ કરી કે કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ દ્વારા મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪નો અમલ બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે, કારણ કે ઉક્ત કલમની યોજના એવી છે કે કરદાતાને માત્ર મર્યાદિત અવધિ જ અપાવવાની છે, જેના બાદ અપીલ સમયબહાર બની જાય. વર્તમાન કેસમાં, ૨૦૦૧ પછી સુધારેલી કલમ ૧૨૮ આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડશે અને અપીલકર્તાની પોતાની જ રજૂઆત મુજબ અપીલ સાડા અગિયાર વર્ષ જેટલી મોડી છે. કલમ ૧૨૮

અપીલકર્તાને માત્ર ૬૦ દિવસ તથા તેની ઉપર વધુ ૩૦ દિવસ આપે છે, જે સમય ઘણાં પહેલાં વીતી ગયો છે. તેમણે આગળ દલીલ કરી કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ન્યાયાધિકરણો પર લાગુ પડતી નથી, પરંતુ માત્ર અદાલતો પર જ લાગુ પડે છે, અને કલેક્ટર (અપીલ) વધુમાં વધુ અર્ધ–ન્યાયિક ન્યાયાધિકરણ હતો. વધુમાં, તેમના જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૧૪ના કોઈ સિદ્ધાંતના લાગુ પડવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. હકીકતમાં, તેમના કહેવા મુજબ, કલમ ૧૪ સંબંધે કોઈ અરજાતંત્ર જ નથી – એકમાત્ર અરજાતંત્ર વિલંબ માફી માટે છે અને સમય બાકાત રાખવા માટે નથી. કલમ ૧૪ માટે જરૂરી છે કે તે લાગુ પડી શકે તે પહેલાં તથ્યોના આધાર પર પાંચ આવશ્યક ઘટકો પૂર્ણ થયેલા હોવા જોઈએ. અપીલકર્તાએ આમાંથી એકપણ ઘટકનો ન તો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને ન તો તેનો પુરાવો આપ્યો છે. તેમણે અનેક નિણર્યોનો પણ અવલંબ લીધો, જેનો અમે આ ચુકાદાના ક્રમમાં ઉલ્લેખ કરીશું.

<u>**કલમ ૧૪ના આવશ્યક તત્ત્વો.**</u>

મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ નીચે મુજબ છે:

"૧૪. અધિકારક્ષેત્ર વિનાની અદાલતમાં સદ્ભાવપૂર્વક ચલાવવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો સમય બાકાત રાખવો.–(૧) કોઈપણ દાવા માટે મર્યાદાનો સમયગાળો ગણતી વખતે, જે સમયગાળા દરમિયાન વાદીએ યોગ્ય કાળજી રાખીને પ્રતિવાદી

વિરુદ્ધ બીજી કોઈ દીવાની કાર્યવાહી, ભલે તે પ્રથમ અદાલત, અપીલ અથવા પુનર્વિચારણાની અદાલતમાં હોય, ચલાવી હોય તે સમય બાકાત રાખવામાં આવશે, જ્યાં આવી કાર્યવાહી વિવાદિત સમાન મુદ્દા સાથે સંબંધિત હોય અને અધિકારક્ષેત્રના અભાવ અથવા સમાન સ્વરૂપના અન્ય કારણસર તેને સ્વીકારી શકતી ન હોય તેવી અદાલતમાં સદ્ભાવથી ચલાવવામાં આવી હોય.

(૨) કોઈપણ અરજી માટે મર્યાદા સમયગાળાની ગણતરી કરતાં, અરજદાર એ જ પક્ષકાર વિરુદ્ધ એ જ રાહત માટે, પ્રથમ અદાલત અથવા અપીલ અથવા પુનર્વિચારની અદાલતમાં, યોગ્ય કાળજીપૂર્વક બીજી દીવાની કાર્યવાહી ચલાવતો રહ્યો હોય તે દરમિયાનનો સમય, બહાર રાખવામાં આવશે, જ્યાં આવી કાર્યવાહી સદ્ભાવથી એવી અદાલતમાં ચલાવવામાં આવી હોય કે જે અધિકારક્ષેત્રના અભાવ અથવા સમાન સ્વરૂપના અન્ય કારણસર તેને સ્વીકારી શકતી નથી.

(૩) નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮નું ૫) ના ઓર્ડર ૨૩ ના નિયમ ૨ માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, ઉપકલમ (૧) ની જોગવાઈઓ તે ઓર્ડરના નિયમ ૧ હેઠળ અદાલત દ્વારા અપાયેલી પરવાનગીના આધારે સ્થાપિત કરાયેલા નવીન દાવા સંબંધે લાગુ પડશે, જ્યાં આવી પરવાનગી આ આધાર પર આપવામાં આવી હોય કે પ્રથમ દાવો અદાલતના

અધિકારક્ષેત્રમાં રહેલી ખામી અથવા તે જ પ્રકારના અન્ય કારણસર નિષ્ફળ જવો જ જોઈએ.

સ્પષ્ટીકરણ.—આ કલમના હેતુઓ માટે,—

(એ) જે સમયગાળા દરમિયાન પૂર્વવર્તી નાગરિક કાર્યવાહી પ્રલંબિત હતી તે સમયને બાદ કરતાં, જે દિવસે તે કાર્યવાહી સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી અને જે દિવસે તે સમાપ્ત થઈ હતી તે બન્ને દિવસોની ગણતરી કરવામાં આવશે;

(બી) અપીલનો પ્રતિકાર કરતો વાદી અથવા અરજદાર કાર્યવાહી ચલાવી રહ્યો છે એવું માનવામાં આવશે;

(સી) પક્ષકારોના અથવા દાવાના કારણોના ખોટા જોડાણને અધિકારક્ષેત્રની ખામી સમાન સ્વભાવનું કારણ માનવામાં આવશે."

૬. વિભાગ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એ.કે. સાંઘીએ જણાવ્યું છે કે કોઈપણ સમયે અપીલકર્તાએ કલમ ૧૪ના આધારે કોઈ દલીલ ઉઠાવી નથી. તેમજ, અપીલકર્તા કોન્સોલિડેટેડ એન્ગ્ગ. એન્ટરપ્રાઈઝિસ વિ. પ્રિન્સિપલ સેક્રી., ઈરીગેશન ડિપ્ટ્ટ., (૨૦૦૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧૬૯ ના પરિચ્છેદ ૨૧માં નિર્ધારિત પાંચમાંથી કોઈપણ શરત પૂર્ણ કરતો નથી, જે નીચે મુજબ છે:—

"૨૧. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ અધિકારક્ષેત્ર વિનાની અદાલતમાં સદ્‌ભાવપૂર્વક ચલાવવામાં આવેલી કાર્યવાહી માટેના સમયના બહિષ્કાર વિષે જોગવાઈ કરે છે. ઉક્ત કલમના વિશ્લેષણ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૧૪નો આશ્રય લેવામાં આવે તે પહેલાં નીચે મુજબની શરતો પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે:

(૧) અગાઉની તેમજ અનુવર્તી બંને કાર્યવાહી એક જ પક્ષકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવેલી દીવાની કાર્યવાહી છે;

(૨) પૂર્વવર્તી કાર્યવાહી યોગ્ય પરિશ્રમપૂર્વક અને સદ્‌ભાવથી ચલાવવામાં આવી હતી;

(૩) અગાઉની કાર્યવાહીનું નિષ્ફળ થવું અધિકારક્ષેત્રની ખામી અથવા તે જ પ્રકારના અન્ય કારણસર થયું હતું;

(૪) અગાઉની કાર્યવાહી અને અનુવર્તી કાર્યવાહી વિવાદાસ્પદ એ જ મુદ્દા સાથે સંબંધિત હોવી જોઈએ; અને

(૫) બન્ને કાર્યવાહી અદાલતમાં છે."

૭. તકનીકી દૃષ્ટિએ કહીએ તો, શ્રી એ.કે. સાંઘી કદાચ યોગ્ય હોઈ શકે. તેમ છતાં, વિલંબ માફી માટેની અરજીમાં અપીલકર્તાએ દર્શાવ્યું હતું કે તેઓ અન્ય અપિલીય મંચ સમક્ષ ઉપાય અનુસરી રહ્યા હતા, જે સમયગાળો બાદ

રાખવો જોઈએ. અમે માનીએ છીએ કે આ નિવેદન એટલું પૂરતું છે કે અપીલકર્તા એ દલીલ કરી શકે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ અથવા તેના હેઠળ નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડશે.

અમે આ બાબત પણ સૂચવી શકીએ કે કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ પ્રકરણમાં ઉલ્લેખિત શરતો ૧ થી ૪ હકીકતમાં અપીલકર્તા દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. સ્પષ્ટ છે કે પૂર્વવર્તી તથા અનુવર્તી બન્ને કાર્યવાહી એ જ પક્ષકાર દ્વારા આગળ ધપાવવામાં આવેલી નાગરિક કાર્યવાહી છે. પૂર્વવર્તી કાર્યવાહી યોગ્ય પરિશ્રમ અને સદ્‌ભાવપૂર્વક આગળ ધપાવવામાં આવી હતી, જેમનું સ્પષ્ટીકરણ કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગમાં જ કરવામાં આવ્યું છે. આ શબ્દસમૂહોનો માત્ર એટલો જ અર્થ થાય છે કે જે પક્ષકાર કલમ ૧૪નો આશરો લે છે તે બેદરકારી, ચૂક અથવા નિષ્ક્રિયતાનો દોષી ન હોવો જોઈએ. વધુમાં, કાર્યવાહી વિલંબિત કરવા અથવા સામેના પક્ષકારને હેરાન કરવા માટે જાણપૂર્વક બનાવટી ભૂલ કરવામાં આવી હોય તેવી પરિસ્થિતિ હોવી જોઈએ નહીં. આ કેસના તથ્યો પર, અગાઉના સર્વોચ્ચ અદાલતના તા. ૧૨.૩.૨૦૦૩ના આદેશમાં જ દર્શાવ્યા મુજબ, જે આદેશ સામે અપીલ કરવામાં આવી હતી તે સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો આદેશ હતો કે કલેક્ટરનો આદેશ હતો તે અંગે કેટલીક ગૂંચવણ હતી. અપીલકર્તાએ સદ્‌ભાવપૂર્વક એવું માન્યું હતું કે જે આદેશ સામે અપીલ કરવામાં આવી હતી તે કલેક્ટરનો આદેશ હતો અને તેથી સીઈજીએટી સમક્ષ અપીલ ગ્રાહ્ય રહેશે. છતાં, આ દલીલને આ અદાલતમાં અનુકૂળતા મળી નહોતી. વધુમાં, તા. ૩.૪.૧૯૯૨ અને ૨૨.૬.૧૯૯૨ વચ્ચે અપીલ દાખલ કરવામાં લેવાયેલો સમય અતિશય

લાંબો હતો એવું કહી શકાય નહીં. તેથી, તથ્યોના આધારે ન તો કોઈ બેદરકારી, ચૂક કે નિષ્ક્રિયતા હતી અને ન તો અપીલકર્તાએ ભૂલ થઈ હોવાનું દેખાડીને વિભાગને હેરાન કરવા કાર્યવાહી વિલંબિત કરી હતી. શરત (૩) પણ સીધી રીતે પૂર્ણ થઈ હતી – આ અદાલતે તા. ૧૨.૩.૨૦૦૩ના આદેશ દ્વારા સીઈજીએટીનો આદેશ અધિકારક્ષેત્ર વિના હતો તે આધાર પર રદ કર્યો હતો. એ નિર્વિવાદ છે કે અગાઉની કાર્યવાહી અને અનુવર્તી કાર્યવાહી વિવાદગ્રસ્ત સમાન મુદ્દા સાથે સંબંધિત છે અને તેથી શરત ૪ પણ પૂર્ણ થાય છે. જોકે, શરત ૫ પૂર્ણ થઈ નથી કારણ કે બન્ને કાર્યવાહી અર્ધ–ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ છે અને અદાલત સમક્ષ નથી. તેમ છતાં, આ હાલની કાર્યવાહી માટે તે ઘાતક નથી, કારણ કે આ ચુકાદામાં અમે જે નિષ્કર્ષ પર પહોંચીએ છીએ તે એ છે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ લાગુ ન પડતી હોય તો પણ, કલમ ૧૪ના સિદ્ધાંતો હાલના કેસના તથ્યો પર આકર્ષિત થશે. આ રીતે હવે અમે આ વિષયક કાયદાનો વિચાર કરવા આગળ વધીએ છીએ.

મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને લાગુ પડે છે અને ટ્રિબ્યુનલ્સને નહીં કે કેમ

૮. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ના પરિશીલનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની અનુસૂચિમાં સમાવાયેલ મર્યાદાનો પ્રતિબંધ દાવાઓ, અપીલો અને અરજીઓ પર લાગુ પડે છે. "દાવો" ની વ્યાખ્યા કલમ ૨(એલ) માં એવી આપવામાં આવી છે કે તેમાં અપીલ અથવા અરજીનો સમાવેશ થતો નથી. "અદાલત" શબ્દની વ્યાખ્યા અધિનિયમ હેઠળ આપવામાં આવી નથી. છતાં, તે તેની અનેક જોગવાઈઓમાં પ્રગટ થાય છે (જુઓ: કલમો ૪, ૫, ૧૩, ૧૭(૨),

૨૧). અનુસૂચિના પરિશીલનથી જણાય છે કે તે ત્રણ વિભાગોમાં વિભાજિત છે. પ્રથમ વિભાગ દાવાઓને લગતો છે. અનુચ્છેદ ૧ થી ૧૧૩ સુધી બધાં "દાવાઓ" સાથે સંબંધિત છે.

૯. કલમો ૨(એ), (ઈ) અને (૧) મહત્વની છે કારણ કે તેમાં અરજદાર, વાદી અને પ્રતિવાદીનો અર્થ શું થાય તે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે.

૨. વ્યાખ્યાઓ.–આ અધિનિયમમાં, જો સંદર્ભથી અન્યથા આવશ્યક ન હોય,–

(એ) "અરજદાર" માં સમાવેશ થાય છે–

(૧) અરજકર્તા;

(૨) એવી કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેણે પાસેથી અથવા જેના મારફતે અરજદારને અરજી કરવાનો હક પ્રાપ્ત થાય છે;

(૩) એવી કોઈપણ વ્યક્તિની મિલકત, જેનું પ્રતિનિધિત્વ અરજદાર કાર્યનિર્વાહક, પ્રશાસક અથવા અન્ય પ્રતિનિધિ તરીકે કરે છે;

(ઈ) "પ્રતિવાદી" માં સમાવેશ થાય છે–

(૧) એવી કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેણે પાસેથી અથવા જેના મારફતે પ્રતિવાદીને દાવો ભોગવવાનો દાયિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે;

(૨) એવી કોઈપણ વ્યક્તિની મિલકત, જેનું પ્રતિનિધિત્વ પ્રતિવાદી કાર્યનિર્વાહક, પ્રશાસક અથવા અન્ય પ્રતિનિધિ તરીકે કરે છે;

(૧) "વાદી" માં સમાવેશ થાય છે–

(૧) એવી કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેણે પાસેથી અથવા જેના મારફતે વાદીને દાવો દાખલ કરવાનો હક પ્રાપ્ત થાય છે;

(૨) એવી કોઈપણ વ્યક્તિની મિલકત, જેનું પ્રતિનિધિત્વ વાદી કાર્યનિર્વાહક, પ્રશાસક અથવા અન્ય પ્રતિનિધિ તરીકે કરે છે;

૧૦. કલમ ૩(૨), જે મહત્વપૂર્ણ છે, તે નીચે મુજબ કહે છેઃ

"૩(૨) આ અધિનિયમના હેતુઓ માટે–

(એ) દાવો દાખલ થયેલ માનવામાં આવે છે–

(૧) સામાન્ય બાબતમાં, જ્યારે વાદપત્ર યોગ્ય અધિકારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે;

(૨) ગરીબ વ્યક્તિના મામલામાં, જ્યારે ગરીબ વ્યક્તિ તરીકે દાવો કરવા માટે પરવાનગી માગતી તેની અરજી કરવામાં આવે; અને

(૩) અદાલત દ્વારા વિસર્જિત કરવામાં આવી રહેલી કંપની વિરુદ્ધના દાવાના મામલામાં, જ્યારે દાવેદાર પ્રથમ વખત પોતાનો દાવો સત્તાવાર લિક્વિડેટર સમક્ષ મોકલે;

(બી) સેટ ઑફ અથવા પ્રતિદાવાના સ્વરૂપે કરાયેલ કોઈપણ દાવો, અલગ દાવા તરીકે ગણવામાં આવશે અને તે દાખલ થયેલ માનવામાં આવશે –

(૧) સેટ ઑફના મામલામાં, જે દાવામાં સેટ ઑફ રજૂ કરવામાં આવ્યો હોય તે જ તારીખે;

(૨) પ્રતિદાવાના મામલામાં, જે તારીખે પ્રતિદાવો અદાલતમાં કરવામાં આવે તે તારીખે;

(સી) વડી અદાલતમાં નોટિસ ઑફ મોશન દ્વારા કરવામાં આવતી અરજી, જ્યારે તે અરજી તે અદાલતના યોગ્ય અધિકારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે કરવામાં આવેલ માનવામાં આવે છે.

૧૧. કલમ ૩(૨) ના અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે "દાવાઓ" નો અર્થ ભારતના બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત કાયદાની અદાલતોમાં શરૂ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી તરીકે સમજવામાં આવે છે.

૧૨. અનુસૂચિમાં, બીજો વિભાગ અપીલોને લગતો છે. અનુચ્છેદ ૧૧૪ થી ૧૧૭ હેઠળની આ અપીલો, અથવા તો દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની, અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની, અથવા જ્યાં સુધી વડી અદાલતોનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી અદાલત–આંતરિક અપીલો છે. આ અપીલો પણ ફરીથી માત્ર સંવિધાન હેઠળ સ્થાપિત થયેલી "અદાલતો" સમક્ષ જ છે.

૧૩. સમાન રીતે, ત્રીજા વિભાગમાં, જે તમામ અરજીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે કલમ ૧૧૮ થી ૧૩૭ હેઠળ માત્ર "અદાલતો" સમક્ષની અરજીઓ છે, ભલે તે દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ હોય કે અન્ય અધિનિયમો હેઠળ.

૧૪. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૩, ૨૧ અને અનુચ્છેદ ૧૨૪, ૧૩૦ અને ૧૩૧, “અદાલત” શબ્દપ્રયોગનો શું અર્થ થાય છે તે સમજવા માટે ફરીથી મહત્વપૂર્ણ છે. તે નીચે દર્શાવવામાં આવે છે:

> "૧૩. એ**વા કેસોમાં સમયનો બાકાત રાખવો, જેમાં ગરીબ વ્યક્તિ તરીકે દાવો કરવા અથવા અપીલ કરવા માટે અનુમતિ માગવામાં આવી હોય**.–કોઈપણ દાવો અથવા અપીલ માટે નિર્ધારિત મર્યાદાકાળની ગણતરી કરતાં, એવા કોઈપણ કેસમાં જેમાં ગરીબ વ્યક્તિ તરીકે દાવો કરવા અથવા અપીલ કરવા માટે અનુમતિ માટેની અરજી કરવામાં આવી હોય અને તે નામંજૂર કરવામાં આવી હોય, ત્યારે અરજદારે આવી અનુમતિ માટેની પોતાની અરજીનો સદ્ભાવપૂર્વક પીછો કરવામાં જે સમય વિતાવ્યો હોય તે બાકાત રાખવામાં આવશે, અને અદાલત, આવા દાવો અથવા અપીલ માટે નિર્ધારિત અદાલતી ફી ચૂકવવામાં આવે ત્યારે, દાવો અથવા

અપીલને એવો જ બળ અને પ્રભાવ ધરાવતો ગણાવી શકશે જાણે અદાલતી ફી પ્રારંભમાં જ ચૂકવવામાં આવી હતી.

૨૧. નવા વાદી અથવા પ્રતિવાદીને બદલી મૂકવા અથવા ઉમેરવાનો પ્રભાવ.–(૧) જ્યાં દાવો દાખલ થયા પછી, નવા વાદી અથવા પ્રતિવાદીને બદલી મૂકવામાં આવે અથવા ઉમેરવામાં આવે, ત્યાં તેની બાબતમાં, દાવો તે પક્ષકાર તરીકે બનાવવામાં આવ્યો તે સમયે દાખલ કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે:

પરંતુ, જ્યાં અદાલતને આ સંતોષ થાય કે નવા વાદી અથવા પ્રતિવાદીનો સમાવેશ ન કરવાનો અભાવ સદ્‌ભાવે થયેલી ભૂલને કારણે હતો, ત્યાં તે નિર્દેશ આપી શકે છે કે એવા વાદી અથવા પ્રતિવાદી સંબંધે દાવો કોઈ અગાઉની તારીખે દાખલ કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) ઉપકલમ (૧) માંનું કશું પણ તેવા કેસમાં લાગુ પડશે નહીં, જેમાં વાદની બાકીગીરી દરમિયાન કોઈ હિતના હસ્તાંતરણ અથવા અધિકારના અનુક્રમણને કારણે કોઈ પક્ષકારને ઉમેરવામાં આવે અથવા તેની બદલી કરવામાં આવે, અથવા જ્યાં કોઈ વાદીને પ્રતિવાદી બનાવવામાં આવે અથવા કોઈ પ્રતિવાદીને વાદી બનાવવામાં આવે.

અનુસૂચિ

અનુ. નં.	વિગત	સમયમર્યાદા	સમયગાળો ક્યાંથી શરૂ થાય છે
૧૨૪	સુપ્રીમ કોર્ટ સિવાયની અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદાની પુનઃસમીક્ષા (રિવ્યુ) માટે.	ત્રીસ દિવસ	હુકમનામું (ડિક્રી) અથવા હુકમની તારીખથી.
૧૩૦	નિર્ધન વ્યક્તિ (પોપર) તરીકે અપીલ કરવાની પરવાનગી માટે --		
	(એ) હાઈકોર્ટમાં;	સાઠ દિવસ	અપીલ હેઠળના હુકમનામાની તારીખથી.
	(બી) અન્ય કોઈપણ અદાલતમાં.	ત્રીસ દિવસ	અપીલ હેઠળના હુકમનામાની તારીખથી.
૧૩૧	દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નો ૫) અથવા ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૮૯૮ (૧૮૯૮ નો ૫) હેઠળ પુનરીક્ષણ (રિવિઝન) ની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવા માટે કોઈપણ અદાલતમાં.	નેવું દિવસ	હુકમનામું અથવા હુકમ અથવા સજા કે જેમાં સુધારો (રિવિઝન) માંગવામાં આવ્યો હોય તેની તારીખથી.

એ જોવામાં આવશે કે સમયમર્યાદા અધિનિયમથી આવરી લેવાયેલા દાવાઓ અને અપીલો એવી શરતે આવરી લેવાય છે કે આવા દાવાઓ અથવા અપીલો માટે નિર્ધારિત અદાલતી ફી ભરવામાં આવી હોય. ઉપર અહીં દર્શાવવામાં આવેલી કલમ ૧૩ હેઠળ, આ વાત સ્પષ્ટ બને છે. તેથી જ, કલમમાં દર્શાવવામાં આવેલી પરિસ્થિતિઓમાં ગરીબ વ્યક્તિ તરીકે દાવો અથવા અપીલ દાખલ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે ત્યારે સમયનો અપવર્જન કરવામાં

આવે છે. આ કલમમાં ઉલ્લેખિત 'અદાલતો' એટલે, તેથી, રાજ્યની ન્યાયિક શાખાનો ભાગ હોવાના કડક અર્થમાં સમજાતી અદાલતો છે.

૧૫. કલમ ૨૧ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે મર્યાદા અધિનિયમ જે દાવાની વાત કરે છે, તે માત્ર વાદી દ્વારા પ્રતિવાદી વિરુદ્ધ દાખલ કરવામાં આવે છે. વાદી અને પ્રતિવાદી બંનેની વ્યાખ્યા એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે તેમાં એવા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જેમના મારફતે તેઓ દાવો કરવાનો પોતાનો હક પ્રાપ્ત કરે છે, તથા એવા વ્યક્તિઓનો પણ સમાવેશ થાય છે જેઓની મિલ્કતનું પ્રતિનિધિત્વ નિષ્પાદકો, વહીવટદારો અથવા અન્ય પ્રતિનિધિઓ જેવા વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ ફરીથી માત્ર એવા દાવાઓનો જ ઉલ્લેખ કરે છે જે નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા મુજબ સમજાય છે તે રીતે અદાલતોમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આ સંદર્ભમાં, સી.પી.સી.ની કલમ ૨૬ આ પ્રમાણે કહે છે:

કલમ ૨૬– દાવાઓની સ્થાપના

(૧) દરેક દાવો ફરિયાદ રજૂ કરીને અથવા વિહિત કરવામાં આવે તેવી અન્ય રીતથી સ્થાપિત કરવામાં આવશે.

(૨) દરેક ફરિયાદમાં, હકીકતો સોગંદનામા દ્વારા સાબિત કરવામાં આવશે.

૧૬. અરજીઓના સંદર્ભે પણ, ફરીથી અનુચ્છેદ ૧૨૪, ૧૩૦ અને ૧૩૧ ખૂબ જ પ્રકાશ પાડે છે. અનુસૂચિના તૃતીય વિભાગમાં માત્ર અદાલત દ્વારા ચુકાદાઓની પુનર્વિચારણા જ કલ્પવામાં આવી છે. વધુમાં, ગરીબ વ્યક્તિ તરીકે

અપીલ કરવાની પરવાનગી માટેની અરજી પણ અનુચ્છેદ ૧૩૦ મુજબ વડી અદાલત સમક્ષ અથવા માત્ર અન્ય કોઈ અદાલત સમક્ષ જ કરી શકાય છે. અને અનુચ્છેદ ૧૩૧ અનુસાર, નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ માત્ર અદાલતો સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવેલી પુનરીક્ષણ અરજીનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. મર્યાદા અધિનિયમની જોગવાઈઓના સાદા વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે દાવા, અપીલો અને અરજીઓનો વિચાર (મર્યાદાના દૃષ્ટિકોણથી) ત્યારે જ કરવાનો છે જ્યારે તે અદાલતોમાં દાખલ કરવામાં આવી હોય અને અર્ધ–ન્યાયિક સત્તામંડળો સમક્ષ નહીં.

૧૭. હવે ન્યાયનિર્ણયો વિષે. અનેક નિર્ણયો દ્વારા એ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે કે મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને જ લાગુ પડે છે અને અધિકરણોને નહીં. અદાલતો અને અર્ધ–ન્યાયિક નિર્ણયોની વચ્ચેનો ભેદ ભારત બેંક લિ. વિ. ભારત બેંક લિ.ના કર્મચારીઓ, ૧૯૫૦ એસ.સી.આર. ૪૫૯માં સંક્ષિપ્ત રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. આ મૂળભૂત અધિકૃત નિર્ણયને અનુગામી અનેક ચુકાદાઓમાં અનુસરવામાં આવ્યો છે. આ ચુકાદામાં કિંગ્સ બેન્ચના કૂપર વિ. વિલ્સન કેસના એક નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત ચુકાદામાંથી સંબંધિત અવતરણ નીચે મુજબ છે:–

> "સાચો ન્યાયિક નિર્ણય બે અથવા વધુ પક્ષકારો વચ્ચેનો વર્તમાન વિવાદ અસ્તિત્વમાં હોવાનું પૂર્વધારિત કરે છે, અને ત્યારબાદ તેમાં

ચાર આવશ્યક તત્ત્વો સામેલ થાય છે: (૧) વિવાદના પક્ષકારો દ્વારા તેમના પ્રકરણની રજૂઆત (મૌખિક રૂપે હોવી અનિવાર્ય નથી); (૨) જો તેમના વચ્ચેનો વિવાદ હકીકતનો પ્રશ્ન હોય, તો વિવાદના પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવા દ્વારા તે હકીકતનું નિર્ધારણ અને ઘણી વખત પુરાવા બાબતે પક્ષકારો દ્વારા અથવા તેમના વતી કરવામાં આવેલી દલીલોની મદદથી તેનું નિશ્ચય; (૩) જો તેમના વચ્ચેનો વિવાદ કાયદાનો પ્રશ્ન હોય, તો પક્ષકારો દ્વારા કાનૂની દલીલોની રજૂઆત; અને (૪) એવો નિર્ણય કે જે વિવાદિત હકીકતો અંગેના નિષ્કર્ષ અને તે રીતે નિર્ધારિત થયેલી હકીકતો પર દેશના કાયદાનો અમલ કરીને સમગ્ર બાબતનો નિવેડો લાવે, જેમાં જરૂરી હોય ત્યાં કાયદાના કોઈપણ વિવાદિત પ્રશ્ન અંગેનો નિર્ણય પણ સમાવેશ પામે છે. અર્ધ–ન્યાયિક નિર્ણય પણ સમાન રીતે બે અથવા વધુ પક્ષકારો વચ્ચેના વર્તમાન વિવાદના અસ્તિત્વને પૂર્વધારિત કરે છે અને તેમાં (૧) અને (૨) નો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ તેમાં આવશ્યક રીતે (૩) નો સમાવેશ થતો નથી અને (૪) નો તો ક્યારેય સમાવેશ થતો નથી. વાસ્તવમાં (૪) નું સ્થાન વહીવટી કાર્યવાહી દ્વારા લેવાય છે, જેનું સ્વરૂપ મંત્રીએ કરેલી સ્વતંત્ર પસંદગીથી નિર્ધારિત થાય છે.”

૧૮. આપણા સંવિધાનિક માળખા અનુસાર, ન્યાયતંત્રનો ઉલ્લેખ ભાગ ૫ ના અધ્યાય ૪ અને ભાગ ૬ ના અધ્યાય ૫ માં કરવામાં આવ્યો છે. ભાગ ૫ નો અધ્યાય ૪ સર્વોચ્ચ અદાલત વિશે છે અને ભાગ ૬ નો અધ્યાય ૫ વડી અદાલતો તથા તેની અધિનસ્ત અદાલતો વિશે છે. જ્યારે સંવિધાન "અદાલત" એવો શબ્દપ્રયોગ કરે છે, ત્યારે તે આ અદાલતી પ્રણાલીને સંબોધે છે. આ અદાલતી પ્રણાલીથી ભિન્ન એવી અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકરણોની એક પ્રણાલી છે, જેને ટ્રિબ્યુનલ્સ કહેવામાં આવે છે. તેથી, અનુચ્છેદ ૧૩૬ અને ૨૨૭ માં "અદાલતો" નો ઉલ્લેખ "ટ્રિબ્યુનલ્સ" થી ભિન્ન રીતે કરવામાં આવ્યો છે. આ કેસમાં પ્રશ્ન એ છે કે મર્યાદા અધિનિયમ ઉપરોક્ત અદાલતી પ્રણાલીથી આગળ વિસ્તરે છે કે નહીં અને તેના કાર્યક્ષેત્રમાં અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકરણોને પણ આવરી લે છે કે નહીં.

૧૯. આ અદાલતના નિર્ણયોનું એક શ્રેણીબદ્ધ મંતવ્ય સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને જ લાગુ પડે છે અને અર્ધ-ન્યાયિક સત્તામંડળોને લાગુ પડતો નથી. તેથી, ટાઉન મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ, અથાણી વિ. પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર, લેબર અદાલત, (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૮૭૩ માં, મર્યાદા અધિનિયમની અનુસૂચિના કલમ ૧૩૭ હેઠળ કઈ અરજીઓ આવરી લેવામાં આવે છે તે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ હેઠળ લેબર અદાલતમાં કરવામાં આવેલી અરજી ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ આવરી લેવામાં આવે છે. આ અદાલતે નીચે મુજબના શબ્દોમાં ઉક્ત દલીલ નકારી કાઢી હતી:-

"૧૨. અમારી દ્રષ્ટિએ, આ મુદ્દાને બીજા દષ્ટિકોણથી પણ જોવામાં આવી શકે. જ્યારે આ અદાલતે અગાઉ એવું ઠરાવ્યું હતું કે અનુસૂચિના તૃતીય વિભાગમાં આવેલા તમામ અનુચ્છેદો, જેમાં લિમિટેશન અધિનિયમ, ૧૯૦૮ નો અનુચ્છેદ ૧૮૧ પણ સમાવેશ પામે છે, ફક્ત દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની અરજીઓ પર જ લાગુ પડતા હતા, ત્યારે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ એવો હતો કે અરજીઓ દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા સંચાલિત અદાલતમાં જ રજૂ થવી જોઈએ. અનુચ્છેદ ૧૫૮ અને ૧૭૮ માં સુધારા દ્વારા તૃતીય વિભાગમાં સામેલ કરવામાં આવેલી આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ હેઠળની અરજીઓ પણ એવી અદાલતોમાં જ રજૂ થવાની હતી જેઓની કાર્યવાહી દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા સંચાલિત હતી. વધુમાં વધુ એટલું જ કહી શકાય કે હવે કરવામાં આવેલા આગળના સુધારાએ અનુસૂચિના તૃતીય વિભાગનો વ્યાપ વધારીને તેમાં એવી કેટલીક અરજીઓનો પણ સમાવેશ કર્યો છે કે જે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા સંચાલિત અદાલતોમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં, ઓછામાં ઓછો એક તત્ત્વ સ્થિર રહે છે, અને તે એ છે કે આ વિભાગના અનુચ્છેદો દ્વારા સંચાલિત થવા માટે અરજીઓ અદાલતોને જ કરેલી હોવી જોઈએ. આ વિભાગના વિવિધ અનુચ્છેદોનો વ્યાપ એટલો વધારાયો છે એવું માનવામાં આવી શકતું નથી કે તેમાં અદાલતો સિવાયની સંસ્થાઓ, જેમ કે અર્ધ–

ન્યાયિક અધિકરણ, અથવા અત્રે સુધી કે કાર્યપાલક સત્તાધિકારી સમક્ષ કરવામાં આવેલી અરજીઓનો પણ સમાવેશ થાય. અધિનિયમ હેઠળ અરજીઓ અથવા સંદર્ભોનો વ્યવહાર કરતા ઔદ્યોગિક અધિકરણ અથવા શ્રમ અદાલત અદાલતો નથી અને તેઓ કોઈ પણ રીતે ન તો દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા અને ન તો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા સંચાલિત થાય છે. તેથી, આ અનુચ્છેદ ઔદ્યોગિક અધિકરણ અથવા શ્રમ અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલી અરજીઓ પર પણ લાગુ પડશે એવી જે રજૂઆત કરવામાં આવી છે, તેને અમે સ્વીકારી શકતા નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, અનુચ્છેદમાં અને નવા અધિનિયમમાં કરવામાં આવેલા ફેરફારો એવી અર્થઘટનાને સમર્થન આપતા નથી કે હવે અદાલતો સિવાયની સંસ્થાઓ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી અરજીઓ પણ મર્યાદાના હેતુસર અનુચ્છેદ ૧૩૭ દ્વારા સંચાલિત થવાની છે."

તે જ રીતે, નિત્યાનંદ, એમ. જોષી અને અન્ય વિ. લાઇફ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન અને અન્ય, (૧૯૬૯) ૨ એસસીસી ૧૯૯ માં, આ અદાલતે અથાણીના કેસમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયનું અનુસરણ કર્યું હતું અને મજૂર અદાલતમાં કરવામાં આવેલી અરજી મર્યાદા અધિનિયમના અનુચ્છેદ ૧૩૭ હેઠળ આવરી લેવાશે એવી દલીલ નામંજૂર કરી હતી. આ અદાલતે સ્પષ્ટ અને દઢપણે

જણાવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૩૭ માત્ર અદાલતો સમક્ષ કરવામાં આવતી અરજીઓનો જ વિચાર કરે છે, જે નીચેના શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું:

> "૩. અમારા મત મુજબ કલમ ૧૩૭ માત્ર અદાલતો સમક્ષ કરવામાં આવતી અરજીઓનો જ વિચાર કરે છે. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની અનુસૂચિના તૃતીય વિભાગમાં વિવિધ કલમોમાં ઉલ્લેખિત બધી અન્ય અરજીઓ અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવતી અરજીઓ છે. વધુમાં, મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૪ એવી પરિસ્થિતિ માટે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યારે કોઈ અરજી માટે નિર્ધારિત અવધિ રજા દિવસે પૂર્ણ થાય, અને તેમાં વિચારાયેલ એકમાત્ર પરિસ્થિતિ "જ્યારે અદાલત બંધ હોય" તેવી છે. ફરીથી, કલમ ૫ હેઠળ પણ માત્ર અદાલતને જ એવી અરજી નિયત અવધિ પૂર્ણ થયા પછી સ્વીકારવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, જો અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ હોય કે અરજદારે અરજી નિયત સમયમર્યાદામાં ન કરવાની પૂરતી કારણસર નિષ્ફળતા અનુભવી હતી. અમને એવું જણાય છે કે ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમની યોજના એવી છે કે તે માત્ર અદાલતો સમક્ષ કરવામાં આવતી અરજીઓ સાથે જ સંબંધિત છે, અને શ્રમ અદાલત ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ના અર્થમાં અદાલત નથી."

૨૦. કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિ. ટી.પી. કુન્હાલિયમ્મા, (૧૯૭૬) ૪ એસ.સી.સી. ૬૩૪ માં, આ અદાલતની ૩–ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠે ઉપરોક્ત બે ચુકાદાઓનું અનુસરણ કરીને આ પ્રમાણે જણાવ્યું:–

"૨૨. અમે જે નિષ્કર્ષે પહોંચી છીએ તે એવો છે કે ૧૯૬૩ના મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ કોઈપણ અધિનિયમ હેઠળ નાગરિક અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવેલી કોઈપણ અરજી અથવા વિનંતિપત્ર પર લાગુ પડશે. આદરપૂર્વક, અમે આ અદાલતની બે–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અથાણી મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ કેસમાં [(૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૮૭૩ : (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.આર. ૫૧] લીધેલા અભિપ્રાયથી ભિન્ન મત ધરાવીએ છીએ અને ઠરાવીએ છીએ કે ૧૯૬૩ના મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા અથવા તેની હેઠળ કલ્પિત અરજીઓ પૂરતી મર્યાદિત નથી. હાલના કેસમાં વિનંતિપત્ર જિલ્લા ન્યાયાધીશને અદાલત તરીકે કરવામાં આવ્યું હતું. તે વિનંતિપત્ર ટેલિગ્રાફ અધિનિયમ હેઠળ ન્યાયિક નિર્ણય માટે કલ્પિત હતું. તે વિનંતિપત્ર ૧૯૬૩ના મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ના વ્યાપમાં આવતી અરજી છે."

આ ચુકાદો ૩–ન્યાયાધીશોની પીઠ દ્વારા કરવામાં આવેલો અધિકૃત ઉચ્ચાર છે કે મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને લાગુ પડે છે અને અર્ધ–ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલ્સને લાગુ પડતો નથી. અલગ પ્રસ્તાવના આધારે અથાણીના કેસમાં અસંમતિ વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી — કે કલમ ૧૩૭ ફક્ત નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની અરજીઓ સુધી મર્યાદિત નથી. જ્યાં સુધી કોઈપણ અધિનિયમ હેઠળ નાગરિક અદાલતમાં અરજી કરવામાં આવે છે, તેવી અરજી મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૩૭ હેઠળ આવરી લેવાશે.

૨૧. હવે તે નિર્ણય માટેનો તબક્કો તૈયાર થયો છે, જેના વિષયમાં બંને પક્ષોના વકીલોએ વ્યાપક દલીલો રજૂ કરી હતી. કમિશનર ઑફ સેલ્સ ટેક્સ, યુ.પી., લખનૌ વિ. પાર્સન ટૂલ્સ એન્ડ પ્લાન્ટ્સ, કાનપુર, (૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨ માં, ૩–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો કે લિમિટેશન અધિનિયમની કલમ ૧૪, યુ.પી. સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમ હેઠળની સેલ્સ ટેક્સ સત્તાઓને લાગુ પડે છે કે નહીં. સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ શબ્દોમાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:–

> "૮. શ્રી કરખાનિસ એ બાબતમાં યોગ્ય છે કે આ મુદ્દો હવે અનિર્ણિત નથી રહ્યો. શ્રીમતી ઉજ્જમ બાઈ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૬૨૧ : (૧૯૬૩) ૧

એસ.સી.આર. ૭૭૮] માં, હિદાયતુલ્લાહ, ન્યાયાધીશ (ત્યારે તેઓ જે પદ પર હતા તે રીતે) એ અદાલત તરફથી કહેતાં નોંધ્યું હતું:

કરવેરા સત્તાધિકારીઓ રાજ્યની સાધનસામગ્રી છે. તેઓ વિધાનમંડળનો ભાગ નથી, તેમજ તેઓ ન્યાયતંત્રનો પણ ભાગ નથી. તેમની ફરજો કરવેરાનું મૂલ્યાંકન અને વસૂલાત કરવાની છે અને કરવેરાનું મૂલ્યાંકન કરવાની પ્રક્રિયામાં તેઓ એવી કાર્યવાહી પદ્ધતિ અનુસરે છે જેને ન્યાયિક સ્વરૂપની માનવામાં આવે છે. તેથી તેઓ દીવાની ન્યાયકાર્ય કરતી અદાલતોમાં પરિવર્તિત થઈ જતા નથી. તેઓ હજી પણ રાજ્યની સાધનસામગ્રી જ રહે છે અને અનુચ્છેદ ૧૨માં રહેલી 'રાજ્ય' ની વ્યાખ્યાની અંદર આવે છે.

૯. ઉપરોક્ત અવલોકનોને આ અદાલતે જગન્નાથ પ્રસાદ કેસ [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. ૪૧૬ : (૧૯૬૩) ૨ એસ.સી.આર. ૮૫૦ : ૧૪ એસ.ટી.સી. ૫૩૬] માં સ્વીકૃતિ સાથે ઉદ્ધૃત કર્યા હતા અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે યુ.પી. સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમ, ૧૯૪૮ હેઠળનો સેલ્સ ટેક્સ અધિકારી, ભલે તેને કેટલીક અર્ધ-ન્યાયિક ફરજો બજાવવાની આવશ્યકતા હોય,

> છતાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૯૫ ના અથ માં અદાલત નથી. એવું જણાય છે કે જગન્નાથ પ્રસાદ કેસનો નિર્ણય વડી અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો ન હતો. આ અદાલતના આ ઉચ્ચારોને ધ્યાનમાં લેતા, સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી અપીલ સત્તા અને ન્યાયાધીશ (રિવિઝન્સ) સેલ્સ ટેક્સ "અદાલતો" છે, એવી દલીલ માટે કોઈ અવકાશ રહેતો નથી. તેઓ માત્ર વહીવટી અધિકરણો છે અને "અદાલતો નથી". તેથી, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪, તેના શબ્દશઃ અર્થમાં, આવા અધિકરણો સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડતી નથી."

ત્યારબાદ તેણે કલમ ૧૪ ના આધારરૂપ સામાન્ય સિદ્ધાંત લાગુ પડશે કે નહીં તેની ચર્ચા કરી અને એવું ઠરાવ્યું :-

> "૧૨. ઉપરોક્ત જોગવાઈની યોજનાના ત્રણ લક્ષણો નોંધપાત્ર છે. પહેલું એ છે કે પુનરીક્ષણ સત્તાધિકારી દ્વારા તેની અધિકારક્ષેત્રનો સ્વપ્રેરિત ઉપયોગ કરવા માટે કોઈ મર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી. બીજું એ છે કે પીડિત પક્ષકાર દ્વારા પુનરીક્ષણ માટે અરજિ દાખલ કરવા માટે મર્યાદા તરીકે નિર્ધારિત એક વર્ષની અવધિ અસામાન્ય રીતે લાંબી છે. ત્રીજું એ છે કે પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે તો પણ, આ અવધિને વધુ છ મહિનાની અવધિથી આગળ વધારવા માટે પુનરીક્ષણ સત્તાધિકારીને કોઈ વિવેકાધિકાર નથી.

વડી અદાલતના અલ્પમતી ચુકાદામાં યોગ્ય રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમ, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) દ્વારા કલ્પવામાં આવેલ સ્વરૂપની કાર્યવાહી લંબિત હોવી, વિલંબ માફ કરવા અને પુનરીક્ષણની અરજિ દાખલ કરવાની મર્યાદા વધારવા માટે પૂરતું કારણ બની શકે છે, પરંતુ વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૧૦(૩–બી) પુનરીક્ષણ સત્તાધિકારીને, એવા કેસમાં પણ, મર્યાદા વધુ છ મહિનાથી વધુ સમય માટે વધારવાની કોઈ અધિકારક્ષેત્ર આપતી નથી.

૧૩. ઉપરોક્ત જોગવાઈની યોજનાની અને ભાષાની ત્રણ સ્પષ્ટ વિશેષતાઓ નિર્વિવાદ રીતે દર્શાવે છે કે વિધાનમંડળે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪ના આધારભૂત સિદ્ધાંતોના અમલને, વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૧૦ની ઉપકલમ (૩–બી) માં સમાવવામાં આવેલ મર્યાદિત હદ સુધી અને સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સિવાય, જાણપૂર્વક બહાર રાખ્યો છે. આવક સંબંધિત બાબતોના નિકાલમાં વિલંબ થવાથી આવકોનો સતત પ્રવાહ અને રાજ્યની આર્થિક સ્થિરતા પ્રતિકૂળ રીતે પ્રભાવિત થાય છે. તેથી, કલમ ૧૦ એવી રીતે રચવામાં આવી છે કે નાણાકીય બાબતોનો ઝડપી અને અંતિમ નિર્ણય યુક્તિસંગત રીતે નિશ્ચિત સમયપત્રકની અંદર સુનિશ્ચિત થાય.

૧૪. એવું કહી શકાય નહીં કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪ ના સિદ્ધાંતોના અનિયંત્રિત અમલને બાકાત રાખીને વિધાનમંડળે કલમ ૧૦ ની જોગવાઈઓને અનુચિત રીતે દમનકારી બનાવી છે. મોટાભાગના કેસોમાં, ઉપકલમ (૩–બી) દ્વારા, પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે માત્ર વધુ છ મહિનાની અવધિ માટે મર્યાદા લંબાવવાનો જે વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, તે રાહત આપવા માટે પૂરતો થશે. નિશ્ચિતપણે એવા કેસોની કલ્પના થઈ શકે છે જેમાં વ્યથિત પક્ષ, પૂરતું કારણ હોવા છતાં, ૧૮ મહિનાની આ મહત્તમ અવધિની અંદર પુનર્વિચાર માટે અરજી કરવામાં અસમર્થ રહે. આવા કઠોર કેસો દુર્લભ હશે. અતિશય કઠિનતાવાળા આવા અસાધારણ કેસોમાં પણ, પુનર્વિચાર સત્તાધિકારી સ્વપ્રેરણાથી પુનર્વિચાર હાથ ધરી રાહત આપી શકે છે."

૨૨. આ સ્પષ્ટ છે કે આ ચુકાદામાં સ્પષ્ટપણે બે બાબતો નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી – એક તો એ કે વેચાણ કર અધિનિયમ હેઠળની સત્તાઓ "અદાલતો" નથી અને તેથી મર્યાદા અધિનિયમ તેમની ઉપર લાગુ પડશે નહીં. વધુમાં, તેમાં એવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૧૦ (૩–બી) ની ભાષા એ બાબત સ્પષ્ટ કરે છે કે પુનરવિચાર અરજી દાખલ કરવા માટે મર્યાદાનો અસામાન્ય રીતે લાંબો સમયગાળો આપવામાં આવ્યો હતો અને તેથી એવું કહેવાયું હતું કે અદાલતે જે

રીતે ઉક્ત કલમનું અર્થઘટન કર્યું છે તે અતિશય દમનકારી ગણાશે નહીં. અદાલતના કહેવા મુજબ, મોટા ભાગના મામલાઓ વધુમાં વધુ ૧૮ મહિનાની અવધિની અંદર દાખલ કરવામાં આવશે, પરંતુ આવી અવધિથી આગળ દાખલ થયેલા, ભલે તેઓ દુર્લભ હોય, એવા મામલાઓમાં પણ પુનરવિચાર સત્તાધિકારી પોતાની સ્વપ્રેરણાથી પુનરવિચાર સ્વીકારી શકે અને રાહત આપી શકે. ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણ કર અધિનિયમની યોજનાની આ ત્રણ વિશેષતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, અદાલતે ઠરાવ્યું કે વિધાનમંડળે કલમ ૧૪ ના આધારભૂત સિદ્ધાંતના અમલને જ્ઞાતપૂર્વક બહાર રાખ્યો હતો, માત્ર એટલી મર્યાદિત હદ સુધી સિવાય કે ૧૮ મહિનાની અવધિની અંદર વિલંબ માફ કરવા માટે તે પૂરતું કારણ ગણાઈ શકે.

૨૩. આ ચુકાદાના તત્કાળ અનુસંધાને, યુ.પી. વેચાણકર અધિનિયમની એ જ જોગવાઈ હેઠળ ૩–ન્યાયાધીશોની પીઠનો વધુ એક નિર્ણય આવ્યો. આ ચુકાદામાં, સી.એસ.ટી. વિ. મદન લાલ દાસ એન્ડ સન્સ, ૧૯૭૬ (૪) એસ.સી.સી. ૪૬૪ માં, ૩–ન્યાયાધીશોની બીજી પીઠે, ઉપરોક્ત પાર્સન ટૂલ્સ અથવા અહીં ઉપર ઉલ્લેખિત અન્ય ત્રણ ચુકાદાઓમાંથી એકપણ તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના, યુ.પી. વેચાણકર અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી પર મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૨(૨) લાગુ કરી. ઉપરોક્ત ચારેય નિર્ણયો પૈકી એકપણ અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો નહોતો અને એવો વાદ પણ કરવામાં આવ્યો નહોતો કે મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને જ લાગુ પડે છે, અને વેચાણકર સત્તાધિકારીઓને નહીં, જેઓ અર્ધ–ન્યાયિક ન્યાયાધિકરણો છે.

તેથી, આ ચુકાદો એ પ્રસ્તાવ માટે અધિકૃત નિર્દેશ નથી કે મર્યાદા અધિનિયમ અદાલતોની સરખામણીએ ન્યાયાધિકરણોને લાગુ પડે. સ્પષ્ટ છે કે પહોંચાડવામાં આવેલો નિષ્કર્ષ અગાઉના ચાર નિર્ણયો, જેમાંથી ત્રણ ૩-ન્યાયાધીશોની પીઠના નિર્ણયો છે, તેના વિરુદ્ધ જશે.

૨૪. હકીકતમાં, આ ચુકાદા પછી પણ, ઓફિસર ઑન સ્પેશિયલ ડ્યુટી (લેન્ડ અક્વિઝિશન) વિ. શાહ મણિલાલ ચંદુલાલ, (૧૯૯૬) ૯ એસ.સી.સી. ૪૧૪ માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ હેઠળનો ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિકારી અદાલત ન હોવાથી, મર્યાદા અધિનિયમની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહીં. આ અદાલતે, આ અદાલતના અગાઉના કેટલાક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, નીચે મુજબ નિષ્કર્ષ આપ્યો:-

> "૧૮. યદ્યપિ તે કઠિન લાગી શકે, તેમ છતાં અધિનિયમની કલમ ૧૮(૨) ના પરંતુક હેઠળ નિર્ધારિત વિશિષ્ટ મર્યાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારો વિચારપૂર્વકનો મત એવો છે કે કલમ ૨૯ ની ઉપકલમ (૨) કલમ ૧૮ ની ઉપકલમ (૨) ના પરંતુક પર લાગુ પડી શકતી નથી. તેથી, કલમ ૧૮(૧) હેઠળ જ્યારે કલેક્ટર/એલ.એ.ઓ. કાયદેસર સત્તા તરીકે કાર્ય કરે છે ત્યારે તે અદાલત નથી. તેથી, કલમ ૧૮ ની ઉપકલમ (૨) ના પરંતુક હેઠળ નિર્ધારિત મર્યાદાકાળના વિસ્તરણ માટે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ લાગુ પડી શકતી નથી. તેથી, મર્યાદા

અધિનિયમની કલમ ૫ હેઠળ કલેક્ટર અદાલત છે એવી વડી અદાલતની નોંધ યોગ્ય નહોતી.

૧૯. તદનુસાર, અમે ઠરાવીએ છીએ કે અરજીઓ મર્યાદા કાયદાથી અવરોધિત છે અને કલમ ૧૮(૧) હેઠળ અદાલતને સંદર્ભ મોકલવા માટે અરજી કરવાની અવધિ લંબાવવાની કલેક્ટર પાસે કોઈ સત્તા નથી."

૨૫. આ તબક્કે આ અદાલતના અન્ય બે ચુકાદાઓનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. મુક્રી ગોપાલન વિ. ચેપ્પિલાત પુથનપુરાચિલ અબૂબક્કર, (૧૯૯૫) ૫ એસ.સી.સી. ૫ માં, આ અદાલતની ૨-ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠે ઠરાવ્યું હતું કે કેરળ બિલ્ડિંગ્સ (લીઝ એન્ડ રેન્ટ કંટ્રોલ) અધિનિયમ, ૧૯૬૫ ની કલમ ૧૩ હેઠળ રચાયેલ અપીલીય સત્તાધિકારી પર મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડશે. આ નિષ્કર્ષ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨૯(૨) ની જોગવાઈ લાગુ કરીને કરવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતના વિવિધ પૂર્વવર્તી ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા છતાં, જેમણે ઠરાવ્યું હતું કે મર્યાદા અધિનિયમ માત્ર અદાલતોને લાગુ પડે છે અને ટ્રિબ્યુનલ્સને નહીં, આ અદાલતે આ કેસમાં તેના વિરુદ્ધ ઠરાવ્યું હતું. પાર્સન ટૂલ્સના કેસથી ભિન્નતા દર્શાવતા, જે મુક્રી ગોપાલનના કેસનો નિર્ણય કરનાર અદાલત માટે બંધનકારક ૩-ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠનો નિર્ણય હતો, અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું:-

"જો મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડતું ન હોય તો ન તો મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨૯(૨) અને ન તો મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) તેમની સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડે. પરંતુ જ્યાં સુધી આ અદાલતનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી તેણે આ પ્રશ્નમાં પ્રવેશ કર્યો ન હતો કે યુ.પી. વેચાણકર અધિનિયમ હેઠળના ન્યાયાધીશ (રીવિઝન્સ) અદાલત ન હોવાથી કલમ ૨૯(૨) આકર્ષિત ન થાય; પરંતુ તેણે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે કલમ ૧૦(૩)(બી) માં રહેલી સ્પષ્ટ જોગવાઈને કારણે વેચાણકર અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) ની લાગુ પડતાને નકારી કાઢવામાં આવી હતી. આ તર્કમાં અવ્યક્ત રીતે એવી માન્યતા સમાયેલ છે કે યુ.પી. વેચાણકર અધિનિયમ, જે એક વિશેષ કાયદો હતો, તેની કલમ ૧૦(૩)(બી) માંથી ઉત્પન્ન થતા આવા સ્પષ્ટ વિસંગતિ અથવા વિરુદ્ધ આશયના અભાવે, કલમ ૨૯(૨) મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) ને આવા પુનર્વિચાર અરજીઓ માટેની મર્યાદા અવધિને નિયંત્રિત કરવા માટે પણ લાગુ કરત. કોઈપણ સ્થિતિમાં, કલમ ૨૯(૨) નો વ્યાપ ઉપરોક્ત ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોના નિર્ણયમાં વિચારવામાં આવ્યો ન હતો અને પરિણામે તે આ પ્રતિપાદન માટે પ્રમાણરૂપ માનવામાં આવી શકે નહીં કે યુ.પી. વેચાણકર અધિનિયમ હેઠળ કાર્યરત વેચાણકર સત્તાધિકારીઓ સમક્ષની પુનર્વિચારાત્મક કાર્યવાહીમાં કલમ

૨૯(૨) લાગુ પડી શકે નહીં, જેમ શ્રી નરીમન તેને માન્ય કરાવવા ઇચ્છે છે.

ત્યારબાદ તેણે ધ કમિશનર ઑફ સેલ્સ ટેક્સ, યુ.પી. વિ. મેસર્સ મદન લાલ દાસ એન્ડ સન્સ, બરેલી, (૧૯૭૬) ૪ એસ.સી.સી. ૪૬૪ માં અહેવાલિત ચુકાદાનું અનુસરણ કર્યું, જે, જેમ અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, તે આ તત્ત્વ માટે અધિકૃત નિર્ધારક નથી કે મર્યાદા અધિનિયમ ન્યાયાધિકરણો પર લાગુ પડશે. વાસ્તવમાં, મુક્રી ગોપાલનના કેસને ઓમ પ્રકાશ વિ. અશ્વની કુમાર બાસી, (૨૦૧૦) ૯ એસ.સી.સી. ૧૮૩ ના પરિછેદ ૨૨ માં નીચે મુજબ ભિન્ન ઠરાવવામાં આવ્યો હતો: "૨૨. શ્રી ઉજ્જલ સિંહ દ્વારા આધારિત મુક્રી ગોપાલન કેસ [(૧૯૯૫) ૫ એસ.સી.સી. ૫] આ કેસના તથ્યોમાંથી ભિન્ન પાડી શકાય એવો છે. ઉક્ત કેસના તથ્યોમાં, જિલ્લા ન્યાયાધીશો અપીલીય સત્તાધિકારીના કાર્યો બજાવી રહ્યા હતા અને અદાલત હોવાને કારણે એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે અપીલીય સત્તાધિકારી તરીકે કાર્યરત જિલ્લા ન્યાયાધીશ અદાલત હતા, પર્સોના ડિઝાઇનેટા નહોતા અને તેથી તેઓ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ નો આશ્રય લેવા હકદાર હતા. હાલના કેસમાં એવી સ્થિતિ નથી, જ્યાં રાજ્ય સરકારે નિયુક્ત કરેલ ભાડા નિયંત્રક પંજાબ સિવિલ સર્વિસિસનો સભ્ય છે અને તેથી તે પર્સોના ડિઝાઇનેટા છે, જેને અન્ય કેસની જેમ મર્યાદા

અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૫ ની જોગવાઈઓ લાગુ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી."

આ હકીકત કે જિલ્લા ન્યાયાધીશ પોતે પણ ભાડા અધિનિયમ હેઠળના અપીલીય અધિકારી હતા, તે જ કેસના તથ્યોના આધારે, મર્યાદા અધિનિયમ ન્યાયાધિકરણો પર લાગુ પડે છે કે નહીં તે મુદ્દાની ચર્ચામાં ગયા વિના, મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડે તે માટે પૂરતી હતી.

૨૬. મુક્રી ગોપાલનના કેસનો આ અદાલતના ઓછામાં ઓછા પાંચ અગાઉના બંધનકારક ચુકાદાઓ સાથે તાળો બેસતો નથી તેમાંથી પરે પણ, તે કન્સોલિડેટેડ એન્જી. એન્ટરપ્રાઈઝેસ વિ. પ્રિન્સિપલ સેક્રી., ઈરીગેશન ડિપ્ટ., (૨૦૦૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧૬૯ માં આપેલા અનુવર્તી ચુકાદા સાથે પણ સુસંગત નથી. આ અદાલતની ૩–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ આ નિર્ધારિત કરવા માટે પ્રશ્ન મૂકવામાં આવ્યો હતો કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪, આર્બિટ્રેશન અને કોન્સિલિએશન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૩૪(૩) પર લાગુ પડશે કે નહીં. આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ અને મર્યાદા અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓની ચર્ચા કર્યા પછી, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું:

૨૩. આ તબક્કે એ નિશ્ચિત કરવું સંબંધિત રહેશે કે શું ૧૯૯૬ ના અધિનિયમમાં એવી કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈ છે કે જે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ

૧૪ ની લાગુ પડતાને બાકાત રાખે છે કે નહીં. ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓની સમીક્ષા કરતાં આ અદાલત નિષ્કર્ષે આવે છે કે ઉક્ત અધિનિયમમાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી જે ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી પર મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓની લાગુ પડતાને બાકાત રાખે. તેના વિપરીત, આ અદાલત નિષ્કર્ષે આવે છે કે કલમ ૪૩ મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પર મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની જોગવાઈઓ લાગુ કરે છે. કલમ ૩૪ હેઠળની કાર્યવાહીનો હેતુ એવોર્ડને પડકારવાનો છે, જ્યારે કલમ ૪૩ હેઠળ ઉલ્લેખિત કાર્યવાહી મૂળ કાર્યવાહી છે, જેને અદાલતમાં દાખલ થયેલા દાવા સાથે સમકક્ષ ગણાવી શકાય. તેથી, મર્યાદા અધિનિયમને સમાવી લેતી કલમ ૪૩ મધ્યસ્થતાની કાર્યવાહીમાં એ જ રીતે લાગુ પડશે જેમ તે અદાલતમાં દાવાની કાર્યવાહીમાં લાગુ પડે છે. કલમ ૪૩ ની ઉપકલમ (૪) અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવી જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં અદાલત મધ્યસ્થ એવોર્ડ રદ કરવાનો આદેશ આપે છે, ત્યાં મધ્યસ્થતાની શરૂઆત અને અદાલતના આદેશની તારીખ વચ્ચેનો સમયગાળો, આવો રજૂ કરાયેલ વિવાદ સંબંધિત કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ દ્વારા નિર્ધારિત સમયની ગણતરી કરતી વખતે બાકાત રાખવામાં આવશે. જો મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી શરૂ થવાથી લઈને અદાલત દ્વારા એવોર્ડ રદ કરવામાં આવે ત્યાં સુધીનો સમયગાળો, વિવાદ સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહી માટે નિર્ધારિત મર્યાદા સમયગાળાની ગણતરીમાં બાકાત રાખવાનો હોય, તો એવું માનવા માટે કોઈ યોગ્ય કારણ નથી કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની

કલમ ૩૪ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી પર લાગુ નહીં પડે, વિશેષ કરીને જ્યારે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમમાં એવી કોઈ જોગવાઈ જોવા મળતી નથી જે અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી માટે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની લાગુ પડતાને બાકાત રાખે. નોંધ લેવા જેવી બાબત એ છે કે અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ અદાલત ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે પીડિત પક્ષ અરજી કરે. અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળનું અધિકારક્ષેત્ર સ્વપ્રેરિત રીતે વાપરી શકાય તેમ નથી. મધ્યસ્થ એવોર્ડ રદ કરવા માટે અરજી જે ચાર મહિનાના કુલ સમયગાળામાં કરવી પડે છે, તે અસામાન્ય રીતે લાંબો નથી. જો એવું માનવામાં આવે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ તેના પર લાગુ પડતી નથી, તો ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ અયોગ્ય રીતે દમનકારી બની રહેશે, કારણ કે નિઃસંદેહ એવી પરિસ્થિતિઓ કલ્પી શકાય છે જેમાં પીડિત પક્ષ, યોગ્ય કાળજી અને સદ્ભાવના દાખવ્યા હોવા છતાં, ચાર મહિનાની અંદર અરજી કરવામાં અસમર્થ રહે. ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ ની યોજના અને ભાષામાંથી મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની લાગુ પડતાને બાકાત રાખવાનો વિધાનમંડળનો આશય સ્પષ્ટ થતો નથી. આ વાત યાદ રાખવી યોગ્ય છે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ નવી મર્યાદા અવધિ પ્રદાન કરતી નથી, પરંતુ માત્ર ચોક્કસ સમયગાળાને બાકાત રાખવાની જ જોગવાઈ કરે છે. વિધાનમંડળના આશયને ધ્યાનમાં લેતાં, એવું ધારવું ફરજિયાત બને છે કે મધ્યસ્થ એવોર્ડ રદ કરવા માટે ૧૯૯૬ ના

અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી પર મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે.

પાર્સન ટૂલ્સ અંગે ચર્ચા કરતી વખતે, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું: "૨૫..અપીલમાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે (૧) જો વિધાનમંડળ કોઈ વિશેષ કાયદામાં મર્યાદાનો ચોક્કસ સમયગાળો નિર્ધારિત કરે, તો સંબંધિત ટ્રિબ્યુનલને, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) ના અનુસંધાને, સદ્ભાવે કાર્યવાહી ચલાવવામાં વીતેલો સમય બાદ કરીને, અરજીને મર્યાદા અંદરની ગણવાનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી, અને (૨) અપીલીય સત્તા તથા પુનરીક્ષણ સત્તા "અદાલતો" નહોતી, પરંતુ માત્ર પ્રશાસકીય ટ્રિબ્યુનલ્સ હતી અને તેથી મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪, તેના સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, આવા ટ્રિબ્યુનલ્સ સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડતી નહોતી.

૨૬. સર્વોચ્ચ અદાલતના સી.એસ.ટી. [(૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨ : ૧૯૭૫ એસ.સી.સી. (ટેક્સ) ૧૮૫ : (૧૯૭૫) ૩ એસ.સી.આર. ૭૪૩] ના ચુકાદામાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ લાગુ પડતી નથી એવું ઠરાવતી વખતે, અદાલતના મન પર મૂળભૂત રીતે જે બાબતે પ્રભાવ પાડ્યો હતો તે એ હતી કે અપીલીય સત્તાધિકારી અને પુનર્વિચારણ સત્તાધિકારી “અદાલતો” નહોતા. અદાલતે દર્શાવેલ પુનર્વિચારણ સત્તાઓની સ્પષ્ટ લાક્ષણિકતાઓએ બતાવ્યું હતું કે વિધાનમંડળે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪ ના આધારભૂત સિદ્ધાંતોના પ્રયોગને જાણબૂઝીને બહાર રાખ્યો હતો. અહીં આ મામલામાં, અદાલતને પુનર્વિચારણ સત્તાઓની વ્યાપ્તિનું પરીક્ષણ

કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું નથી. આ મામલામાં અદાલત અધિનિયમની કલમ ૩૪ સાથે વ્યવહાર કરી રહી છે, જે નિર્ધારિત આધારોએ મધ્યસ્થ દ્વારા આપવામાં આવેલા પંચનિર્ણયને રદ કરવાની સત્તાઓ પ્રથમ કક્ષાની અદાલતને આપે છે. ઠેકેદારનો એવો કેસ નથી કે જે મંચો સમક્ષ ભારત સરકારના ઉપક્રમે મધ્યસ્થ પંચનિર્ણય રદ કરાવવા માટે કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી, તે "અદાલતો" નથી. આ સ્પષ્ટ ભિન્ન લાક્ષણિકતાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, આ અદાલતનું મત છે કે સી.એસ.ટી. [(૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨ : ૧૯૭૫ એસ.સી.સી. (ટેક્સ) ૧૮૫ : (૧૯૭૫) ૩ એસ.સી.આર. ૭૪૩] માં અપાયેલ નિર્ણયે આ અદાલતના વિચારાધીન બનતા પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો નહોતો અને તેથી, ઉક્ત નિર્ણયનો એવો અર્થ કાઢી શકાય નહીં કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ રજૂ કરાયેલી અરજીને લાગુ પડતી નથી."

અલગ સંમતિસભર ચુકાદામાં ન્યાયમૂર્તિ રવીન્દ્રને વિશેષરૂપે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું: "૪૪. આ તબક્કે નોંધવું યોગ્ય છે કે મર્યાદા અધિનિયમની અનુસૂચિ માત્ર અદાલતોમાં ચાલતી કાર્યવાહી માટે જ મર્યાદાનો સમયગાળો નિર્ધારિત કરે છે અને ટ્રિબ્યુનલ અથવા અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી સમક્ષની કોઈપણ કાય વાહી માટે નહીં. પરિણામે, મર્યાદા અધિનિયમની કલમો ૩ અને ૨૯(૨) ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષની કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે નહીં. તેનો અર્થ એ થાય છે કે, જ્યાં સુધી સ્પષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હોય ત્યાં સુધી, મર્યાદા અધિનિયમ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષની અપીલો અથવા અરજીઓ પર લાગુ પડશે નહીં.

પાર્સન ટૂલ્સ બાબતે વિચારણા કરતી વખતે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું: "૫૬. પાર્સન ટૂલ્સ [(૧૯૭૫) ૪ એસીસી ૨૨] માં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું નહોતું કે સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦(૩-બી) ના શબ્દપ્રયોગને કારણે કલમ ૧૪(૨) બાકાત કરવામાં આવી હતી. આ સર્વોચ્ચ અદાલત અલ્હાબાદ વડી અદાલતના પૂર્ણપીઠના નિર્ણય સામેની અપીલ પર વિચારણા કરી રહી હતી. વડી અદાલતના બે ન્યાયાધીશોએ એવું ઠરાવ્યું હતું કે ગેરહાજરીના કારણે અપીલો ફગાવવાના આદેશને રદ કરાવવા માટેની અરજાની કાર્યવાહી ચલાવવામાં જે સમય વ્યતીત થયો હતો, તે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) ના આધારભૂત સિદ્ધાંતના અમલીકરણથી, ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ પુનરીક્ષણ દાખલ કરવા માટેની મર્યાદા અવધિ ગણવામાંથી બાકાત કરી શકાય. ત્રીજા ન્યાયાધીશનો અલ્પમત અભિપ્રાય એવો હતો કે યુ.પી. સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળની પુનરીક્ષણ સત્તા અદાલત તરીકે કાર્ય કરતી નહોતી, પરંતુ માત્ર આવક પંચ તરીકે કાર્ય કરતી હતી અને તેથી આવી પંચ સમક્ષની કાર્યવાહી પર મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડતું નથી, અને પરિણામે, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨૯(૨) કે કલમ ૧૪(૨) પૈકી કોઈ પણ લાગુ પડતી નથી. પૂર્ણપીઠના નિર્ણયને કમિશનર ઑફ સેલ્સ ટેક્સ દ્વારા આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ આ દલીલ સાથે પડકારવામાં આવ્યો કે મર્યાદા અધિનિયમ પંચોને લાગુ પડતું નથી, અને મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) સિદ્ધાંતરૂપે અથવા સમાનતાના આધારે બાકાત છે. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એ દૃષ્ટિકોણ યથાવત્ રાખ્યો કે મર્યાદા અધિનિયમ પંચોને લાગુ પડતું

નથી, અને યુ.પી. સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળની પુનરીક્ષણ સત્તા પંચ છે અને અદાલત નથી, તેથી મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડતું નથી. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું કે ખોટા મંચ સમક્ષની કાર્યવાહીની લંબિત અવધિ મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) લાગુ કરીને મર્યાદા અવધિની ગણતરી કરતી વખતે બાકાત કરી શકાતી નથી. જોકે, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું પણ ઠરાવ્યું કે કલમ ૧૪(૨) ના આધારભૂત સિદ્ધાંતનો અમલ કરીને, ખોટા મંચ સમક્ષ કાર્યવાહી લંબિત રહેલી અવધિને વિલંબ માફ કરવા માટેનું "પૂરતું કારણ" તરીકે ધ્યાનમાં લઈ શકાય, પરંતુ ત્યારબાદ કલમ ૧૦(૩-બી) ને ધ્યાનમાં લેતાં, તે આધારે મળતી મુદતવૃદ્ધિ છ મહિનાથી વધુ જઈ શકતી નથી. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) માં કલ્પિત સ્વરૂપની કાર્યવાહી લંબિત રહી હોય તે વિલંબ માફ કરવા અને મર્યાદા અવધિ વધારવા માટે પૂરતું કારણ બની શકે અને આવી મુદતવૃદ્ધિ નિર્ધારિત સર્વોચ્ચ મર્યાદા અવધિથી વધુ હોઈ શકે નહીં, એવી નોંધ તેની આ નિષ્કર્ષના પ્રકાશમાં છે કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) યુ.પી. સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમની કલમ ૧૦(૩-બી) હેઠળના પુનરીક્ષણો પર લાગુ પડતી નહોતી. આ નોંધોનો એવો અર્થઘટન થઈ શકતો નથી કે જ્યાં મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) શબ્દશઃ લાગુ પડતી હોય અને તેથી ખોટા મંચ સમક્ષ વ્યતીત કરેલ સમય મર્યાદા અવધિ ગણવામાંથી બાકાત કરી શકાય, ત્યાં ખોટા મંચ સમક્ષની લંબિતતા માત્ર મર્યાદા અવધિ વધારવા માટેનું પૂરતું કારણ તરીકે જ માનવી અને તેથી મર્યાદા અવધિની મુદતવૃદ્ધિ અંગેની સર્વોચ્ચ મર્યાદાને આધીન કરવી. કારણ કે આપણે અદાલત

સમક્ષની એવી કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત છીએ, જેના પર મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) લાગુ પડે છે, તેથી પાર્સન ટૂલ્સ [(૧૯૭૫) ૪ એસીસી ૨૨ : ૧૯૭૫ એસીસી (ટેક્સ) ૧૮૫ : (૧૯૭૫) ૩ એસસીઆર ૭૪૩] નો નિર્ણય, જે એવી પંચ સમક્ષની કાર્યવાહી સંબંધિત હતો જ્યાં મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪(૨) લાગુ પડતી નહોતી, તેનો અહીં કોઈ ઉપયોગ નથી."

૨૭. સ્પષ્ટપણે, મુક્રી ગોપાલનનો નિષ્કર્ષ કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ એન્ટરપ્રાઈઝેસના ૩-ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠના અવલોકનો સાથે સુસંગત નથી. પછીના કેસમાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્વિવાદ રીતે ઠરાવ્યું છે કે પાર્સન ટૂલ્સ એ આ પ્રસ્તાવ માટેનો અધિકૃત નિર્ણય છે કે મર્યાદા અધિનિયમ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓ અથવા અધિકરણો પર લાગુ પડશે નહીં. જેટલા અંશે મુક્રી ગોપાલન, કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ એન્ટરપ્રાઈઝેસના કેસના ચુકાદા સાથે વિરોધાભાસમાં આવે છે, તેટલા અંશે તે હવે સારો કાયદો રહ્યો નથી.

૨૮. મુક્રી ગોપાલન પ્રકરણમાં મુખ્ય આધાર મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨૯(૨) હતી. કલમ ૨૯(૨) આ મુજબ કહે છે:-

૨૯. બચત.- (૨) જ્યાં કોઈ વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદો કોઈ વાદ, અપીલ અથવા અરજી માટે અનુસૂચિ દ્વારા નિર્ધારિત અવધિથી ભિન્ન મર્યાદા અવધિ નિર્ધારિત કરે છે, ત્યાં કલમ ૩ની જોગવાઈઓ એવી રીતે લાગુ પડશે જાણે તેવી અવધિ અનુસૂચિ દ્વારા નિર્ધારિત અવધિ હોય અને કોઈ વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદા દ્વારા કોઈ વાદ, અપીલ અથવા અરજી માટે નિર્ધારિત કોઈ મર્યાદા અવધિ

નક્કી કરવાના હેતુસર, કલમો ૪ થી ૨૪ (સમાવેશક)માં સમાવેશ થયેલી જોગવાઈઓ માત્ર એટલી હદ સુધી અને તે પ્રમાણમાં જ લાગુ પડશે, જેટલી હદ સુધી તેઓ આવા વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદા દ્ધારા સ્પષ્ટ રીતે બાકાત રાખવામાં આવી નથી.

આ કલમનું નિર્વિવાદ વાંચન કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં વર્ણવાયેલ વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદામાં કોઈપણ દાવો, અપીલ અથવા અરજી માટે અનુસૂચિમાં નિર્ધારિત અવધિથી ભિન્ન મર્યાદા અવધિ નિર્ધારિત કરેલી હોવી જોઈએ. તેનો અનિવાર્ય અર્થ એ થાય છે કે એવો વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદો એ પણ નિર્ધારિત કરતો હોવો જોઈએ કે તેના હેઠળ દાખલ થનારો દાવો, અપીલ અથવા અરજી અનુસૂચિમાં વર્ણવાયેલા સ્વરૂપનો દાવો, અપીલ અથવા અરજી હોવો જોઈએ. અમે અગાઉથી જ ઠરાવ્યું છે કે અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત આવા દાવાઓ, અપીલો અથવા અરજીઓ માત્ર અદાલતો સમક્ષ જ હોય છે અને અર્ધ–ન્યાયિક સત્તામંડળો અથવા ન્યાયાધિકરણો સમક્ષ નથી. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે અનુસૂચિમાં વર્ણવેલ પ્રકારનો દાવો, અપીલ અથવા અરજી કોઈ વિશેષ અથવા સ્થાનિક કાયદા હેઠળ અદાલતમાં દાખલ થવાનો હોય, ત્યારે જ આ જોગવાઈ લાગુ પડે છે.

આ બાબત કલમ ૨૯(૩)નું વાંચન કરવાથી વધુ સ્પષ્ટ બને છે. કલમ ૨૯(૩)માં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવે છે:–

૨૯. બચત.– (૩) હાલ અમલમાં રહેલા લગ્ન અને વિવાહવિચ્છેદ સંબંધિત કોઈપણ કાયદામાં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, આ અધિનિયમમાંની કોઈપણ જોગવાઈ એવો કોઈપણ કાયદા હેઠળના કોઈપણ દાવો અથવા અન્ય કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે નહીં.

૨૯. જ્યારે લગ્ન અને છૂટાછેડાના કાનૂનનો પ્રશ્ન આવે છે, ત્યારે આ કલમ માત્ર દાવાઓનો જ નહીં પરંતુ અન્ય કાર્યવાહીનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે. આવી કાર્યવાહી એવી હોઈ શકે છે કે જે ન તો અપીલો હોય અને ન તો અરજીઓ, તેથી આ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે મર્યાદા કાનૂનથી ભિન્ન રીતે, લગ્ન અને છૂટાછેડા સંબંધિત કાયદાઓમાં અદાલતોમાં દાખલ કરવામાં આવતી દાવાઓ, અપીલો અથવા અરજીઓ સિવાયની અન્ય કાર્યવાહી પણ સમાવવામાં આવી શકે છે. આ ફરી એક મહત્વપૂર્ણ સંકેત છે કે મર્યાદા અધિનિયમનો સમગ્ર ભાગ, જેમાં કલમ ૨૯(૨) નો સમાવેશ થાય છે, માત્ર ઉલ્લેખિત ત્રણ પ્રકારની કાર્યવાહી પર જ લાગુ પડશે અને તે બધી અદાલતોમાં દાખલ થવાની હોય છે.

૩૦. હવે પી. સારથી વિ. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૦૦) ૫ એસ.સી.સી. ૩૫૫ માં અહેવાલિત ૨–ન્યાયાધીશોની પીઠના નિર્ણયનો વિચાર કરવો બાકી રહે છે. આ ચુકાદામાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે તમિલનાડુ શોપ્સ એન્ડ એસ્ટેબ્લિશમેન્ટ અધિનિયમની કલમ ૪૧ હેઠળ અપિલીય સત્તાધિકારી સમક્ષ થયેલી નિષ્ફળ કાર્યવાહી પર મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે, કારણ કે આ પ્રકરણમાં અપીલકર્તા તમિલનાડુ શોપ્સ એન્ડ એસ્ટેબ્લિશમેન્ટ અધિનિયમ હેઠળની અપિલીય સત્તાધિકારી સમક્ષ બીજી

નાગરિક કાર્યવાહી યોગ્ય ચુસ્તતા સાથે ચલાવી રહ્યો હતો, અને તે અપીલ એ આધારે ફગાવવામાં આવી હતી કે ઉક્ત અધિનિયમ રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકોને લાગુ પડતું નથી અને, તેથી, એવી અપીલ ગ્રાહ્ય ગણાઈ શકે નહીં. આ અદાલતે "નાગરિક અદાલત" અને "અદાલત" વચ્ચે ભેદ દર્શાવ્યો હતો અને કલમ ૧૪નો વ્યાપ વિસ્તૃત કરતાં જણાવ્યું હતું કે અદાલતના લક્ષણો ધરાવતી કોઈપણ સત્તા અથવા ન્યાયાધિકરણ કલમ ૧૪ના અર્થમાં "અદાલત" ગણાશે. એ યાદ રાખવું આવશ્યક છે કે "અદાલત" શબ્દનો સંબંધ માત્ર એવી કાર્યવાહી સાથે છે જે અંતે નિષ્ફળ સાબિત થાય. આ સંદર્ભમાં, કલમ ૧૪ લાગુ પડવા માટે બે શરતો પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે. પ્રથમ, પ્રાથમિક કાર્યવાહી નાગરિક અદાલતમાં દાખલ કરાયેલ દાવો, અપીલ અથવા અરજી હોવી જોઈએ. બીજી, માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે નિષ્ફળ કાર્યવાહીનો સમય બાકાત કરવાનો પ્રશ્ન આવે, "અદાલત" શબ્દનો વ્યાપ વધારીને ન્યાયાધિકરણો સમક્ષની કાર્યવાહીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૩૧. આ ચુકાદો અસંખ્ય ન્યાયપ્રમાણોની અનુરૂપ છે, જેઓએ ઠરાવ્યું છે કે ન્યાયના હિતને આગળ વધારવા માટે કલમ ૧૪નું ઉદાર અર્થઘટન કરવું જોઈએ – જુઓ: શક્તિ ટ્યુબ્સ લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૮૬ તથા તેમાં ઉલ્લેખિત ચુકાદાઓ. નિઃસંદેહ, કલમ ૧૪ના સંદર્ભમાં "અદાલત" શબ્દનું ઉદાર અર્થઘટન કરીને તેમાં અર્ધ–ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલ્સનો પણ સમાવેશ કરવો જરૂરી બને છે. તેનું અત્યંત યોગ્ય કારણ એ છે કે કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત એવો છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ સદભાવપૂર્વક અને યોગ્ય સતર્કતા

સાથે બીજી કાર્યવાહી ચલાવે છે, અને તે કાર્યવાહી અધિકારક્ષેત્રના અભાવને કારણે નિષ્ફળ સાબિત થાય છે, અથવા અન્યથા તેમાં ગુણદોષના આધારે નિર્ણય આપી શકાય તેમ ન હોય, ત્યારે એવી કાર્યવાહી માટે લાગેલો સમય બાકાત રાખવો જોઈએ; કારણ કે અન્યથા એવી કાર્યવાહી માટે અદાલતનો આશ્રય લેનાર વ્યક્તિને તેની પોતાની કોઈ ભૂલ વિના દંડિત થવું પડે. આ ચુકાદો શ્રી વિશ્વનાથનના પક્ષને કોઈ રીતે આગળ વધારતો નથી. આ કેસમાં જે પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો છે તે એ છે કે મર્યાદા અધિનિયમમાં ઉલ્લેખિત દાવાઓ, અપીલો અથવા અરજીઓ અદાલતોમાં જ દાખલ થવાની હોય છે કે કેમ. તેનો કલમ ૧૪માં ઉલ્લેખિત "દીવાની કાર્યવાહી" સાથે કોઈ સંબંધ નથી, જે અન્ય અદાલતો અથવા સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ દાખલ થઈ શકે છે અને જે અંતે તેમના સમક્ષ આવેલ કેસનો ગુણદોષના આધારે નિર્ણય આપતા નથી, પરંતુ કોઈ તકનીકી આધાર પર કેસને ફગાવી દે છે. નિઃસંદેહ, કલમ ૧૪માં આવેલ "અદાલત" શબ્દ તેના પૂર્વવર્તી શબ્દો "દીવાની કાર્યવાહી"માંથી તેનો ભાવાર્થ ગ્રહણ કરે છે. દીવાની કાર્યવાહી અનેક પ્રકારની હોઈ શકે છે અને તે માત્ર કડક અર્થમાં અદાલતોમાં જ કરવામાં આવતા દાવાઓ, અપીલો અથવા અરજીઓ સુધી મર્યાદિત હોવી આવશ્યક નથી. આ વાત કલમ ૧૪ની સ્પષ્ટ ભાષા દ્વારા વધુ સ્પષ્ટ થાય છે, જેના મુજબ દીવાની કાર્યવાહી રીવિઝન પણ હોઈ શકે છે, જે કોઈ નિર્દિષ્ટ અધિનિયમ હેઠળ અર્ધ-ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ પણ હોઈ શકે. શું કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ હેઠળ દાખલ થયેલી અપીલ પર લાગુ પડશે.

"૧૨૮. કમિશનર (અપીલ) સમક્ષ અપીલો.–(૧) કસ્ટમ્સ કમિશનર કરતાં હોદ્દામાં નીચા કક્ષાના કસ્ટમ્સ અધિકારીએ આ અધિનિયમ હેઠળ કર્યો હોય તેવા કોઈપણ નિર્ણય અથવા આદેશથી વ્યથિત કોઈપણ વ્યક્તિ, તેને આવા નિર્ણય અથવા આદેશની જાણ કરવામાં આવેલી તારીખથી [સાઠ દિવસ]ની અંદર કમિશનર (અપીલ) સમક્ષ અપીલ કરી શકશેઃ

[એવી જોગવાઈ સાથે કે જો કમિશનર (અપીલો) ને સંતોષ થાય કે અપીલકર્તાને પૂરતા કારણસર ઉપરોક્ત સાઠ દિવસની અવધિમાં અપીલ રજૂ કરવામાં અટકાવાયો હતો, તો તે વધુ ત્રીસ દિવસની અવધિમાં તેને રજૂ કરવાની મંજૂરી આપી શકે.]

[(૧–એ) જો પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે, તો અપીલોના આયુક્ત, અપીલની સુનાવણીના કોઈપણ તબક્કે, પક્ષકારોને અથવા તેમનામાંથી કોઈને, સમયાંતરે સમય આપી શકે છે અને લખિતમાં નોંધવાનાં કારણોસર અપીલની સુનાવણી મુલતવી રાખી શકે છે :

પરંતુ શરત એવી રહેશે કે અપીલની સુનાવણી દરમિયાન કોઈપણ પક્ષકારને આવી મુલતવી વધુમાં વધુ ત્રણ વખતથી વધારે આપવામાં આવશે નહીં.]

(૨) આ કલમ હેઠળની દરેક અપીલ એવો સ્વરૂપમાં હશે અને તેવી રીતથી તેની ચકાસણી કરવામાં આવશે, જે આ બાબતમાં બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ હોય."

તેમાં ૨૦૦૧ માં કરવામાં આવેલા સુધારા પહેલાં, ઉક્ત કલમ નીચે મુજબ વાંચાતી હતી:–

"૧૨૮. કલેક્ટર (અપીલ) સમક્ષ અપીલો.–(૧) આ અધિનિયમ હેઠળ કસ્ટમ્સના કલેક્ટર કરતાં નીચા દરજ્જાના કસ્ટમ્સ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ નિર્ણય અથવા આદેશથી વ્યથિત કોઈપણ વ્યક્તિ, તેવા નિર્ણય અથવા આદેશની તેને જાણ કરાયેલી તારીખથી ત્રણ મહિનાની અંદર કલેક્ટર (અપીલ) સમક્ષ અપીલ કરી શકે છે:

પરંતુ શરતે કે, જો કલેક્ટર (અપીલો) ને એવો સંતોષ થાય કે અપીલકર્તા ઉપરોક્ત ત્રણ મહિનાની અવધિની અંદર અપીલ રજૂ કરવામાં પૂરતા કારણસર અવરોધિત થયો હતો, તો તે વધુ ત્રણ મહિનાની વધારાની અવધિની અંદર તેવી અપીલ રજૂ કરવાની મંજૂરી આપી શકે છે.

(૨) આ કલમ હેઠળની પ્રત્યેક અપીલ એવો પ્રારૂપમાં હશે અને એવી રીતથી તેની ચકાસણી કરવામાં આવશે, જે બાબતમાં બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું હોય."

અમે પહેલેથી જ ઠરાવ્યું છે કે મર્યાદા અધિનિયમ, જેમાં કલમ ૧૪નો સમાવેશ થાય છે, તે કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮માં ઉલ્લેખિત કલેક્ટર (અપીલ્સ) જેવી અર્ધ–ન્યાયિક અધિકરણ સમક્ષ દાખલ કરાયેલ અપીલો પર લાગુ પડશે નહીં. તેમ છતાં, આથી વિવાદનો પ્રશ્ન પૂર્ણ થતો નથી. આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં પ્રાધિકાર ઉપલબ્ધ છે કે, ભલે કલમ ૧૪ લાગુ ન પડતી હોય, તો

પણ ન્યાયના હિતને આગળ ધપાવતાં હોવાથી કલમ ૧૪ જેના પર આધારિત છે તે સિદ્ધાંતો છતાં પણ લાગુ પડશે. આપણે ક્યારેય ભૂલવું નહીં જોઈએ કે, ભુદાન સિંહ અને અન્ય વિ. નબી બક્ષ અને અન્ય, (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.આર. ૧૦ માં જણાવ્યા મુજબ, સંસદ દ્વારા કરવામાં આવતા તમામ વિધાનના મર્મમાં ન્યાય અને યુક્તિ રહેલા છે. આ બાબત હેગડે, ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અત્યંત સુસંગત શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી હતી:

કલમ ૯ માં આવેલ "હેલ્ડ" શબ્દના અર્થનો વિચાર કરતાં પહેલાં, એ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે કે એવું માનવું યોગ્ય છે કે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ એવા વિધાનકારો સમાજ જેને ઈમાનદાર, ન્યાયસંગત અને સમતાપૂર્ણ માને છે એવા કાયદાઓ ઘડે છે. દરેક વિધાનનો હેતુ જાહેર કલ્યાણને આગળ ધપાવવાનો હોય છે. બીજા શબ્દોમાં, ક્રોફર્ડે તેમના કાયદાકીય અર્થઘટન વિષયક ગ્રંથમાં નોંધ્યું છે તેમ, સમગ્ર વિધાનપ્રક્રિયા ન્યાય અને યુક્તિના વિચારોથી પ્રભાવિત થાય છે. ન્યાય અને યુક્તિ દરેક વિધાનમાં રહેલા વ્યાપક અને સામાન્ય વિધાનિક અભિપ્રાયનું ઘડતર કરે છે. પરિણામે, જ્યાં સૂચવાયેલ અર્થઘટન કઠોર, હાસ્યાસ્પદ અથવા અન્ય કોઈ રીતે પ્રચલિત ન્યાય અને યુક્તિની કલ્પનાઓના વિરુદ્ધ પરિણામ આપે છે, ત્યાં મોટા ભાગના પ્રસંગોમાં એવું જણાય છે કે કાયદાની જોગવાઈનો પ્રગટ અથવા સૂચવાયેલ અર્થ એ વિધાનકારોનો અભિપ્રેત અર્થ નહોતો. કઠોર અથવા હાસ્યાસ્પદ પરિણામ વાસ્તવમાં વિધાનમંડળનો જ આશય હતો એવું દર્શાવતું કોઈ અન્ય સંકેત ન હોય, તો તે વિધાનિક અભિપ્રાયનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે એવું માનવા માટે અલ્પ કારણ રહે છે.

૩૨. આ જ કારણસર કેરળ વડી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવેલી પુનર્વિચાર અરજીમાં જે. કુમારાદાસન નાયર વિ. ઈરિક સોહન, (૨૦૦૯) ૧૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫ માં કલમ ૧૪ના સિદ્ધાંતો લાગુ પાડવામાં આવ્યા હતા. અદાલતે એવું ઠરાવ્યું:

"૧૬. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ એવી સ્થિતિમાં રાહત આપવાના હેતુસર છે, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ ભૂલ કરી હોય. તેથી, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪ની જોગવાઈઓનો સમાન રીતે વ્યાપક દૃષ્ટિકોણથી અમલ કરવો જોઈએ. જ્યારે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ની ઉપકલમ (૨) સ્વયંપ્રત્યક્ષ રીતે લાગુ પડતી ન હોય, ત્યારે તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે તેને સમાન સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવામાં નહીં આવે. અન્યથા, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. આ બાબતમાં કોઈ જ પ્રકારની શંકા રહી શકતી નથી કે તે આ પ્રકારના કેસમાં લાગુ પડશે.

૧૭. વધુમાં, આ બાબતે જરાય શંકા રહી શકતી નથી કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૨(એલ) માં સમાયેલ "દાવો" ની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં, પુનરીક્ષણ અરજી તે વર્ણનને અનુરૂપ ઠરશે નહીં. પરંતુ, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ સ્વતઃ લાગુ પડતી ન હોવા છતાં, અમારા મત મુજબ, તેની તત્ત્વસિદ્ધાંતો અપીલ અથવા પુનરીક્ષણ અરજી દાખલ કરવામાં થયેલા વિલંબના માફકામ માટે, તેની કલમ ૫ અનુસાર, લાગુ પડશે.

૧૮. હવે કાયદાનો આ પણ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કાયદાની ખોટી જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરવો અથવા કાયદાની કોઈ જોગવાઈનો ઉલ્લેખ ન કરવો, તે માત્ર તેના આધારે, જો અદાલતમાં અન્યથા કાયદેસર રીતે અધિકારક્ષેત્ર નિહિત હોય, તો અદાલતનું અધિકારક્ષેત્ર છીનવી લેવા માટે પૂરતું બનતું નથી. પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અદાલત માત્ર એટલું જ વિચારશે કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે તેનો સ્ત્રોત તેની પાસે છે કે નહીં. અદાલત મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૫ અને ૧૪ જેવી હિતલક્ષી જોગવાઈઓનો યાંત્રિક અથવા અતિતકનીકી ઢબે અમલ કરશે નહીં. જ્યારે જોગવાઈઓ લાગુ પાડવા માટે જ બનાવવામાં આવી હોય અને હકીકતમાં કોઈ કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર લાગુ પડતી હોવાનું જણાય, ત્યારે અમારા મત મુજબ, માત્ર ખોટી જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે એટલા માટે જ અદાલત તે જોગવાઈઓ લાગુ કરવા ઈનકાર કરે એવું માનવા કોઈ કારણ નથી. આ સ્વરૂપના કેસમાં, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ની ઉપકલમ (૨) સ્વયંપ્રેરિત રીતે કદાચ લાગુ ન પડતી હોય, પરંતુ, અહીં અગાઉ સૂચવ્યા મુજબ, તેની મૂળભૂત સિદ્ધાંતો વિલંબ માફી માટે, તેની કલમ ૫ના અર્થમાં, લાગુ પડશે."

અદાલતે આગળ કન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ એન્ટરપ્રાઈઝિસના એક માર્ગદર્શક અવતરણનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો: "૨૧. કન્સોલિડેટેડ એન્જિ. એન્ટરપ્રાઈઝિસ વિ. ઈરિગેશન વિભાગ [(૨૦૦૮) ૭ એસીસી ૧૬૯] માં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું: (એસીસી પૃ. ૧૮૧, અનુચ્છેદ ૨૨)

૨૨. આ કલમની નીતિ એ છે કે જ્યારે કોઈ વાદી એવી કાર્યવાહી શરૂ કરે છે, જે કોઈ તકનીકી ખામીના કારણે ગુણદોષના આધારે નક્કી થઈ શકતી નથી અને નામંજૂર થાય છે, ત્યારે તેને સમયમર્યાદાના પ્રતિબંધથી રક્ષણ આપવામાં આવે. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈઓ પર વિચાર કરતી વખતે યોગ્ય અભિગમ અપનાવવો પડશે અને જોગવાઈઓનું એવું અર્થઘટન કરવું પડશે કે જે કાર્યવાહી નિષ્ફળ બનાવવાની જગ્યાએ ન્યાયના હિતને આગળ વધારે. આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી યોગ્ય રહેશે કે ભૂલનું એક તત્વ કલમ ૧૪ નો આશ્રય લેવાની પ્રક્રિયામાં સ્વાભાવિક રીતે અંતર્નિહિત છે. હકીકતમાં, આ કલમનો હેતુ ભૂલથી પસંદ કરાયેલા ઉપાય અથવા ખોટા મંચની પસંદગી થયેલ હોય એવા કિસ્સાઓમાં સમયમર્યાદાના પ્રતિબંધ સામે રાહત આપવાનો છે. અધિનિયમની કલમ ૧૪ વાંચતા સ્પષ્ટ થાય છે કે વિધાનમંડળે સદભાવપૂર્વક કરાયેલ વાદાત્મક કાર્યવાહીથી આવરી લેવાયેલા નિશ્ચિત સમયગાળાને બાકાત રાખવા માટે આ કલમ ઘડેલી છે. કલમમાં વપરાયેલા શબ્દોના આધારે, એવો અર્થઘટન ટકાવી રાખવો શક્ય નથી કે ઉક્ત કલમના આધારભૂત સિદ્ધાંત મુજબ, સમયમર્યાદાનો પ્રતિબંધ એવા વ્યક્તિને અસર કરવો જોઈએ નહીં જે પ્રામાણિકતાથી પોતાના કેસનું ગુણદોષના આધારે પરીક્ષણ કરાવવા માટે શ્રેષ્ઠ પ્રયાસ કરે છે, પરંતુ અદાલત તેને એવો વિચારણાનો અવસર આપી શકતી નથી તેથી નિષ્ફળ જાય છે, અને આ સિદ્ધાંત ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી અરજીને લાગુ પડતો ન હોય. આ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટપણે માત્ર તેવા કિસ્સામાં જ લાગુ પડતો નથી જેમાં વાદી પોતાની અરજી

એવી અદાલતમાં કરે છે કે જેને તેને સ્વીકારવાની અધિકારિતા નથી, પરંતુ તેવા કિસ્સામાં પણ લાગુ પડે છે જેમાં તે સદભાવપૂર્વક થયેલી ભૂલ અથવા (એવી જ રીતે) કાનૂની ભૂલ અથવા પ્રક્રિયાત્મક ખામીના પરિણામે દાવો અથવા અરજી ખોટી અદાલતમાં કરે છે. વિધાનમંડળની મનોવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલત દૃઢ અભિપ્રાય ધરાવે છે કે કલમ ૧૪ ના આધારભૂત ન્યાયસંગત સિદ્ધાંતને તેની પરમ વ્યાપક હદ સુધી લાગુ કરવો જોઈએ અને ખોટી અદાલતમાં સતર્કતાપૂર્વક ઉપાયનો પીછો કરવામાં વ્યતિત થયેલો સમય બાકાત રાખવો જોઈએ. જુઓ શક્તિ ટ્યુબ્સ લિ. વિ. બિહાર રાજ્ય [(૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૮૬].

૩૩. મર્યાદા અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓ ન્યાયના હેતુને આગળ ધપાવવાના આધાર પર નિર્મિત છે. કલમ ૬ તેવી જ એક જોગવાઈ છે. તે નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે:–

"૬. કાનૂની અસમર્થતા.–

(૧) જ્યાં દાવો દાખલ કરવા અથવા હુકમનામાના અમલ માટે અરજી કરવા હકદાર વ્યક્તિ, નિર્ધારિત અવધિની ગણતરી જે સમયથી થવાની હોય તે સમયે, સગીર અથવા ઉન્મત્ત, અથવા મૂર્ખ હોય, ત્યાં તે અયોગ્યતા સમાપ્ત થયા પછી, અનુસૂચિના ત્રીજા સ્તંભમાં તે માટે નિર્દિષ્ટ સમયથી અન્યથા જેટલી અવધિ મંજૂર થાત, તેટલી જ અવધિની અંદર દાવો દાખલ કરી શકે અથવા અરજી કરી શકે.

(૨) જ્યાં એવો વ્યક્તિ, જે સમયથી નિર્ધારિત અવધિની ગણતરી કરવાનીછે તે સમયે, આવી બે અસમર્થતાઓથી પીડિત હોય, અથવા જ્યાં તેની અસમર્થતા સમાપ્ત થાય તે પહેલાં તે બીજી અસમર્થતાથી પીડિત થાય, ત્યાં તે બંને અસમર્થતાઓ સમાપ્ત થયા પછી, જે અવધિ અન્યથા એમ નિર્દિષ્ટ સમયથી મંજૂર થાત, તે જ અવધિની અંદર દાવો દાખલ કરી શકે અથવા અરજી કરી શકે.

(૩) જ્યાં અસમર્થતા તે વ્યક્તિના મૃત્યુ સુધી યથાવત્ રહે છે, ત્યાં તેના કાનૂની પ્રતિનિધિ તેવા નિર્દિષ્ટ સમયથી અન્યથા જેટલો સમય મંજૂર થાત, એટલા જ સમયગાળામાં મૃત્યુ પછી દાવો દાખલ કરી શકે અથવા અરજી કરી શકે.

(૪) જ્યાં ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત કાનૂની પ્રતિનિધિ, જે વ્યક્તિનું તે પ્રતિનિધિત્વ કરે છે તેના મૃત્યુની તારીખે, આવી કોઈ અક્ષમતાથી પ્રભાવિત હોય, ત્યાં ઉપકલમો (૧) અને (૨) માં સમાવાયેલા નિયમો લાગુ પડશે.

(૫) જ્યાં અક્ષમતાગ્રસ્ત વ્યક્તિની અક્ષમતા સમાપ્ત થયા પછી, પરંતુ આ કલમ હેઠળ તેને અનુમતિ આપવામાં આવેલ અવધિની અંદર તેનું અવસાન થાય, ત્યાં તેનો કાનૂની પ્રતિનિધિ, તેના અવસાન પછી, એ જ અવધિની અંદર દાવો દાખલ કરી શકે અથવા અરજી કરી શકે, જેટલી અવધિ અન્યથા તે વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ હોત જો તેનું અવસાન ન થયું હોત.

સ્પષ્ટીકરણ.–આ કલમના હેતુઓ માટે, 'સગીર'માં ગર્ભમાં રહેલ બાળકનો સમાવેશ થાય છે."

આ અનુમાન પર કે આપેલ કેસની હકીકતો પર કલમ ૬ લાગુ પડતી નથી, તો શું એવું કહી શકાય કે જેના આધારે તે નિર્ભર છે તે સિદ્ધાંતોનો કોઈ ઉપયોગ જ નથી? માનીએ કે કોઈ આપેલ કેસમાં મર્યાદા અધિનિયમથી સંચાલિત ન થતી કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો હકદાર વ્યક્તિ અપ્રાપ્તવયનો, ઉન્મત્ત અથવા જડબુદ્ધિ હોય, તો શું આવી અયોગ્યતા સમાપ્ત થયા પછી તેને એવી કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો હક ન રહે, કારણ કે અન્યથા તેના હકોને સંચાલિત કરતા વિશિષ્ટ કાયદામાં નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિથી તે અવરોધિત થઈ જાય. આ કલમ ફરીથી એ હકીકત તરફ સંકેત કરે છે કે જ્યાં આવું કરવાનું સ્પષ્ટ કારણ સ્થાપિત થાય છે ત્યાં અદાલતો હંમેશા ન્યાયના હિતને આગળ વધારવાના પક્ષમાં ઝુકાવ ધરાવે છે।

૩૪. તેમ છતાં, હવે આ બાબત વિચારવાની બાકી રહે છે કે શું શ્રી સંઘી એ કહીને યોગ્ય છે કે કલમ ૧૨૮ પોતે જ સંપૂર્ણ સંહિતા છે અને જે આવશ્યક રીતે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ ના લાગુ પડવાને બહાર કરે છે. આ મંતવ્યના સમર્થનમાં તેમણે પાર્સન ટૂલ્સ પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી હતી, જેની ચર્ચા ઉપર કરવામાં આવી છે. અગાઉ જ જણાવ્યા મુજબ, પાર્સન ટૂલ્સ એવો ચુકાદો હતો જે તે કેસમાં ઉલ્લેખિત ત્રણ લક્ષણો પર આધારિત હતો. ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણ કર અધિનિયમથી ભિન્ન રીતે, કસ્ટમ્સ અધિનિયમમાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી કે જે કોઈ પક્ષકારને સ્વપ્રેરણાથી અપીલી સત્તાનો આશ્રય લેવા અને યોગ્ય કેસમાં મર્યાદા બાદ અપીલ દાખલ કરનાર વ્યક્તિને રાહત આપવાની સગવડ આપે. વધુમાં, ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૧૦ એ પ્રથમ અપીલ પહેલેથી જ નામંજૂર થઈ ગયેલી હોય તે પછી પુનર્વિચાર અરજી દાખલ કરવાની

બાબત સાથે સંબંધિત હતી, અને કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ હેઠળ પ્રાવધાન કરાયેલા પ્રથમ અપીલના કેસ સાથે નહીં. બીજું એક લક્ષણ, જે આ કેસમાં સીધી પ્રાસંગિકતા ધરાવે છે, એ છે કે ઉત્તર પ્રદેશ વેચાણ કર અધિનિયમ હેઠળ દાખલ થતી પુનર્વિચાર અરજીઓ માટે ૧૮ મહિનાનો પૂરતો લાંબો સમય આપવામાં આવ્યો હતો, જેના આગળ મર્યાદા વધુ લંબાવવી નહીં એ વિધાનમંડળની નીતિ હતી. પાર્સન ટૂલ્સનો આ પાસો કન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ કેસમાં મુખ્ય ચુકાદા તેમજ સહમતિના ચુકાદા બન્ને દ્વારા થોડા વિશદરૂપે સમજાવવામાં આવ્યો છે. બાદના ચુકાદામાં આ બાબત દર્શાવવામાં આવી છે કે સમય લંબાવવો અને વિલંબ માફ કરવો, એ બન્ને વચ્ચે અત્યંત મહત્વનો ભેદ છે. આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૩૪ જેવી જ રીતે, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ એવી કલમ છે જે નિર્ધારિત અવધિથી વધુના વિલંબને માફ કરી શકાય નહીં એવું નિર્ધારિત કરે છે. આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૩૪ જેવી જ રીતે, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ લાંબી અવધિ નિર્ધારિત કરતી નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૧૪ માં સમાયેલ સિદ્ધાંતોના બહિષ્કારનો અનુમાન કાઢવો અતિશય કઠોર ઠરે અને તે ન્યાયના હિતને આગળ ધપાવનાર નહીં બને. કન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગમાં સહમતિના ચુકાદામાં દર્શાવ્યા મુજબ, આ બાબત ભૂલવી જોઈએ નહીં કે:

કલમ ૧૪ લાગુ કરવાની કારણભૂત સ્થિતિ હોય ત્યારે પણ મર્યાદાનો સમયગાળો ત્રણ મહિના જ રહે છે અને તેથી વધુ નથી, પરંતુ એ.સી. અધિનિયમની કલમ ૩૪(૧) હેઠળની અરજી માટેના ત્રણ મહિનાના મર્યાદાકાળની ગણતરી કરતી

વખતે, અરજદાર જે સમયગાળા દરમિયાન આવી અરજી ખોટી અદાલત સમક્ષ ચલાવી રહ્યો હતો તે સમય બહાર મૂકવામાં આવશે, શરતે કે ખોટી અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહી સદ્‌ભાવે અને યથોચિત સતર્કતા સાથે ચલાવવામાં આવી હોય. તેથી વેસ્ટર્ન બિલ્ડર્સ [(૨૦૦૬) ૬ એસ.સી.સી. ૨૩૯] યોગ્ય કાનૂની સ્થિતિ પ્રતિપાદિત કરે છે.

૩૫. માત્ર એટલા માટે કે પાર્સન ટૂલ્સ માં કરવેરા સંબંધિત અધિનિયમની એક જોગવાઈનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, તે કારણે જણાવેલ નિર્ણયનો અનુપાત સર્વથા ભિન્ન શબ્દરચના ધરાવતા અને મર્યાદાકાલની ઘણી ટૂંકી અવધિ નક્કી કરતા કરવેરા અધિનિયમની કલમ ૧૨૮, અર્થાત્ કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮, પર લાગુ પડે એવું થતું નથી. તેમજ, કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત માત્ર વિલંબ માફી માટે નિર્ધારિત બાહ્ય અવધિની અંદર વિલંબ માફ કરવા પૂરતો જ લાગુ પડતો નથી, પરંતુ ઉપર કોન્સોલિડેટેડ એન્જિનિયરિંગ માં દર્શાવેલ કારણસર એવી અવધિથી પર પણ લાગુ પડે છે, કારણ કે કલમ ૧૪ના સિદ્ધાંતો હેઠળ કોઈ નિશ્ચિત અવધિને સંપૂર્ણપણે બાકાત રાખવા અને વિલંબ માફ કરવા વચ્ચે ભિન્નતા છે. જણાવેલ ચુકાદામાં દર્શાવ્યા મુજબ, જ્યારે કલમ ૧૪માં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતોનો અમલ કરીને કોઈ નિશ્ચિત અવધિ બાકાત રાખવામાં આવે છે, ત્યારે અપીલકર્તાને આક્ષેપાયોગ્ય એવો કોઈ વિલંબ ગણાતો નથી અને સંબંધિત અધિનિયમમાં નિર્ધારિત મર્યાદાકાલ એ જ જણાવેલ અવધિ તરીકે યથાવત્ રહે છે અને જણાવેલ અવધિ કરતાં વધુ થતો નથી. તેથી, અમે એવો નિષ્કર્ષ કરીએ છીએ કે કલમ ૧૪નો સિદ્ધાંત, જે ન્યાયના હિતને આગળ

ધપાવવાના આધારે રચાયેલ સિદ્ધાંત છે, તે નિઃસંદેહ એવી કાર્યવાહી ચલાવવામાં ગયેલો સમય બાકાત રાખવા લાગુ પડશે, જે સદ્‌ભાવપૂર્વક અને યોગ્ય તત્પરતા સાથે આગળ ધપાવવામાં આવી હોય, પરંતુ જેનો અંતે કેસના ગુણદોષ અંગેના નિર્ણય વિના અંત આવે.

૩૬. શ્રી સાંઘીએ રેનબેક્સી લેબોરેટરીઝ લિ. વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૧) ૧૦ એસ.સી.સી. ૨૯૨નો પણ ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે આ ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૪ પર આધાર રાખ્યો, જે નીચે મુજબ છે:–

"૧૪. આ કાનૂનની એક સુસ્થાપિત વિધિસિદ્ધિ છે કે કરવેરા સંબંધિત કાનૂનનું કડક અર્થઘટન કરવાનું હોય છે અને સંબંધિત જોગવાઈમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે જ માત્ર જોવાનું હોય છે; તેમાં કંઈ ઉમેરણી કરીને વાંચવાનું નથી; કંઈ અનુમાનિત માનવાનું નથી અને કોઈ હેતુલક્ષી અર્થઘટન માટે સ્થાન નથી. (જુઓ કેપ બ્રાન્ડી સિન્ડિકેટ વિ. આઇ.આર.સી. [(૧૯૨૧) ૧ કેબી ૬૪] અને અજમેરા હાઉસિંગ કોર્પ્ન. વિ. સી.આઇ.ટી. [(૨૦૧૦) ૮ એસ.સી.સી. ૭૩૯].)".

૩૭. અમને સમજાતું નથી કે આ ચુકાદો શ્રી સાંઘીના તર્કને કેવી રીતે આગળ વધારે છે. આ તો માત્ર કેપ બ્રાન્ડી સિન્ડિકેટ કેસમાં સમાવાયેલ કાનૂનના શાસ્ત્રીય નિવેદનનું પુનરોચ્ચારણ છે. વધુમાં, આ અનુચ્છેદનો સંદર્ભ એવો છે કે કર સંબંધિત કાયદામાં કર લાદતી કલમને તેનો શાબ્દિક અર્થ આપવો જરૂરી છે. જ્યારે કર સંબંધિત કાયદામાં પ્રક્રિયાત્મક જોગવાઈઓ તથા અપીલો માટે

જોગવાઈ કરતી અને એવી અપીલો કઈ મર્યાદા અવધિમાં દાખલ થવાની હોય છે તે નક્કી કરતી જોગવાઈઓનો પ્રશ્ન આવે છે, ત્યારે સ્પષ્ટ છે કે ઉપરોક્ત અવલોકનોનો કોઈપણ રીતે અમલ થતો નથી.

૩૮. શ્રી સાંઘીએ ત્યારબાદ અમારું ધ્યાન શ્રી બાલાજી નગર રેસિડેન્શિયલ અસોસિએશન વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય, (૨૦૧૫) ૩ એસ.સી.સી. ૩૫૩ તરફ દોર્યું અને ઉક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૦ અને ૧૧ વાચી સંભળાવ્યા. તે કેસમાં આ અદાલતે જે ઠરાવ્યું હતું તે એ હતું કે યોગ્ય વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) એવા કોઈ સમયગાળાને બાકાત કરતી નથી, જેના દરમિયાન કોઈ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ મનાઈહુકમના કારણે જમીન અધિગ્રહણની કાર્યવાહી સ્થગિત રહી હોઈ શકે. આવું, તે જ અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) ની ભાષાની તુલના કલમ ૧૯ અને કલમ ૬૯ ની ભાષા સાથે કરીને ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. આ ચુકાદો પણ, કસ્ટમ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨૮ પોતે જ સંપૂર્ણ સંહિતા રચે છે એવી શ્રી સાંઘી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલ પર કોઈ પ્રત્યક્ષ અસર કરતો નથી. કલમ ૧૪ હેઠળ કયા સમયગાળાઓ બાકાત રાખવાના છે

૩૯. અપીલકર્તા તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિશ્વનાથને અમારી સમક્ષ આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતનો એક ચુકાદો રજૂ કર્યો, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ વિશિષ્ટ કાર્યવાહી આરંભિત થવા પહેલાં પણ, આવી કાર્યવાહી ચલાવવા માટે લેવામાં આવેલા પગલાંમાં ગયેલો સમય પણ

બાકાત રાખવો જોઈએ. તિરુમારેડ્ડી રાજારાવ તથા અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય તથા અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એ.પી. ૩૮૮ માં, આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે કાર્યવાહી આરંભિત કરવા પહેલાંની તૈયારીરૂપ પગલાંમાં ગયેલો સમયગાળો પણ બાકાત રાખવો જોઈએ. તેમાં આમ કહેવામાં આવ્યું હતું:

"૧૩. હવે અમે "ટુ પ્રોસિક્યુટ" અભિવ્યક્તિના અર્થ માટે ચેમ્બર્સ ટ્વેન્ટીથ સેન્ચુરી ડિક્શનરી તરફ વળી શકીએ. તેનો અર્થ આ મુજબ થાય છે: કોઈ હેતુ સિદ્ધ કરવા અથવા પ્રાપ્ત કરવા માટે આગળ વધવું અથવા અનુસરવું; વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થવું, અનુસરણ કરવું, પીછો કરવો, કાયદા દ્વારા આગળ ધપાવવું; અદાલત સમક્ષ લાવવું.

૧૪. આ અર્થો વિદ્વાન સરકારી વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલ કલમના અર્થઘટનને સમર્થન આપતા નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, આ કલમ એવું અનિવાર્ય બનાવતી નથી કે કાર્યવાહીનો અભિયોગ માત્ર અદાલતમાં જ ચાલુ રાખવો જોઈએ, એટલે કે અદાલતમાં થતી વાસ્તવિક કાર્યવાહી જ. આ દષ્ટિકોણ માટે યોગ્ય આધાર છે કે ઉપકલમ હેઠળ માત્ર કાર્યવાહી રજૂ થવાની ક્ષણથી લઈને તે વિશિષ્ટ કાર્યવાહીનો નિકાલ થાય ત્યાં સુધીનો વાસ્તવિક સમયગાળો જ માન્ય ગણવો જોઈએ. અદાલતમાં કાર્યવાહી આરંભ કરવા માટે પક્ષકાર દ્વારા લેવાયેલા અનિવાર્ય અને આવશ્યક પૂર્વતૈયારીરૂપ પગલાં લેવામાં જે સમય ગયો હોય તે પણ એવો સમય ગણવો જોઈએ કે દરમિયાન તે નાગરિક કાર્યવાહીનો અભિયોગ ચલાવી રહ્યો હતો. એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ઉપકલમ (૧) માં કાયદાની અદાલતમાં દાવો, અપીલ કે અન્ય કાર્યવાહી લંબિત હોવાનો કોઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

નથી. વિધાનમંડળે સામાન્ય અર્થ ધરાવતા અને અત્યંત વ્યાપકતા ધરાવતા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેથી, તે ઉપકલમમાં મર્યાદા વાંચી મૂકવા માટે અને એવો નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે અમને કોઈ ન્યાયસંગત કારણ દેખાતું નથી કે જેમાં પક્ષકાર અદાલતની સહાય મેળવવા માટે પગલાં લેવામાં વ્યસ્ત હતો તે સમય તેની વ્યાપ્તિની બહાર પડે; પ્રતિવાદીઓ તરફથી રજૂ કરાયેલ દલીલ મુજબ, અદાલતમાં કાર્યવાહી લંબિત રહેલો સમય મર્યાદા અવધિની ગણતરી કરતાં ઘટાડવામાં આવી શકે, પરંતુ ઊંચી અદાલતમાં અપીલ અથવા પુનરીક્ષણ દાખલ કરવા માટે જે ચુકાદાની પ્રમાણિત નકલો મેળવવી આવશ્યક પૂર્વશરત છે તે મેળવવામાં ગયેલો સમય કલમ ૧૪ ના હેતુઓ માટે અવગણવો પડે. અમને નથી લાગતું કે વિધાનમંડળે આવી પરિસ્થિતિની કલ્પના કરી હોય. એવું માનવામાં ચોક્કસપણે વિસંગતિ ઊભી થાય કે અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે સંપૂર્ણપણે આવશ્યક એવા પગલાં લેવામાં આવતો સમય મર્યાદા અવધિની ગણતરીમાં સમાવેશ કરવો જોઈએ, જ્યારે અગાઉનો દાવો અથવા અરજી અદાલતમાં લંબિત રહેલી હોય તે સમય બાકાત રાખવો જોઈએ. અમારા વિચારપૂર્વકના નિર્ણય મુજબ, અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે વિવાદકર્તાએ લેવાના પગલાં અને અદાલતમાં તે કાર્યવાહી વાસ્તવમાં લંબિત રહે તે વચ્ચે આ કલમ કોઈ ભેદ કરતી નથી.

૪૦. મસ્ત. દુલિયાબાઈ અને અન્ય વિ. વિલાયતઅલી અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એમ.પી. ૨૭૧ માં, વડી અદાલતની ખંડપીઠે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:– "તે કયો સમય ગણાશે કે જેના દરમ્યાન વાદી યથોચિત કાળજી

સાથે અપીલની અદાલતમાં અન્ય દીવાની કાર્યવાહી ચલાવી રહ્યો હતો? નિશ્ચિતપણે, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૨ હેઠળ પ્રમાણિત નકલીઓ મેળવવા માટે જરૂરી સમય આ કલમના અર્થક્ષેત્રમાં સમાવેશ પામશે. તેમજ, અપીલ દાખલ કરવા માટે નિર્ધારિત મર્યાદાનો સમય પણ સમાવેશ પામશે, જો અપીલ મર્યાદાના છેલ્લાં દિવસે દાખલ કરવામાં આવી હોય. પરંતુ જો અપીલ તે પહેલાં દાખલ કરવામાં આવી હોય, તો પડકારવામાં આવેલા આદેશની તારીખથી લઈને અપીલની વાસ્તવિક દાખલ કરવાની તારીખ સુધીનો સમય નિશ્ચિતપણે એવો સમય ગણાશે કે જેના દરમ્યાન વાદી અપીલની અદાલતમાં અન્ય દીવાની કાર્યવાહી ચલાવી રહ્યો હતો એવું કહી શકાય. આ મુદ્દે અમે વિદ્વાન નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને સ્વીકારી શકતા નથી. આ અદાલતની સર ગિલ્બર્ટ સ્ટોન, સી.જે. અને નિયોગી, જે. સમાવવામાં આવેલી ખંડપીઠે કસ્તૂરચંદ વિ. વઝીર બેગમ' : (એ.આઈ.આર. ૧૯૩૭ નાગ ૧) : આઈ.એલ.આર. (૧૯૩૭) નાગ ૨૯૧ ના કેસમાં મર્યાદા અધિનિયમના અનુચ્છેદ ૧૧ (૧) સંદર્ભે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

ત્યારબાદ એવું કહેવામાં આવે છે કે અમલવારીની કાર્યવાહી દરમિયાન તેની વાંધાની અરજી પર તેની વિરુદ્ધ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હોય તેવી વ્યક્તિ દ્વારા લાવવામાં આવેલી દાવાની બાબતમાં મર્યાદા અધિનિયમના અનુચ્છેદ ૧૧ (૧) ની અમલવારીને કારણે, જેમાં એક વર્ષની મુદત નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, ફરીયાદીનો દાવો મુદતબહાર છે. તારીખો આ મુજબ છે: વાંધા અંગેનો આદેશ ૫-૩- ૧૯૨૮ ના રોજ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. દાવાપત્ર એક અદાલતમાં

૧૫–૯–૧૯૨૮ ના રોજ, નિઃસંદેહ મુદતની અંદર, રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. તે દાવાપત્ર તે અદાલતે ૧૪–૧૨–૧૯૨૮ ના રોજ, જે અદાલતને તે અદાલતે યોગ્ય અદાલત ગણાવી હતી ત્યાં રજૂ કરવા માટે, પરત કર્યું હતું. તે આદેશની યોગ્યતાને પડકારતા ફરીયાદીએ ૬–૨–૧૯૨૯ ના રોજ અપીલ કરી હતી અને તે અપીલ ૨–૯–૧૯૨૯ ના રોજ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી, અને પ્રથમ અદાલતે જે રીતે નક્કી કર્યું હતું તે અદાલતમાં દાવાપત્ર ૨૫–૧૧–૧૯૨૯ ના રોજ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. અમારા મત મુજબ, ફરીયાદી આ મુદ્દા અંગે એવી અદાલતમાં કાર્યવાહી ચલાવતી હતી જેને તે સદ્‌ભાવે યોગ્ય ન્યાયાધિકરણ માને હતી, અને તે યોગ્ય ન્યાયાધિકરણ નહોતું એવા નિર્ણય વિરુદ્ધ અપીલના ખર્ચનો વહન કરવા સુધીની માન્યતા રાખીને, અંદાજે ૧૦ મહિના સુધી તે રીતે કાર્યવાહી ચલાવતી રહી હતી. તે ૧૦ મહિના, દાવો દાખલ કરાયાની તારીખ અને દાવાપત્ર અંતે યોગ્ય અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું તેની તારીખ વચ્ચે વીતી ગયેલા સમયગાળાને વિચારતાં અવશ્ય ગણતરીમાં લેવા જેવા છે, અને જો એમ ગણતરીમાં લેવામાં આવે તો વીતી ગયેલો સમય એક વર્ષથી ઓછો થાય છે. તેથી, મર્યાદાનો મુદ્દો, અમારા મત મુજબ, નિષ્ફળ જાય છે.

અબ્દુલ સત્તાર વિ. અબ્દુલ હુસન, એ.આઈ.આર. ૧૯૩૬ કલ ૪૦૦ ના કેસમાં, વાદીઓએ તેમના હુકમનામાના અમલ માટે અરજી કરી હતી. ચુકાદા–દેણદારોએ હુકમનામાના સમાધાનના આધાર પર તેના અમલ અંગે આક્ષેપો ઉઠાવ્યા હતા. સમાધાનનો પ્રશ્ન સર્વોચ્ચ અદાલત સુધીની અપીલોમાં વિવાદિત રહ્યો હતો. અંતે, અંતિમ અપીલી અદાલતે વાદીઓ વિરુદ્ધ નિર્ણય કર્યો હતો. વિભાગીય

ખંડપીઠ રચનાર માનનીય ન્યાયાધીશોએ એવું ઠરાવ્યું હતું કે વાદીઓને સમાધાનની નોંધ લેતા આદેશની તારીખથી લઈને સર્વોચ્ચ અદાલતના અંતિમ આદેશની તારીખ સુધીનો સંપૂર્ણ સમયગાળો બાદ કરવાનો હક હતો. અમને લાગે છે કે કલમ ૧૪ નું આ અર્થઘટન તે કલમના શબ્દપ્રયોગ સાથે સુસંગત છે. તેથી, નીચલી અદાલતના માનનીય ન્યાયાધીશથી ભિન્ન મત ધરાવતા, અમે ઠરાવીએ છીએ કે અપીલકર્તાઓને ૧૮-૯-૧૯૪૮ થી ૧૫-૧૨-૧૯૪૮ સુધીનો સમયગાળો બાદ કરવાનો હક હતો."

૪૧. કલમ ૧૪ ની ભાષા, જે હેતુ માટે આ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તેના પ્રકાશમાં અર્થઘટન કરવામાં આવે ત્યારે, આવા અર્થઘટનને સ્વીકારવા યોગ્ય બને છે. કલમ ૧૪ નો હેતુ એવો છે કે, જો તેની શરતો અન્યથા પૂર્ણ થતી હોય, તો વાદી/અરજદારને તે જ સ્થિતિમાં મૂકવો જોઈએ જેમાં તે નિષ્ફળ નિવડેલી કાર્યવાહી શરૂ કરતી વેળાએ હતો. જે જરૂરી છે તે બેદરકારી અથવા નિષ્ક્રિયતાનો અભાવ છે. જ્યાં સુધી વાદી અથવા અરજદાર સદ્‌ભાવપૂર્વક એવો કાનૂની ઉપાય અનુસરી રહ્યો હોય જે અંતે નિષ્ફળ નિવડે, ત્યાં સુધી અપીલ કાર્યવાહી અંગે કારણકાર્યની તારીખથી શરૂ થતો સમય બાદ ગણવામાંથી બહાર રાખવાનો છે, જો આવી અપીલ કાર્યવાહી અધિકારક્ષેત્ર વિના દાખલ કરાયેલ મૂળ કાર્યવાહીમાંથી ઉદ્‌ભવેલા આદેશ સામેની હોય અથવા જેના પરિણામે મામલાની ગુણદોષના આધારે આદેશ થયો ન હોય. જો આવું ન હોય, તો અસંગત પરિણામો ઉપસ્થિત થાય. એવા વાદી અથવા અરજદારનો પ્રસંગ લો, જે પ્રથમ તબક્કે એવી કાર્યવાહીમાંથી સફળ થયો હોય જે અંતે નિષ્ફળ નિવડે.

ધારો કે, કોઈ નિશ્ચિત હકીકતોની પરિસ્થિતિમાં, પ્રતિવાદી–અપીલકર્તા અથવા અન્ય અપીલકર્તા અપીલ દાખલ કરવા માટે નિર્ધારિત અવધિ કરતાં છ મહિના વધુ વિતાવે છે. અપીલ દાખલ કરવામાં થયેલો વિલંબ માફ કરવામાં આવે છે. કલમ ૧૪ની સ્પષ્ટીકરણ (બી) હેઠળ, આવી અપીલનો વિરોધ કરતો વાદી અથવા અરજદાર કાર્યવાહી ચલાવી રહ્યો છે એવું માનવામાં આવશે. જો અપીલ દાખલ કરવા માટેની મૂળ અવધિ સાથેનો આ છ મહિનાનો સમયગાળો કલમ ૧૪ હેઠળ બાકાત રાખવાનો ન હોય, તો વાદી/અરજદારને તેની કોઈ ભૂલ વિના ગુણદોષના આધારે સાંભળણી પ્રાપ્ત નહીં થાય, કારણ કે આપેલા ઉદાહરણમાં તે અપીલકર્તા નથી. તેથી સ્પષ્ટ છે કે, આવી સ્થિતિમાં, કુલ નવ મહિનાનો સમગ્ર સમયગાળો બાકાત રાખવો જોઈએ. જો અપીલીય કાર્યવાહી માટે આવું હોય, તો મૂળ કાર્યવાહી માટે પણ આવું જ હોવું જોઈએ, ફક્ત આ તફાવત સાથે કે મૂળ કાર્યવાહી દાખલ કરવા માટે પહેલેથી જ લેવાયેલો સમય, એટલે કે મૂળ કાર્યવાહી સંસ્થિત થવા પૂર્વેનો સમય, બાકાત રાખી શકાય નહીં. એવું એક પ્રકરણ લો કે જેમાં મૂળ કાર્યવાહી માટેની મર્યાદાની અવધિ છ મહિનાની છે. વાદી/અરજદાર આવી કાર્યવાહી નેવુંમા દિવસે, એટલે કે ત્રણ મહિના પૂર્ણ થયા પછી, દાખલ કરે છે. ઉપરોક્ત કાર્યવાહી અપીલ અદાલતોમાં ઉતાર–ચઢાવભર્યો પ્રવાહ પસાર કર્યા પછી નિષ્ફળ સાબિત થાય છે. હવે એ જ વાદી/અરજદાર આવશ્યક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી પ્રથમ કક્ષાની અદાલત સમક્ષ નવી કાર્યવાહી દાખલ કરે છે. જ્યાં સુધી ઉપરોક્ત કાર્યવાહી બાકી રહેલી ત્રણ મહિનાની અવધિની અંદર દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી કલમ ૧૪ એકાણુંમા દિવસથી લઈને અંતિમ

અપીલ અંતે નામંજૂર થાય ત્યાં સુધીનો સમગ્ર વિતેલો સમય બાકાત રાખવા માટે લાગુ પડશે. આ ઉદાહરણથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે "વાદી યોગ્ય તત્પરતા સાથે બીજી દીવાની કાર્યવાહી ચલાવી રહ્યો હોય તે સમય" એવા પ્રયોગનું અર્થઘટન એવા રીતે થવું આવશ્યક છે કે જેથી હાંસલ કરવાનું ઉદ્દેશ આગળ વધે અને તે દ્વારા ન્યાયના હિતને પ્રોત્સાહન મળે.

૪૨. કલમ ૧૪નું આ અદાલતે અત્યંત ઉદારતાપૂર્વક અર્થઘટન કર્યું છે, કારણ કે તે ન્યાયના હિતને પ્રોત્સાહન આપતી જોગવાઈ છે. તેથી, યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. વેસ્ટ કોસ્ટ પેપર મિલ્સ લિ., (૨૦૦૪) ૩ એસ.સી.સી. ૪૫૮ માં, આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું:

૧૪. . માનનીય વરિષ્ઠ વકીલની રજૂઆત મુજબ, નાણાકીય રાહતનો દાવો કરતી દિવાણી રિટ અરજિ દાખલ કરવી તેને સદ્ભાવથી પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી કહી શકાય નહીં અને બીજું, નાણાકીય રાહત મેળવવા માટે તે યોગ્ય ઉપાય ન હતો તે આધાર પર રિટ અરજિ ફગાવી દેવાઈ હોય તો તેને મર્યાદા અધિર્નિયમની કલમ ૧૪ ના અથ માં 'અધિકારક્ષેત્રની ખામી અથવા તેવા સ્વરૂપના અન્ય કારણ' કહી શકાય નહીં. એ સાચું છે કે વડી અદાલતે રિટ અરજિ અધિકારક્ષેત્રની ખામીના આધારે ફગાવી ન હતી. તેમ છતાં, મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ નો અમલક્ષેત્ર વિશાળ છે, કારણ કે તેનો અમલ ફક્ત અધિકારક્ષેત્રની ખામીવાળા કેસો પૂરતો મર્યાદિત નથી, પરંતુ જ્યાં પૂર્વ કાર્યવાહી તેવા સ્વરૂપના અન્ય કારણોને લીધે નિષ્ફળ ગઈ હોય તેવા કેસોમાં પણ તે લાગુ પડે છે. 'તેવા સ્વરૂપના અન્ય કારણ' આ શબ્દપ્રયોગ આ અદાલત સમક્ષ

રોશનલાલ કુઠાલિયા વિ. આર.બી. મોહન સિંહ ઓબેરોય[(૧૯૭૫) ૪ એસ.સી.સી. ૬૨૮] માં વિચારાધીન આવ્યો હતો અને તેમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪ એટલી વિશાળ છે કે તેવા કેસોને આવરી લે છે જ્યાં ખામીઓ માત્ર કડક અર્થમાં કહેવાતી અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત જ ન હોય, પરંતુ તેવી ઊણપોની નજીકની અન્ય ખામીઓ પણ હોય. કોઈપણ કાનૂની અથવા તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિ, જે અદાલતને વિવાદના ગુણદોષના આધારે તેની સ્વીકાર્યતા અથવા વિચારણા કરવામાં અવરોધે, તે આ કલમના ક્ષેત્રમાં આવે છે અને જે અધિનિયમ અધિકાર ધરાવતા વ્યક્તિના ઉપાયને વંચિત કરે છે તેવા મર્યાદા અધિનિયમના અર્થઘટનમાં ઉદાર અભિગમ માર્ગદર્શનરૂપ હોવો જોઈએ.

તે જ રીતે, ઇન્ડિયા ઇલેક્ટ્રિક વર્ક્સ લિ. વિ. જેમ્સ માંટોશ, (૧૯૭૧) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪ માં, આ અદાલતે આવું ઠરાવ્યું હતું: "૭. એ સુસ્થાપિત છે કે મર્યાદા સંબંધિત બધા પ્રશ્નોનો નિર્ણય અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ જ થવો જોઈએ અને અદાલતો તેનાથી પર જઈ શકતી નથી, તેમ છતાં 'અથવા સમાન સ્વરૂપના અન્ય કારણ' શબ્દસમૂહનું ઉદાર અર્થઘટન કરવું જોઈએ. વિધાનમંડળના આશય અંગેનો થોડો સંકેત કલમ ૧૪(૨) માં આવેલી સ્પષ્ટીકરણ ૩ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. સન ૧૯૦૮ માં અધિનિયમ અમલમાં આવે તે પહેલાં, 'અથવા સમાન સ્વરૂપના અન્ય કારણ' શબ્દોમાં ખોટી જોડણી અને જરૂરી પક્ષકારોને ન જોડવા જેવી ખામીઓ આવરી લેવાય છે કે નહીં તે પ્રશ્ન પર વડી અદાલતોમાં મતભેદ હતો. આ મતભેદનો અંત લાવવા માટે જ સ્પષ્ટીકરણ

૩ ઉમેરવામાં આવ્યું હતું. તેથી આ શબ્દોને વિસ્તૃત અર્થ આપવામાં આવ્યો હતો. કડક અર્થમાં જોવામાં આવે તો પક્ષકારોની ખોટી જોડણી અથવા જરૂરી પક્ષકારોને ન જોડવું, અધિકારક્ષેત્રની ખામી અથવા તેની સમાન કે અનુરૂપ કોઈ બાબત તરીકે ભાગ્યે જ માન્ય ઠરી શકે."

૪૩. અગાઉથી જ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, સારથીના કેસ એટલે કે (૨૦૦૦) ૫ એસ.સી.સી. ૩૫૫ માં પણ એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૪ માં ઉલ્લેખિત અદાલતમાં અર્ધ–ન્યાયિક અધિકરણનો પણ સમાવેશ થાય છે. “યથોચિત સતર્કતાપૂર્વક કાર્યવાહી ચલાવવી” આ અભિવ્યક્તિના વ્યાપને માત્ર કાર્યવાહી દાખલ કરવા સુધી મર્યાદિત રાખવાનો અને તેવા પ્રસંગોમાં, જ્યાં મૂળ કાર્યવાહી નિષ્ફળ સાબિત થાય અને તેમાંથી અપીલીય અથવા પુનર્વિચારાત્મક કાર્યવાહી ઊભી થાય, આવી કાર્યવાહી માટે દાવાનો હક જે દિવસે ઉપજે તે તારીખ સુધી તેનો વ્યાપ ન ગણવાનો કોઈ કારણ જણાતો નથી. કલમ ૧૪ માટેનું સ્પષ્ટીકરણ (એ) માત્ર એટલું સ્પષ્ટ કરવા માટે હતું કે જે દિવસે કાર્યવાહી દાખલ થાય છે અને જે દિવસે તેનો અંત આવે છે તે દિવસો પણ કલમ ૧૪ ના હેતુસર ગણતરીમાં લેવા જેવા છે. તેમાંથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે દાવાનો હક ઉપજ્યાની તારીખથી આવી કાર્યવાહી દાખલ થાય ત્યાં સુધીનો સમયગાળો બહાર રાખવો જોઈએ. હકીકતમાં, ઉપર નોંધાયું છે તેમ, આ સ્પષ્ટીકરણ તેને ઉદાર બનાવતાં કલમ ૧૪ ના વ્યાપનો વિસ્તાર કરે છે. તેથી, સ્પષ્ટીકરણ (બી) અનુસાર અપીલનો પ્રતિકાર કરનાર વ્યક્તિને પણ કાર્યવાહી ચલાવનાર ગણવામાં આવે છે. સ્પષ્ટીકરણ (બી) ન હોત તો, કલમ ૧૪ ના શબ્દશઃ

વાંચન મુજબ, જો કોઈ વ્યક્તિ વિવાદના પ્રથમ તબક્કામાં જીત્યો હોય અને તેના વિરોધી દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હોય, તો આવી અપીલનો સમયગાળો આ કલમ હેઠળ બાદ કરવા પાત્ર ન ગણાત, જેના પરિણામે અવિવેકી પરિણામ ઊભું થાય. એ જ કારણે પ્રતિવાદી દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલનો પ્રતિકાર કરનાર વાદી અથવા અરજદારને પણ કાર્યવાહી ચલાવનાર માનવામાં આવશે, જેથી અપીલમાં ગયેલો સમય પણ કલમ ૧૪ હેઠળ બાદ કરવાની બાબત બની શકે. તે જ રીતે, સ્પષ્ટીકરણ (સી), જેમાં પક્ષકારોની ખોટી જોડણી અથવા દાવાના હકની ખોટી જોડણીને અધિકારક્ષેત્રની ખામી જેવી જ પ્રકૃતિનું કારણ માનવામાં આવે છે, તે પણ આ કલમના વ્યાપનો વિસ્તાર કરે છે. અમે અગાઉથી જ નોંધ્યું છે કે ઈન્ડિયા ઈલેક્ટ્રિક વર્ક્સ લિ.ના ચુકાદામાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે કડક રીતે કહીએ તો પક્ષકારોની ખોટી જોડણી અથવા દાવાના હકોની ખોટી જોડણીને અધિકારક્ષેત્રની ખામી અથવા તે સમાન કંઈક તરીકે ભાગ્યેજ ગણાવી શકાય. તેથી, યોગ્ય રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવે તો, સ્પષ્ટીકરણ (એ) પણ એક લાભ પ્રદાન કરે છે અને પરોક્ષ રીતે કલમ ૧૪ ના હેતુલક્ષી વાચનથી મળતો કોઈ અન્ય લાભ છીનવી લેવાનો પ્રયાસ કરતું નથી. તેથી, અમે મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતના આ નિર્ણય સાથે સહમત છીએ કે જે મૂળ કાર્યવાહી નિષ્ફળ સાબિત થાય છે, તેમાંથી ઉદ્ભવતી અપીલીય અથવા પુનર્વિચારાત્મક કાર્યવાહી દાખલ થાય ત્યાં સુધી દાવાનો હક ઉપજ્યાની તારીખથી શરૂ થતો સમયગાળો પણ આ કલમ હેઠળ બાદ કરવા પાત્ર છે. આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતનું મંતવ્ય અતિ વ્યાપક રીતે રજૂ થયું છે. કોઈપણ નિષ્ફળ

કાર્યવાહીનો પ્રારંભ થાય તે પહેલાંનો સમયગાળો માત્ર આ સરળ કારણસર બાદ કરી શકાય તેમ નથી કે કલમ ૧૪ વાદીને આ કલમમાં જેનું પરિકલ્પન થયું છે તેનાથી વધારાનો લાભ મેળવવા સક્ષમ બનાવતી નથી — અર્થાત્, વાદીને તેવી જ સ્થિતિમાં મૂકવી કે જાણે નિષ્ફળ કાર્યવાહી કદી થઈ જ ન હોત.

આ કેસના તથ્યો પર શું લાગુ પડે છે: સુધારા પૂર્વેની કલમ ૧૨૮માં નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિ કે સુધારા પછીની

૪૪. શ્રી એ.કે. સાંઘી, આવકવેરા વિભાગ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે અમારી સમક્ષ દૃઢતાપૂર્વક દલીલ કરી છે કે વર્તમાન અપીલ પર તેની દાખલ થયેલી તારીખ મુજબની મર્યાદાકાળની અવધિ લાગુ પડવી જ જોઈએ. તેવી સ્થિતિમાં, એ સ્પષ્ટ છે કે વર્તમાન અપીલ સેસ્ટેટ સમક્ષ માત્ર ૨૩.૫.૨૦૦૩ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હોવાથી, સુધારા પછીની કલમ ૧૨૮ જ લાગુ પડશે અને તેથી અપીલકર્તાને ઉપલબ્ધ મહત્તમ અવધિ ૬૦ ઉપરાંત ૩૦ દિવસની રહેશે. નિષ્ફળ નિવડેલી કાર્યવાહી દરમ્યાન ગયેલો સમય બાકાત કરવામાં આવે તો પણ, દાખલ થયેલી અપીલ ઉપરોક્ત અવધિથી વધુ હોવાથી સમયમર્યાદા બહારની ગણાશે.

૪૫. આ સ્થિર કાનૂની સિદ્ધાંત છે કે મર્યાદાના સમયગાળા પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપના હોય છે અને સામાન્ય રીતે તેમને પૂર્વલક્ષી અસરથી લાગુ કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં, આ નિયમ એક મર્યાદા હેઠળ છે. ન્યૂ ઈન્ડિયા ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ.

શાંતિ મિશ્રા, (૧૯૭૫) ૨ એસ.સી.સી. ૮૪૦ માં, આ અદાલતે એમ ઠરાવ્યું હતું:

૫. કલમો ૧૧૦-અ અને ૧૧૦-ફની સ્પષ્ટ ભાષાને આધારે, આ દષ્ટિકોણ સ્વીકારવામાં કોઈ મુશ્કેલી હોવી જોઈએ નહીં કે કાયદામાં થયેલો ફેરફાર માત્ર મંચમાં થયેલો ફેરફાર હતો, એટલે કે તે વિશેષણાત્મક અથવા પ્રક્રિયાત્મક કાયદાનો ફેરફાર હતો, અને તાત્વિક કાયદાનો નહોતો. આ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કાયદામાં આવો ફેરફાર પૂર્વલક્ષી રીતે અમલમાં આવે છે અને વ્યક્તિએ નવા મંચ સમક્ષ જવું પડે છે, ભલે તેનો વાદકારણ અથવા દાવો કરવાનો અધિકાર મંચમાં ફેરફાર થાય તે પહેલાં ઉદ્ભવ્યો હોય. તેને દાવો કરવાનો સ્થાપિત અધિકાર હશે, પરંતુ મંચનો સ્થાપિત અધિકાર નહીં હોય. જો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવું નક્કી કરવામાં આવે કે નવું મંચ માત્ર મંચની રચના પછી ઉદ્ભવતા વાદકારણો માટે જ ઉપલબ્ધ રહેશે, તો કાયદાની પૂર્વલક્ષી અમલવારી દૂર થઈ જાય છે. અન્યથા, સામાન્ય નિયમ એવો છે કે તેને પૂર્વલક્ષી બનાવવો.

૪૬. મોટર વાહન અધિનિયમની કલમ ૧૧૦એ હેઠળ ઉદ્ભવેલ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં, આ અદાલતે આમ નિર્ધારિત કર્યું હતું:

"૭....."(૧) કલમ ૧૧૦-એ હેઠળ અરજી દાખલ કરવાની દષ્ટિએ સમય ટ્રિબ્યુનલની રચના પહેલાં શરૂ થયો હતો એવું માનવામાં આવી શકે નહીં. દાવો દાખલ કરવાની દષ્ટિએ સમય શરૂ થયો હતો, પરંતુ તે પૂર્ણ થાય તે પહેલાં મંચમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. અને બદલાયેલા મંચની દષ્ટિએ, નવા મંચ

સમક્ષ જવાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે તે પહેલાં સમય શરૂ થયો હતો એવું માનવામાં આવી શકે નહીં.

(૨) યદ્યપિ, મોટાભાગે મર્યાદા કાયદાને પ્રક્રિયાત્મક કાયદો માનવામાં આવ્યો છે, તો પણ આ સિદ્ધાંતના અપવાદો છે. સામાન્ય રીતે, કાર્યવાહી શરૂ થતી તારીખે જે મર્યાદા કાયદો અમલમાં હોય તે જ તે કાર્યવાહી પર શાસન કરે છે. પરંતુ આ સિદ્ધાંતના કેટલાક અપવાદો છે. વધુ લાંબી અવધિ નિર્ધારિત કરતો નવો મર્યાદા કાયદો મૃત્યુ પામેલા ઉપાયને પુનર્જીવિત કરી શકતો નથી. તેમજ, ઓછી મર્યાદા અવધિ નિર્ધારિત કરીને તે અચાનક પ્રાપ્ત થયેલ કાર્યવાહીના હકનો અંત લાવી શકતો નથી."

૪૭. કાયદાનું આ નિવેદન વિનોદ ગુરુદાસ રાયકર વિ. નેશનલ ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ., (૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૩૩ માં અનુમોદન સાથે ઉલ્લેખવામાં આવ્યું હતું, જે આ પ્રમાણે છે:-

૭. એ સાચું છે કે અપીલકર્તા અગાઉ મર્યાદા અવધિ પૂર્ણ થયા બાદ છ મહિનાથી પણ વધુ સમય પછી અરજી દાખલ કરી શકતો હતો, પરંતુ શું તેને અપીલકર્તાએ પ્રાપ્ત કરેલા અધિકાર તરીકે માનવામાં આવી શકે? તેનો ઉત્તર નકારાત્મક છે. અકસ્માતના કારણે અપીલકર્તા જેને વળતરનો દાવો કરવાનો હકદાર હતો, તે નિશ્ચિતપણે અધિકાર તરીકે અમલમાં મૂકી શકાય એવો હતો. જ્યાં સુધી કાનૂની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની મર્યાદા અવધિનો પ્રશ્ન છે, તે પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપની છે અને બે શરતોને આધીન રહી નવા અધિનિયમ દ્વારા નિયંત્રિત થવાની છે. જો

રદ કરાયેલા અધિનિયમ હેઠળ ઓછી મર્યાદા અવધિના પરિણામે ઉપાય અચાનક અવરોધિત થઈ જાય, તો તે જોગવાઈને કેસ પર શાસક માનવામાં આવી શકતી નથી; અન્યથા તેનો પરિણામ દાવેદારને પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારથી વંચિત કરવાનો થશે. બીજો અપવાદ એવો છે કે જ્યાં નવો અધિનિયમ દાવેદારને કાનૂની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે એટલો ટૂંકો સમય આપે છે કે તેની માટે ઉપાયનો લાભ લેવો વ્યવહારિક રીતે અશક્ય બની જાય. આ સિદ્ધાંતનું આ અદાલતે અનેક કેસોમાં અનુસરણ કર્યું છે અને દૃષ્ટાંતરૂપે અમે ન્યૂ ઇન્ડિયા ઇન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. સુશ્રી શાંતિ મિશ્રા [(૧૯૭૫) ૨ એસીસીસી ૮૪૦ : (૧૯૭૬) ૨ એસસીઆર ૨૬૬] નો ઉલ્લેખ કરવો ઇચ્છીએ છીએ. તે કેસમાં પ્રતિવાદીના પતિનું ૧૯૬૬ માં અકસ્માતમાં અવસાન થયું હતું. હાનિની વસૂલાત માટે દાવો દાખલ કરવા પ્રતિવાદીને બે વર્ષની અવધિ ઉપલબ્ધ હતી. માર્ચ, ૧૯૬૭ માં મોટર વાહન અધિનિયમ, ૧૯૩૯ ની કલમ ૧૧૦ હેઠળ દાવા ટ્રિબ્યુનલની રચના કરવામાં આવી, જેના પરિણામે દીવાની અદાલતનો અધિકારક્ષેત્ર અવરોધિત થયો અને મર્યાદા અવધિ તરીકે ૬૦ દિવસ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા. પ્રતિવાદીએ જુલાઈ, ૧૯૬૭ માં અરજી દાખલ કરી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે માર્ચ, ૧૯૬૭ પહેલાં દાવો દાખલ ન કરવામાં આવેલ હોવાથી પ્રતિવાદી માટે એકમાત્ર ઉપાય ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ અરજી કરવાનો જ હતો. જ્યાં સુધી મર્યાદા અવધિનો પ્રશ્ન હતો, ત્યાં એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો કે ઓછી અવધિ નિર્ધારિત કરતો નવો મર્યાદા કાયદો નિશ્ચિતપણે પ્રાપ્ત થયેલા કાર્યવાહી અધિકારનો અંત લાવી શકતો નથી. કાયદામાં થયેલા ફેરફારને

ધ્યાનમાં રાખીને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે ટ્રિબ્યુનલની રચના થયા પછી વાજબી સમયમાં અરજી દાખલ કરી શકાય; અને, તેની રચના પછી પ્રતિવાદીએ ટ્રિબ્યુનલનો આશરો લેવામાં લીધેલો આશરે ચાર મહિનાનો સમય વાજબી સમય ગણાવી શકાય, અથવા આશરે બે મહિનાનો વિલંબ કલમ ૧૧૦–એ(૩) ની પરંતુક જોગવાઈ હેઠળ માફ કરી શકાય.

આ બન્ને ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરીને તેમનું અનુસરણ યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા વિ. હરનામ સિંહ, (૧૯૯૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૬૨ માં કરવામાં આવ્યું હતું, કલમ ૧૨ જુઓ.

૪૮. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૩૦(એ) માં પણ સમાવાયેલ છે.

"૩૦. આવા દાવાઓ વગેરે માટેની જોગવાઈ, જેઓ માટે નિયત અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ માં નિયત અવધિ કરતાં ટૂંકી છે.–આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં,–

(એ) એવી કોઈપણ દાવો, જેના માટેની મર્યાદાની અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાની અવધિ કરતાં ઓછી હોય, તે આ અધિનિયમના પ્રારંભ પછીની [સાત વર્ષ] ની અવધિની અંદર અથવા ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા આવા દાવા માટે નિર્ધારિત અવધિની અંદર, જેમાંથી જે અવધિ અગાઉ સમાપ્ત થાય તે મુજબ, દાખલ કરી શકાય:"

૪૯. ઉક્ત સિદ્ધાંતનું કારણ શોધવા માટે દૂર જવાની જરૂર નથી. મર્યાદાના સમયગાળા પ્રક્રિયાત્મક કાયદા હોવાને કારણે પૂર્વલક્ષી રીતે લાગુ પાડવાના હોય છે, તેમ છતાં જો કોઈ વિધિમાં ત્યારબાદ થયેલા સુધારા દ્વારા મર્યાદાનો ટૂંકો સમયગાળો નિર્ધારિત કરવામાં આવે, તો એવો સમયગાળો તે વિધિમાં અંતર્નિહિત દાવાનો પ્રાપ્ત અધિકાર નિષ્પ્રભાવી બનાવી દેશે, કારણ કે એવો દાવાનો અધિકાર હવે સુધારેલ જોગવાઈ હેઠળ સમયમર્યાદાબાહ્ય બની જશે.

૫૦. આ બાબતનો આ પાસો તિરુમલાઈ કેમિકલ્સ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૧) ૬ એસ.સી.સી. ૭૩૯ માં નીચે મુજબ ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે:

"૨૨. કાયદો સુસ્થાપિત છે કે અપીલ કઈ રીતથી દાખલ કરવી, તેનું સ્વરૂપ શું હોવું અને તે કયા સમયગાળામાં દાખલ કરવી તે પ્રક્રિયાત્મક બાબતો છે, જ્યારે કોઈ પક્ષકારને અપીલ દાખલ કરવાનો અપાયેલો અધિકાર તત્ત્વાત્મક અધિકાર છે. પ્રશ્ન એ છે કે, ફેમા ની કલમ ૧૯(૨) હેઠળ મોડેથી દાખલ કરાયેલી અપીલ બાબતે વિલંબ માફી માટેની અરજિનો વિચાર ફેરા ની કલમ ૫૨ ની ઉપકલમ (૨) ના પ્રથમ પરંતુક હેઠળ કરવો કે ફેમા ની કલમ ૧૯ ની ઉપકલમ (૨) ના પરંતુક હેઠળ કરવો. તે પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે આ મુદ્દા સંબંધિત કાયદાનું પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. તત્ત્વાત્મક અને પ્રક્રિયાત્મક કાયદો

૨૩. તાત્વિક કાયદો એવા નિયમોના સમૂહને સંદર્ભિત કરે છે, જે અધિકારો અને દાયિત્વોનું સર્જન કરે છે, તેની વ્યાખ્યા કરે છે અને તેનું નિયમન કરે છે. કોઈ

પક્ષકારને કોઈ આદેશ સામે અપીલ કરવાની જે હક આપવામાં આવે છે તે ધારાથી પ્રદાન કરાયેલો તાત્વિક અધિકાર છે, અને જ્યાં સુધી તેને સ્પષ્ટ રીતે અથવા આવશ્યક અનુસંગથી બદલવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કાયદામાં થયેલા અનુવર્તી ફેરફારોથી તે અસરગ્રસ્ત થતો નથી. પ્રક્રિયાત્મક કાયદો તે અધિકારો અને દાયિત્વોનું નિર્ધારણ કરવા માટેની પદ્ધતિ સ્થાપિત કરે છે અને તેમના અમલીકરણ માટેનું સાધનતંત્ર પૂરૂં પાડે છે. અપીલનો અધિકાર તાત્વિક અધિકાર હોવાને કારણે તે હંમેશા ભાવી રીતે જ કાર્ય કરે છે. આ સુસ્થાપિત કાયદો છે કે દરેક ધારા ભાવી હોય છે, જો સુધી તેને સ્પષ્ટ રીતે અથવા આવશ્યક અનુસંગથી ભૂતલક્ષી અમલવાળી બનાવવામાં આવી ન હોય.

૨૪. અપીલ કરવાનો અધિકાર કદાચ તાત્વિક અધિકાર હોઈ શકે, પરંતુ અપીલ દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા, જેમાં મર્યાદાનો સમયગાળો પણ સમાવેશ થાય છે, તેને તાત્વિક અધિકાર કહી શકાય નહીં, અને વ્યથિત વ્યક્તિ એવો દાવો કરીને કોઈ નિહિત અધિકારનો દાવો કરી શકશે નહીં કે તે મર્યાદાના સમયગાળા સંબંધિત જૂની જોગવાઈથી શાસિત થવો જોઈએ. પ્રક્રિયાત્મક કાયદો પૂર્વલક્ષી હોય છે, એટલે કે તે રદ કરાયેલા અધિનિયમ હેઠળના કૃત્યો અથવા વ્યવહારો પર પણ લાગુ પડશે.

હેડનોટ ૨૫. વિષયસંબંધી કાયદાનો પણ આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા વિવિધ નિર્ણયો માં વિસ્તૃત રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે પૈકીના થોડાંક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ગરિકાપતિ વીરૈયા વિ. એન. સુબ્બૈયા ચૌધરી [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૫૪૦], ન્યૂ ઈન્ડિયા

ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. શાંતિ મિશ્રા [(૧૯૭૫) ૨ એસ.સી.સી. ૮૪૦], હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર વિ. સ્ટેટ ઑફ મહારાષ્ટ્ર [(૧૯૯૪) ૪ એસ.સી.સી. ૬૦૨ : ૧૯૯૪ એસ.સી.સી. (ક્રિ) ૧૦૮૭], મહારાજા ચિંતામણિ સરણ નાથ શાહદેવ વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર [(૧૯૯૯) ૮ એસ.સી.સી. ૧૬] અને શ્યામ સુંદર વિ. રામ કુમાર [(૨૦૦૧) ૮ એસ.સી.સી. ૨૪], માં સુધારક વિધાનના ક્ષેત્ર અને વ્યાપ તેમજ તેની પૂર્વલક્ષી અસર વિષે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે અને ઠરાવ્યું છે કે દરેક વાદીને દ્રવ્યમાન કાયદામાં નિહિત અધિકાર હોય છે, પરંતુ પ્રક્રિયાત્મક કાયદામાં એવો કોઈ અધિકાર અસ્તિત્વમાં નથી. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે મંચક્ષેત્રાધિકાર અને સમયમર્યાદા સંબંધિત કાયદો પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપનો છે, જ્યારે અપીલના અધિકાર સંબંધિત કાયદો, ભલે તે ઉપચારાત્મક હોય, તો પણ દ્રવ્યમાન સ્વરૂપનો છે. /હેડનોટ ત

૨૬. તેથી, જો વપરાયેલી ભાષા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અથવા આવશ્યક અનુસંધાનથી વિપરીત આશય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવતી ન હોય, તો પ્રાપ્ત અધિકારોને અપહૃત કરતો કાયદો ભવિષ્યલક્ષી રીતે અર્થઘટિત કરવો; માત્ર પ્રક્રિયાત્મક કાયદો ભૂતલક્ષી રીતે અર્થઘટિત કરવો; અને જે કાયદો સ્વરૂપે પ્રક્રિયાત્મક હોવા છતાં પ્રાપ્ત અધિકારોને પ્રતિકૂળ અસર કરે છે, તેને ભવિષ્યલક્ષી રીતે અર્થઘટિત કરવો."

૫૧. અપીલ દાખલ કરવાની કાર્યવાહી માટે કારણકાર્ય કઈ તારીખે ઉપજ્યું તેની પરવા કર્યા વિના, અપીલ સંસ્થાપિત થયેલી તારીખે અમલમાં રહેલો કાયદો જ મર્યાદાકાળને નિયંત્રિત કરશે, એવા સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં શ્રી એ.કે. સાંધીએ આ

ચુકાદા પર ખૂબ જ ભારપૂર્વક આધાર મૂક્યો હતો. સામાન્ય રીતે, આ બાબત સાચી હોઈ શકે છે. ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, મર્યાદાકાળ પ્રક્રિયાત્મક સ્વભાવનો હોવાથી તેનો પૂર્વલક્ષી અમલ થાય છે. થિરુમલાઈના કેસના ચુકાદામાં આવેલા તથ્યોના આધારે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ફોરેન એક્સચેન્જ રેગ્યુલેશન એક્ટમાં રહેલી રદ થયેલી જોગવાઈ, એટલે કે કલમ પ૨, એવી અપીલ પર લાગુ પડશે નહીં જે ૧.૬.૨૦૦૦ પછી ઘણાં સમય બાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે ફોરેન એક્સચેન્જ મેનેજમેન્ટ એક્ટ અમલમાં આવ્યો હતો અને ફોરેન એક્સચેન્જ રેગ્યુલેશન એક્ટને રદ કર્યો હતો. નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે રદ થયેલા અધિનિયમની કલમ પ૨(૨) મુજબ ૪પ ઉપરાંત ૪પ દિવસનો જ મર્યાદાકાળ નિર્ધારિત હતો અને તેનાથી વધુ નહીં, જ્યારે ફેમાની કલમ ૧૯(૨) મુજબ ૪પ દિવસનો મર્યાદાકાળ હતો અને ત્યારબાદ પૂરતા કારણ દર્શાવવામાં આવે તો વિલંબ માફ કરવા બાબતે કોઈ મહત્તમ મર્યાદા ન હતી. તથ્યોના આધારે, તે કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અપીલ કલમ ૧૯ હેઠળ વિધિવત રીતે સંસ્થાપિત કરવામાં આવી હતી, જેમાં, અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, વિલંબ માફ કરવા માટે કોઈ મહત્તમ મર્યાદા ન હતી. તેથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે તે કેસમાં અપિલીય અદાલતી અધિકરણ ૯૦ દિવસની અવધિ પૂર્ણ થઈ ગયા બાદ પણ, જો વિલંબ માટે પૂરતું કારણ સાબિત કરવામાં આવે, તો અપીલ સ્વીકારી શકે.

પ૨. વર્તમાન મામલો થોડીક ભિન્ન સ્થિતિ પર આધારિત છે. નિષ્ફળ અપીલ માર્ચ–એપ્રિલ, ૧૯૯૨માં પસાર કરાયેલા આદેશો સામે દાખલ કરવામાં આવી

હતી. વર્તમાન અપીલ કલમ ૧૨૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવી હતી, અને આ કલમ આજદિન સુધી વિધિપુસ્તકમાં યથાવત્ છે. ૨૦૦૧ના તેના સુધારા પહેલાં, તેમાં અપીલ દાખલ કરી શકાય તેવી વધુમાં વધુ ૧૮૦ દિવસની અવધિ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાને ૨૫.૩.૧૯૯૨ના રોજ કસ્ટમ્સના કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશ અંગે જાણ કરતો કસ્ટમ્સના સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો આદેશ મળ્યો ત્યારે, સુધારા પૂર્વની કલમ ૧૨૮ હેઠળ ૩.૪.૧૯૯૨થી સમયગાળો શરૂ થયો. તે સમયે અમલમાં રહેલી કલમ ૧૨૮ મુજબ, કસ્ટમ્સના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા નિર્ણય અથવા આદેશથી વ્યથિત વ્યક્તિ તેવા નિર્ણય અથવા આદેશની તેને થયેલી જાણની તારીખથી ત્રણ મહિનાની અંદર કલેક્ટર (અપીલ) સમક્ષ અપીલ કરી શકતી હતી. મર્યાદા અધિનિયમની કલમ ૧૪માં સમાયેલ સિદ્ધાંતો અનુસાર, નિષ્ફળ નટપટિ ચલાવવામાં ગયેલો સમય બહાર રાખવો જરૂરી બને, કારણ કે અપીલકર્તા સદ્ભાવે અને યોગ્ય તત્પરતા સાથે સીઈજીએટી સમક્ષ અપીલ ચલાવી રહ્યો હતો, અને તે અપીલ સીઈજીએટી દ્વારા ૨૩.૬.૧૯૯૮ના રોજ તેના પક્ષમાં મંજૂર કરવામાં આવી હતી. વિભાગે ઉક્ત આદેશ વિરુદ્ધ અંદાજે ૨૦૦૦માં અપીલ દાખલ કરી હતી, અને તે અપીલનો નિર્ણય આ અદાલતે ફક્ત ૧૨.૩.૨૦૦૩ના રોજ તેમના પક્ષે કર્યો, જેના દ્વારા સીઈજીએટીનો આદેશ આ આધાર પર રદ કરવામાં આવ્યો કે સીઈજીએટીને આવી અપીલ સ્વીકારવાની અધિકારિતા નહોતી. ૧૨.૩.૨૦૦૩થી ૨૩.૫.૨૦૦૩ સુધીનો સમય, જે દિવસે વર્તમાન અપીલ કમિશનર (અપીલ) સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવી હતી, જો ૩.૪.૧૯૯૨

અને ૨૨.૬.૧૯૯૨ વચ્ચે ગયેલા સમય સાથે ઉમેરવામાં આવે, તો સુધારા પૂર્વની કલમ ૧૨૮માં નિર્ધારિત ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર આવે છે. સુધારેલી કલમ ૧૨૮એ હવે ૨૦૦૧થી અમલમાં, આ અવધિને ૬૦ દિવસ ઉપરાંત ૩૦ દિવસ, એટલે કે ૯૦ દિવસ સુધી ઘટાડી દીધી છે. વર્તમાન મામલામાં પડકારવામાં આવેલો આદેશ ૨૦૦૧ પહેલાં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત આદેશની તારીખથી ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર અપીલ કરવાનો અધિકાર (જેમાં ૯૦ દિવસની વિવેકાધીન અવધિનો સમાવેશ થાય છે) એવો અધિકાર હતો, જે અપીલકર્તામાં નિહિત થયો હતો. ૧૯૯૨થી લઈ સીધા ૨૦૦૩ સુધી નિષ્ફળ અપીલને કારણે એક પડછાયો રહેલો હતો. ૧૯૯૨માં દાખલ કરાયેલી નટપટિ ખોટા મંચ સમક્ષની કાર્યવાહી હતી તે સ્પષ્ટ થયું ત્યારે આ પડછાયો દૂર થયો. ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર અપીલ કરવાનો નિહિત અધિકાર હજી સમાપ્ત થયો નહોતો. પડછાયો દૂર થયા પછી, યોગ્ય અપીલ દાખલ કરી શકાય તેવી અમુક અવશિષ્ટ અવધિ હજી બાકી હતી. ૨૦૦૧માં કરવામાં આવેલા સુધારા છતાં, તે અવધિ ૧૮૦ દિવસની અવધિની અંદર જ ગણાશે, અન્યથા ૨૦૦૧ પછી કલમ ૧૨૮ દ્વારા નિર્ધારિત ટૂંકી મર્યાદા–અવધિને ધ્યાનમાં લેતા અપીલનો અધિકાર જ લુપ્ત થઈ જાય.

૫૩. તેથી, અમે તારીખ ૨૫.૨.૨૦૦૪નો આદેશ રદ કરીએ છીએ અને મામલો ગુણદોષના આધારે નિર્ણય માટે સીઈએસટીએટી સમક્ષ પરત મોકલીએ છીએ. ઉપરોક્ત શરતો મુજબ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ રહેશે નહીં.

સિવિલ અપીલ હકુમત: સિવિલ અપીલ નં. ૪૩૬૭/૨૦૦૪

૧૯૯૭ ના અપીલ નં. સી/૧૦૫/૦૪ માં કસ્ટમ્સ, એક્સાઇઝ અને સર્વિસ ટેક્સ અપીલેટ ટ્રિબ્યુનલ, ડબ્લ્યુઝેડબી, મુંબઈના તારીખ ૨૫.૦૨.૨૦૦૪ ના ચુકાદા અને હુકમ નં. સી–III/૮૬૬ ડબ્લ્યુઝેડબી/૨૦૦૪ પરથી.

એસ. આર. સેઠિયા, અપીલકર્તા વતી.

કે. વી. વિશ્વનાથન, સુનિતા રાની સિંહ, બી. કૃષ્ણા પ્રસાદ, પ્રત્યર્થી (રેસ્પોન્ડન્ટ) વતી.

અદાલતનો નીચે મુજબનો હુકમ સંભળાવવામાં આવ્યો હતો:

હુકમ

રજૂઆત કરવામાં આવતાં વિદ્વાન વરિષ્ઠ એડવોકેટે ચુકાદાના ફકરા ૫૩ માં રહેલી ટાઇપિંગની ભૂલ તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું, જ્યાં કેસ સિસ્ટેટ ને બદલે હકુમત ધરાવતા કમિશનર (અપીલ્સ) ને પરત (રીમાન્ડ) મોકલવાનો છે. તે મુજબ ભૂલ સુધારવામાં આવે છે.

અપીલ મંજૂર કરવામાં આવી.

કલ્પના કે ત્રિપાઠી

The translation of this judgment has been provided by

M/s Hyperlink E–Solutions Pvt. Ltd.

==

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.